Sarajevo, oktobar—decembar. 1892 Сарајево, октобар—децембар.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.

Knjiga IV. Godina IV.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини.

Књига IV. Година IV.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

Властела хумска на натпису у Величанима.

Priopćio Конст. Јиречек, универзитетски професор у Прагу.

У Гласнику земаљског музеја у Босни и Херцеговини 1892., књ. III., стр. 215., издао је госп. др. Ћиро Трухелка снимак и опис натписа, који се чита на стећку код села Величанâ у Попову пољу, близу манастира Завале. За ову смо старину до сада знали само из мало разговијетнога пријеписа у дубровачком „Словинцу“ 1880., стр. 397. Поуздано издање овога врло знаменитога споменика поздравио сам с немалом радошћу. Није на њему важно само то, што је јасно датиран „вь дни господина краља Тврьтка“, т. ј. год. 1377.—1391., између јесени године 1377., гдје је босански бан Твртко примио наслов краљевски (види писмо у Споменику српске краљ. акад. XI., 37.) и мјесеца марта године 1391., гдје је исти краљ умро. Није у њему такођер никаквих грчких ријечи, као што је некада мислио „Словинац“. Не можемо напокон на њему наћи никаквог трага неких успомена о старој Паганији и о Паганима цара Константина Порфирогенита, као госп. др. Трухелка. Наша радост има други узрок. Од осам лица, што се на натпису осим краља Твртка поименце спомињу, седам су нама добро позната, као чланови одличних кућа ондашње властеле у земљи Хумској и Требињској, будући да се о њима у год. 1332.—1399. често пише у књигама архивâ дубровачких. Од ове осморице петорица су Чихорићи, или како су се још звали Друговићи, тројица су из куће Милтјена Драживојевића, чији се је род кашње звао Санковићи. Оно, што нијесмо знали, и што се научавамо сад из овога натписа, је генеалошка свеза ових људи.

Писар предлога, по којему је каменар утесао овај натпис, мијешао је ч и ћ, како су чинили и други писари херцеговачких

листина онога времена. Он пише **Чихорића** и крај тога **кѹчьница**, **кьчи** (тако на снимку), па ставља и **к** у **Драживоевика**. Тако је истога Дабижива Чихорића, који је поставио овај надгробни споменик својој мајци, писар у једном писму, изданом у Споменику XI., 39., написао свуда **ч** мјесто **ћ**: **ѡпьчини**, **Чихоричь**, **плачати**. За облик **зовомь** упор.: **азь рабь божи Костандинь чьтьць а зовомь Воисиль граматикь**, и надаље **презвитерю Геѡргию а зовомь попоу Радославоу** у једном запису од године 1279. (Гласник срп. учен. друштва 20., 245.). Гдје је госп. Трухелка прочитао **жена Паганеньца**, по снимку нема сумње да треба читати **ж(оу)пана Неньца**. У **Чихорића** (госп. Трухелка је читао **Чиходића**) **р** биће на камену наклоњено као у ријечи **мирьскимь**. **Кѹчьница** (мјесто **кѹћьница**) — uxor — је ријеч позната из рјечника Даничићева и из писма, писанога год. 1440. на Требињу и изданога у Споменику XI., 82.; **ѹ** биће истрто, али **ь** на снимку је јасно. **Невѣста** је овдје uxor fratris, као код Пуцића II., 119.: **реченѹ Анѹхлѹ мою невѣстѹ а кѹћницѹ мога брата** (1462.). Облик **Сьнкѹ** је познат из листина, али на камену биће или имало је бити **Сньвѹ** (г. Трухелка има **Сникѹ**), као што се исто лице у запису од године 1364. збиља пише **жѹпань Снько** (Споменик XI., 33.). Цијели натпис читамо ми овако:

✝ Вь име ѡца и сина и светаго дѹха. Се лежи раба божиа Полихраниа, зовомь мирьскимь госпоıа Радача, жоупана Неньца Чихорића кѹчьница и невѣста жѹпана Вратька и слѹге Дабижива и тепьчиıе Стипка, а кьчи жѹпана Мильтѣна Драживоевика, а казньцѹ Сньвѹ сестра. А постави сь бѣлѣгь не синь Дабиживь сь божиѡмь помоћию самь своими лѹдьми, а вь дни господина крала Тврьтка.

Чихорићи су били у XIV. стољећу једна од знаменитијих породица у предјелима између Неретве и залива Которскога. Будући да се иста четири брата, којима се имена читају на овоме стећку, Ненац, Вратко, Дабижив и Стјепко, у савременим записима зову и Чихорићи и Друговићи (illi de Drugouich), не можемо сумњати да је Друговићи било друго, како се види старије име једне те исте куће. Неки старији члан ове куће се звао Друг, име, које у XIII. и XIV. стољећу није било ријетко у Приморју: Drugus у Дубровнику, од тога Drugoe, Drusinna, Druginna (Дружина), Drusco (Друшко); напротив у унутарњим предјелима неће бити било много у обичају, јер га нема у рјечнику Даничића (само у додатку налази се Друговић, Дружетић), па га нема ни у поменицима, које су издали Новаковић (Гласник, свеска 42.) и Љ. Стојановић (Споменик III.). Послије године 1356. имену Друговића нема више трага и надаље чита се само о Чихорићима. Да ли Радоје Друговић, властелин босанскога бана Матеја Нинослава и свједок у договору с Дубровчанима године 1249. (Mon. serb. 33.), спада истој кући, није сигурно. Почетком XIV. вијека јавља се један Хлап Друговић

на Невесињу: 10. септембра 1305. тужио се пред судијама дубровачким Clap Drugouich de Neuesingna (sic) на Дубровчанина Нањешка Сорента (Div. Canc. 1305.). Кашње се спомиње један Градоје Чихорић (Gradoe Gichurich) са својим људима г. 1335. у Котезима на Попову (Div. Canc. 1334.). Послије налазимо већ оне, што су именовани на натпису у Величанима.

Жупан Ненац (упор. имена Ненко, Ненојe, Ненишa) спомиње се год. 1336.—1375. као сусјед Дубровника у Попову. Године 1336. Дубровчани су имали неприликâ с људима Друговићâ (homines de Drugouich) код ријеке у Попову (apud flumen in Papoa) и код Оногошта (Никшића), и тим су људима били господари „Stepco Drugouich et Neneç eius frater“ (Div. Canc. 1334.). Године 1356. имали су Дубровчани састанак са Neneç Cicurich (Monumenta Ragusina II., 165.). Даље: год. 1362. Ненац је смио износити вино из Стона у вријеме рата; 1363. се чита о неком убијству, „homicidium, quod fecerunt homines Neneç“; 1364. писали су Дубровчани жупану Санку, о којем ћемо ниже расправити, тужећи се „supra Neneç“ ради штета, учињених у Затону (Malfo); 1366. и 1370. спомињу се опет неки „homo Neneç de Pappoa“ и „homo Neneç Çycurich.“ Напокон је године 1375., 18. августа Neneç Çicurich у Дубровнику од властелина Јакова Менчетића примио натраг свој депосит, т. ј. златне округле обоце (минђуше) „по начину словенском“ (било је и обоцâ по начину латинском), са сафирима, рубинима и бисерима, „unum par cercellorum auri rotundorum sclauicorum cum lapidibus preciosis, videlicet zaffiris et balassis interpositis et margaritis grossis interpositis in circuytu ipsorum“ (Div. Canc. 1376.). А ко је носио други те обоце, о којима се случајно ова вијест сачувала, него кућница жупана Ненца, сахрањена под стећком у Величанима.

Ова се госпођа Радача (женско име од мушкога Радац) другдје не спомиње. Полихранија је калуђерско име; има неколико светаца тога имена (Πολυχρόνιος 23., 24. фебруара, 30. јула, 7. октобра).

Жупан Вратко је споменут само један пут: Vracticus Drugouich et homines sui отели су на Требињу год. 1335. козе и вола једног властелина дубровачког из куће Соркочевића (Div. Canc. 1334.). На једној надгробној плочи у манастиру св. Николе у Топлици (Куршумлији) спомиње се „Никола а зовомь Вратко, син Чихорика Вратка“, који је умро год. 1349., али не знам у колико је пријепис овог натписа у Гласнику срп. учен. друштва 56., стр. 359. поуздан.

Слуга Дабижив, о којему имамо вијести из г. 1334.—1349. је исти **слѹга Дабиживь**, чиновник краља српскога на Требињу, о којем се чита у повељи Стефана Душана, изданој у октобру године 1345. под Сером (Mon. serb. 117.), и исти, који се спомиње у дубровачком Liber reformationum 1363., гдје је записано, како

је године 1343. кнез Марко Мавроцено с малим вијећем и са многим старцима дошао у жупу Жрновницу (Brenno), да с њим заједно на граници види међе земље Дубровчанина Сорента, „ad uidendum confines Rusci de Sorento cum Dabiseo sluga“. Први спомен о њему је тај, да је год. 1334. Dabiseus Drugouich у Брскову узео Дубровчанину Милошу Хлаповићу коња у цијени 30 перпера (Div. Canc. 1334.). У L. Ref. 1343.—1345. често се говори о штетама, што су његови Требињани чинили Дубровчанима у жупи Жрновници; један пут се године 1344. зове Dabiseo Drugouich (Mon. Rag. I., 162., станак), други пут године 1345. Dabiseo Cicurich (ib. I., 176.).

Тепчија Стипко спомиње се године 1334.—1369. око 20 пута. Stepecus Drugouich дошао је год. 1334. као посланик Стефана Душана, онда још краља, у Дубровник, и предао кнезу лист с потврдом, да је Думоња Менчетић с браћом краљевске царине држао и све платио (Пуцић II., стр. 13., бр. 14., али види поправке у Споменику XI., 100.). Људи Stepechi Drugouich спомињу се год. 1335. на Требињу, год. 1336. његови и брата му Ненца на Оногошту. Године 1356. зове се и Stiepchus Drugouich (Div. 1349.) и Stepcus Çicurich (Mon. Rag. II., 152.). Године 1360.—1362. је стојао у „mercatum Narenti“, у Дријевима на ушћу Неретве. Године 1361. помагао је Дубровчанима у рату са кнезом Војславом, па су га Дубровчани не само пустили у град, опростивши њему и његовим људима све, што год им је требало простити, него су га препоручили и бану далматинскому, с којим он биће имао на Неретви неке неприлике (Gelcich и Thallóczy, Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae p. 26.). Године 1365., 17. марта *били* су Stiepcho Cigurich и син му Вукац (Volcheç) у Дубровнику свједоци, кад су Дубровчани платили 500 дуката за жито изасланицима арбанашког властелина Власија Матаранга (одломци књиге Div. Canc. 1364.—1365., зашивени у Div. Canc. 1435.). А посљедњи пут се читају имена Стјепка и његових синова Вукца и Цвјетка (Çuetcus) 8. фебруара 1369. (Liber deb. 1365.—1369.).

Син Ненца и Радаче, жупан Дабижив или Дабижив Ненчић (Dabissiuus Cichorich, Cicorich, Zicorich или Dabissiuus Nençich) спомиње се у год. 1383.—1399. као сусјед Дубровника опет у Попову и као господар људи, који су каткад вољели пљачкати оно, што им се допадало код сусједа или код путујућих трговаца. Године 1383. у децембру јесу му Дубровчани дали вјеру, да може доћи у град за изравнање ових рачуна и то су опетовали у марту и јуну 1384. год., док се је у фебруару год. 1385. напокон учинило „concordium“ (L. Ref.). До ових ствари се односи писмо без дате Дабижива Чихорића, које смо издали у Споменику XI., 39. и у којему се он Дубровчанима смирено клања као „срчани слуга“ и тужно се испричава, да „лоша

ни(је) у мене и у мојих људи“ и да не може платити, молећи: „Немојте ме од себе одгонити.“ Посљедњи пут спомиње се жоупань Дабижівь Чіхорикь године 1399. као свједок у повељи којом је војвода Радич Санковић одступио Дубровчанима село Лисац (Mon. serb. 243.).

Осим тога спомињу се у пословима, који се тичу продаје коња, један Мирослав Чихорић године 1356. у сусједству Шумета и један Доброслав Братославић, нећак Чихорића (nepos Cichorich) год. 1347. Даље смо у XV. вијеку нашли у судским књигама неке мале људе, који једва ће бити потомци ове куће, макар да се зову Друговићи и Чихорићи. Год. 1424. „Radouaç Drugouich de Dabar de villa vocata Dobrouoieua“ је имао посла, како да докаже, да његов коњ је збиља његов. Катунари браћа Бјелоје, Никола и Покрајац Chichurich негдје у сусједству села Тополе у Приморју имали су године 1406. посла ради неког убијства, Вук Вучихнић Чихорић год. 1411. ради неког лупештва, а Балдовин Чихорић опљачкао је год. 1423. једног Дубровчанина на Попову испод Чваљине. Занимљиво је, да у збиркама грбова старе властеле југославенске нијесу заборављени и Чихорићи (Новаковић у Годишњици VI., 93.).

Друга кућа, из које је била госпођа Радача, је свакако познатија у историји ових предјела.

Жупан Милтјен Драживојевић први се пут спомиње године 1332. у договору босанскога бана Стјепана са Дубровчанима (Mon. serb. 102.). Онда, нема сумње, био је са Бошњанима. Али године 1334. био је са краљем српским и спомиње се као сусјед Дубровника (Mon. Rag. II., 366., 369.). Године 1335. Милтјен и син му Санко узели су у Оногошту неке животиње и другу трговину једнога Менчетића (Div. Canc. 1334.). Год. 1336. мјесеца јула су Ружијер (Rugerius) и Милтјен, „homines nunc domini regis“, *пролазили* с неколико својих коњаника око манастира св. Јакова на Вишњици пред самим Дубровником, па се је приjор Никола послије пред судом у граду тужио, да су њему ти људи ограбили воћњак и виноград манастирски. Из овога времена је и писмо „жупана Милтена и Ружира“ Дубровчанима код Пуцића II., 15., о станку на Ободу у Конавлима. Исте су се године тужили неки Дубровчани, што су тјерали стоку од ушћа Неретве у град, да је њих опљачкао Milten Drasoeuich (sic) у Жапској (Sapsca), која је по томе била Милтјенова (Div. иста књига). Посљедњи пут се говори о станку са Milten Drasiuoeuich у новембру 1343. године ради сребра у цијени 72 перпера, које је био кнез Живан Фоскарини (год. 1341.—1342.) дао људима Милтјеновим отети у Дубровнику (Div. Canc. 1342.—1345.).

Добро је познат син Милтјенов Санко, у временима царева Стефана Душана и Уроша, који су још држали Требиње,

сусјед Дубровника од босанске стране, у Сланском Приморју и у Попову, јер су ти предјели онда већ били бана босанскога. Име његово се пише различито, као што је забиљежио и Даничић у својем рјечнику: **Сьнко, Снько, Снко, Санько**, латински Senco, Semcho, потомци **Саньковићи** (Mon. serb. 217.), али такођер и Semchouichi. Нема сумње, да се је у овим крајевима изговарало онда мјесто **ь** и **є**, па се полагано надомјестило са млађим **а** (упор. на пр. сва лична и мјесна имена на —**ьць**, у латинским писмима на —eç). Први пут се спомиње Санко године 1335. заједно с оцем. Послије је живио у Сланом, у Попову и у Дабру, који се године 1368. спомиње као његов; да је било и Невесиње његово (Јаков Лукарић, Annali di Ragusa 1605., p. 61., 77. зове Санка и сина му Радича „conte de Neuesigna“), је могуће, али у сачуваним споменицима нема јаснога доказа. Године 1348. Санко је постао почасни грађанин дубровачки (Mon. Rag. II., 48.). У новембру године 1367. одметнуо се од бана Твртка и придружио жупану Николи Алтомановићу, али Дубровчани још почетком године 1368. опет и опет су њему савјетовали, да се тога друштва окани (види нашу расправу о цару Урошу и краљу Вукашину у Часопису чешког музеја од год. 1886., стр. 256.). Још 13. маја год. 1367. (Div. Canc. 1362.) спомиње се као ж у п а н (çuppanus), али већ 6. јула исте године (Div. Canc. 1366.) зове се к а з н а ц (casneç), што је било свакако више. Којим су начином били поређени ови српски и босански титули, мало је нама познато, али важно је мјесто Дечанске хрисовуље од године 1330., гдје се послије епископâ и игуменâ овако набрајају чланови „збора српске земље“: **„и казньцє и тєпьчиiє и воiєводы и слоугы и ставильцє“** (Mon. serb. 99.; Дечанске хрисовуље, Гласник II. одјељења, књ. 12., стр. 65.). У дубровачком земљишту је казнац (у XIII. вијеку као да је значио оно, што је латински camerarius) већ у XIV. вијеку био само главар од селâ, која су била сједињена у „казначине“; да се значај службених титула и имена новаца течајем времена мањује, то је оћe позната појава. Казнац Санко је био жив још у јулу год. 1370.; мртав се спомиње први пут у новембру год. 1372. Жена му се звала Р а д о с а в а (Mon. serb. 220.) а дјеца су му били познати из босанске историје конца XIV. стољећа Санковићи, браћа жупан Б и ј е љ а к и в о ј в о д а Р а д и ч, који се кадкада зове и Р а д и ш а или Р а д о с л а в (жена му је била Г о ј с л а в а), па и сестра ове браће Д р а г а, о којој пише Иларион Руварац у Гласнику овом од год. 1891., стр. 225.

Санко је имао брата, који се је звао ж у п а н Г р а д о ј е. Године 1362. био је заробљен од бана далматинскога и искупљен од сужањства помоћу Дубровчана. У год. 1371.—1373. спомиње се као господар на Невесињу и на Трусини. Жена му се звала К у ј а ч а. Пошљедњи пут је именован као стриц Бијељака и

Радича у повељи од године 1391. (Mon. serb. 219.). Одмах иза њега су тамо уписани Б у д е љ а (год. 1396. Budeya Semchouich је добио од Дубровчана дар) и С а н ч и н као „**братьѣ**“ Бијељака и Радича; види се, да су то били синови жупана Градоја.

Ево генеалошка таблица властеле, којој се имена читају на натпису у Величанима:

I. Ч и х о р и ћ и (Д р у г о в и ћ и).

Н.

Ненац жупан 1336.—1375. жена Радача	Вратко жупан 1335.	Дабижив слуга 1335.—1349.	Стјепко тепчија 1334.—1369.
Дабижив жупан 1383.—1399.		Вукац 1365.—1369.	Цвијетко 1369.

II. С а н к о в и ћ и.

Милтјен Драживојевић, жупан 1332.—1343.

Санко жупан, кашње казнац 1335.—1370. жена Радосава	Градоје жупан 1362.—1391. жена Кујача	Радача муж њезин Ненац жупан (види I.)
	Будеља 1391.—1396.	Санчин 1391.
Бијељак жупан 1371.—1392.	Радич војвода жена Гојслава 1379.—1404.	Драга 1391.

На пошљетку треба да кажемо нешто и о мјесту, гдје овај стећак стоји. Име Величанâ у споменицима средњега вијека не нађосмо; за то смо читали, да је било у Попову село В е л и к а в а с (Vellicha uas 1388.) или В е љ а в а с (год. 1466.), које се име у статистици садашњих села не налази. А да је било близу до Завале, која се спомиње већ године 1372. (лупежи из Papoa de Çaualla, Lamentationes de foris 1370.), види се из једнога записа од год. 1436.: „homines comitis Gregoreuich (Николић) de villa de Sauala et Velichi Uast (sic)“ украдоше краву у селу Мравињцу на дубровачком земљишту (Lam. de foris 1436.). О манастиру Завали у књигама архива дубровачких из овијех времена нема спомена.

Mjerenje dubine jezera Boraka kod Konjica.

Priopćio dr. Justin Karlinski.

Po nekoj priči, poznatoj megju pravoslavnim žiteljima u Konjicu u Hercegovini, pretvorio je sv. Sava onaj kraj, gdje je sada jezero kod Boraka, u jezero, da tako kazni tamošnje žitelje, jer su ga rgjavo primili. Po toj priči tako je duboko jezero, da mu se ne može naći dno, po kome, vele, da se prostiru ostanci veselog nekoć mjesta, te narod do danas pojedine dràge jezera naziva „kuće“, a u deblima od drveća, koja se vide u dubljini, nazire ostanke od kuća [1]).

Makar da su novija istraživanja oprovrgla „nedosežnost“ dubljina u gorskih jezera, potaklo me je ipak to, što je mjerenje, pokušano sedamdesetih godina po tadašnjem engleskom konzulu u Sarajevu ostalo bezuspješno, te u ljetu godine 1892. uz pripomoć bos.-herc. zemaljskog muzeja stadoh na različitim mjestima mjeriti jezero, u jednu ruku da mu nagjem dubljinu, a u drugu da tom prilikom prikupim materijala za izučavanje faune jezerskog dna i jezerske vode. Uspjeh prvoga ispitivanja priopćujem u ovoj publikaciji.

Jezero kod Boraka, koje narod naziva „Boračkim jezerom“ ili ukratko „Jezero“ ili „Borke jezero“ leži, kako sam u proljeću god. 1892. barometrom izmjerio, 405 *m* nad Jadranskim morem u velikom koritu, što ga tvore i okružuju s jedne strane Crna gora, a

---

[1]) *Megju muhamedancima konjičkim opet se ovo priča o postanju Boračkog jezera:*

U prastaro doba, kada su još običavali sveci hodati po zemlji, bila je ondje, gdje je sada Boračko jezero, lijepa varošica, kojoj, na žalost, do danas niko nije imena upamtio. Stanovnici te varošice bili su u svačemu bogati, ali su bili pokvarena srca i tako tvrdi, da se u njih više nije znalo ni za gostoljublje ni za ljubav bližnjega. Radi teških grijehova tih ljudi stiže ih najposlije propast. Po božijoj mudroj naredbi dogje jednoć sveti čovjek u tu varošicu i zamoli konak i prehranu. Ali pokvareni bogataši podrugivahu mu se i otjeraše ga; niko nije htio da mu usliša molbu. Kad je uzalud obišao sva vrata, dogje najposlije izvan varoši u kućicu jedine sirote u toj bogatoj općini. Bila je to sirota udovica, koja uz tu svoju kolibicu, baščicu, kravu i konja ništa nije imala osim jedinca sina, kršna mladića u najljepšim godinama. I mati i sin znali su za Boga, bili su pobožni i milostivi nevoljnicima. Oni stranca prijazno primiše na konak, pa s njime podijeliše zalogaj hljeba, što su ga imali.

Kad je drugi dan u jutru sveti čovjek krenuo na put, reče materi i sinu: „S božijom ću pomoću ovu varoš pokarati radi grijeha njenih stanovnika. Uzmite ovo svoje sirotinje, pa ostavite ovo mjesto, kome je sugjena propast. Pogjite na sjeverozapad, pa na onome mjestu, gdje vam konjic prednjom desnom nogom tri puta zagrebe po zemlji, ondje se naselite. Božiji će vas blagoslov ondje naplatiti.“ — Mati i sin odmah poslušaše savjet, i za kratko vrijeme već su bili daleko od one svoje kolibice i od putnika, koji je kraj nje ostao. Kada su se zadnji put ogledali na ostavljeni svoj zavičaj, obuze ih groza: vidješe, kako upravo varošica uz jauk i lelek svojih žitelja propada u zemlju, i kako se od množine vrela, koja izbiše iz zemlje, načini jezero i doskora ispuni svu onu uvalu, koja je progutala varošicu. Svetoga čovjeka nestade ispred njihovih očiju.

Majka i sin pogjoše dalje niz rijeku (Neretvu), koju im je sveti čovjek naznačio. Pošto su više sati putovali, najednoć im se ustavi konjic, a mati mu dovikivaše: „Hajde, hajde, moj konjicu!“ Ali se konj ne htjede maknuti s mjesta, već tri puta zagrebe zemlju. Sad upoznaše mati i sin, da su prispjeli na ono mjesto, koje im je označio sveti čovjek. Ondje sagradiše kolibu, pa doskora mati oženi sina. Ta naseoba napredovaše iz dana u dan, blagoslov božiji spustio se je na tu porodicu. S njima se još udruži i rodbina nevjestina, te u skoro nastade lijepo mjesto, koje za uspomenu na konjica, što je grebući zemlju pokazao, gdje da bude naseobina, dobi ime Konjic. Uredn.

s druge obronci do 1055 *m* visokog grebena Tranjine (nazvan i Dolovska strana) i najposlije obronci do 860 *m* visoke visoravni, po kojoj se prostire mjesto Borke, a udaljeno je od varoši Konjica u jugoistočnom pravcu 20 *km*.

Ostavivši na dosta dobrom jahaćem putu Konjic i prošavši kroz dolinu Bijelu, okruženu većinom osniježenim glavicama Borašnicom, Poslušnikom, Motikom, Ortišem, Kapom i t. d., valja ti se uspinjati ponešto strmim, ali ni za konjanika ni za pješaka tegotnim putem na prijevor preko Vrapca, otkuda turskim vojničkim putem, koji je iz Sarajeva vodio preko Lipete-Karaule u Mostar i Nevesinje, stižeš na onu visoravan, po kojoj se prostire selo Borke. Ovdje ti obzor zaokružuju ogoljeni pristranci Borašnice, gdje je sedamdesetih godina neka englesko-francuska kumpanija sjekla šumu, ne baš u korist onoga kraja, za tim glavice Osopca (2026 *m*), koji se u daljini vidi, Poslušnika (1744 *m*), Živnja i Črvnja, a još za jedan sat eto te na pustome kraju visoravni, otkuda se Borački potok, prikupivši u sebi vode sa Borašnice, tijesnim prodorima i u skokovima ruši u bezdanu — još nekoliko koraka, pa ti se pred očima stvori nov kraj, koji smo pokušali da prikažemo na pridanoj ovdje *(tabli I.)*

U dubljini, okružen bujnim zelenilom grmlja po Dolovskoj strani i tmastom crnogoricom po Crnoj gori, sine ti pred očima zeleno jezero kao ogledalo, pravo morsko oko, sasvim različito po masti od ostalih hercegovačkih jezera, kao Place, Bak i Derjansko jezero. Idući strmim serpentinama stigosmo za $^1/_2$ sata od prilike (4 sata hoda od Konjica) do jezerske obale i time do svrhe našega putovanja, da nas ovdje za mali napor naplati hladovina gustog javora, tišina, koju jedva pokadšto prekine kreštanje kreštelice — i pogled na ubavu, jedva ponešto uzbibanu površinu jezera.

Sadanje jezero sačinjava samo manji i dônji dio velike gudure, što je zatvara Crna gora (Jelovina), Tranine, Oštra i Košutica, te je spram Neretve strmo osječena. Po cijeloj konfiguraciji mora se misliti, da je u prvo vrijeme cijelu guduru ispunjavalo jezero, kome je voda pridolazila od mnogih vrela, što ih onuda ima, i od otopljenoga snijega po okolnim planinama, te da je tek malo po malo potokom Šisticom, koji se utisnuo megju Košuticu i Jelik, prorovilo put do Neretve. Tečajem vremena zasula je gornji dio jezera ruševina i naplavljena zemlja, pak će ta sudba stići i sadašnje jezero.

Ovdje u nacrtu *(tabla II.)* prikazujemo situaciju sadašnjeg jezera u mjerilu 1:6250, pri čemu su naznačeni i putevi oko njega. Po najnovijem mjerenju obuhvata jezero 260 dunuma i 40 m^2 = 42 *ha*; najveća mu je dužina 786 *m*, najveća širina 402 *m*, a kako se vidi iz nacrta, ima jezero oblik elipse. Obale su mu djelomice močvaraste i rogozom obrasle, a na lijevoj se obali vidi šest gotovo posve okruglih draga, koje su skoro bez izuzetka samo razmjerno tijesnim klancima spojene s jezerom, a narod ih naziva kućama. Voda pritječe jezeru većinom

tako zvanim Boračkim potokom, koji podrovljeno kamenje blize gore stovariva na kamenitom tlu, otječe pak voda iz jezera, kako je rečeno, potokom Šisticom; koji se, tekući jedva 2 *km* daleko, ruši u Neretvu.

Pripomoć zemaljskog muzeja učinila je, te su priprave za mjerenje jezera u brzo dovršene, ja upotrijebih lijepe dane početkom juna 1892., da to mjerenje izvršim, te pošto moj laki čamac šest kršnih boračkih momaka iz Konjica prenesoše do jezera, pa ga ondje još jednom nakatraniše i klupe u njemu smjestiše, otpočeh mjerenje.

Ovdje neka mi bude slobodno prozboriti nekoliko riječi o nastrojima i priboru, kojim sam se tom prilikom služio. Kad bismo, kako je to prije i prečesto bivalo, dubljinu jezera htjeli mjeriti utegom, pričvršćenim za nit, učinili bismo tu pogrješku, da bi nas nit, padajući, svojom vlastitom težinom, dovela do posve krivih rezultata. Toj ćemo se pogrješki ukloniti time, ako utegom nategnutu nit namotamo na motovilo, koje je u svezi s ocijelnom vagom. Kada sad stanemo odmotavati nit, kazivaće nam kazalo na vagi dotle težinu utega, kojim je nategnuta uzica, dok uteg ne padne na dno. U taj tren, kako uteg padne na dno, prestane kazalo na vagi kazivati mu težinu, i sad je vrijeme gledati po mjeri, pričvršćenoj na uzici, kolika je dubljina, a ne ćemo počiniti pogrješku, da amo računamo i duljinu uzice, u koliko se ona još svojom težinom odmotava.

Razdio uzice, koja je upotrijebljena za spuštanje utega, treba da se jasno vidi, pa za to se preporučuje, da se za takve nastroje pričvrste bijele krpice, na kojim je neizbrisivom bojom zabilježen broj mjere 1, 2, 3 *m.*

Prije su se pri mjerenju jezerskih dubljina vazda služili utegom, teškim 5—10 *kg*, koji je bio obavit lojem ili voskom, te bi se uz tu prevlaku uhvatile čestice dna jezerskog. Hoteći, da ispitam faunu jezerskog dna, upotrijebio sam nastroj, koji sve u svem naliči na stupicu za zvjerad, te je bio pritegnut sa 10 *kg*.

Kak bi nastroj pao na dno, sklopile bi mu se klopke, pa pošto su ove bile obavite jakim bezom, mogao sam lako prikupiti i iznijeti onu partiju dna, koje se je taknuo nastroj, pak mi na taj način dogjoše ruku ne samo dijelovi tla, već pokadšto i ribice, raci i zareznici, u koliko bi dospjeli u područje nastroja.

Pošto mi je mnogo bilo do toga, da ispitam temperaturu jezerske vode, pokušao sam, da izmjerim temperaturu u raznim dubinama jezerskim, pa sam se u tu svrhu poslužio pomno ispitanim termometrima, u kojim je stupić žive mehanički vrlo na nisko bio stisnut, i kojim je jabučica tanko bila obavijena voskom. Tako preparirani termometri pokazuju temperaturu medija oko njih, kako sam se za kontrolu uvjerio pokusima maksimum- i minimum-termometrom, istom za 10 do 15 minuta, a visina žive mijenja se, kada se premjesti u drugi medij, istom za 8 do 10 minuta, ako je pošljednji medij imao višu temperaturu nego pregjašnji.

Pošto je meni bilo do toga, da mi rukû dogju probe od vode iz različitih dubljina jezerskih radi kemičko-bakteriološkog proučavanja, poslužio sam se osim gornjeg aparata i nekim nastrojima, priregjenim po modelu od Lepsija[1]), kojima se može voda dobaviti iz različitih dubljina bez ikakih primjesa, a želeći pribrati materijala u pogledu zareznika, ljuskara, spužava i t. d., što ih možda ima na plitkim mjestima, poslužio sam se običnim mrežama, razapetim na jakom obruču od žice (kako se inače upotrebljuju za lovljenje zareznika i lepirova), koje sam koje za dugačke pruteve pričvršćene, a koje uzicom povlačio po jezerskom dnu.

Da dubljinu na pojedinim mjestima jezera uzmognem izmjeriti, sve sam na pridanoj ovdje *slici 1.* (strana 290.) zabilježene tačke *a, a, b, c, d, e, f,*...... *v*, fiksirao, zakucavši kóce, koje sam spojio napetom uzicom; u tačkama, označenim sa 1—74 svaki put bi se izmjerila dubljina, izvukle bi se probe dna, a u većini tačaka zajedno bi se izvukle probe od vode za kemičko-bakteriološko ispitivanje.

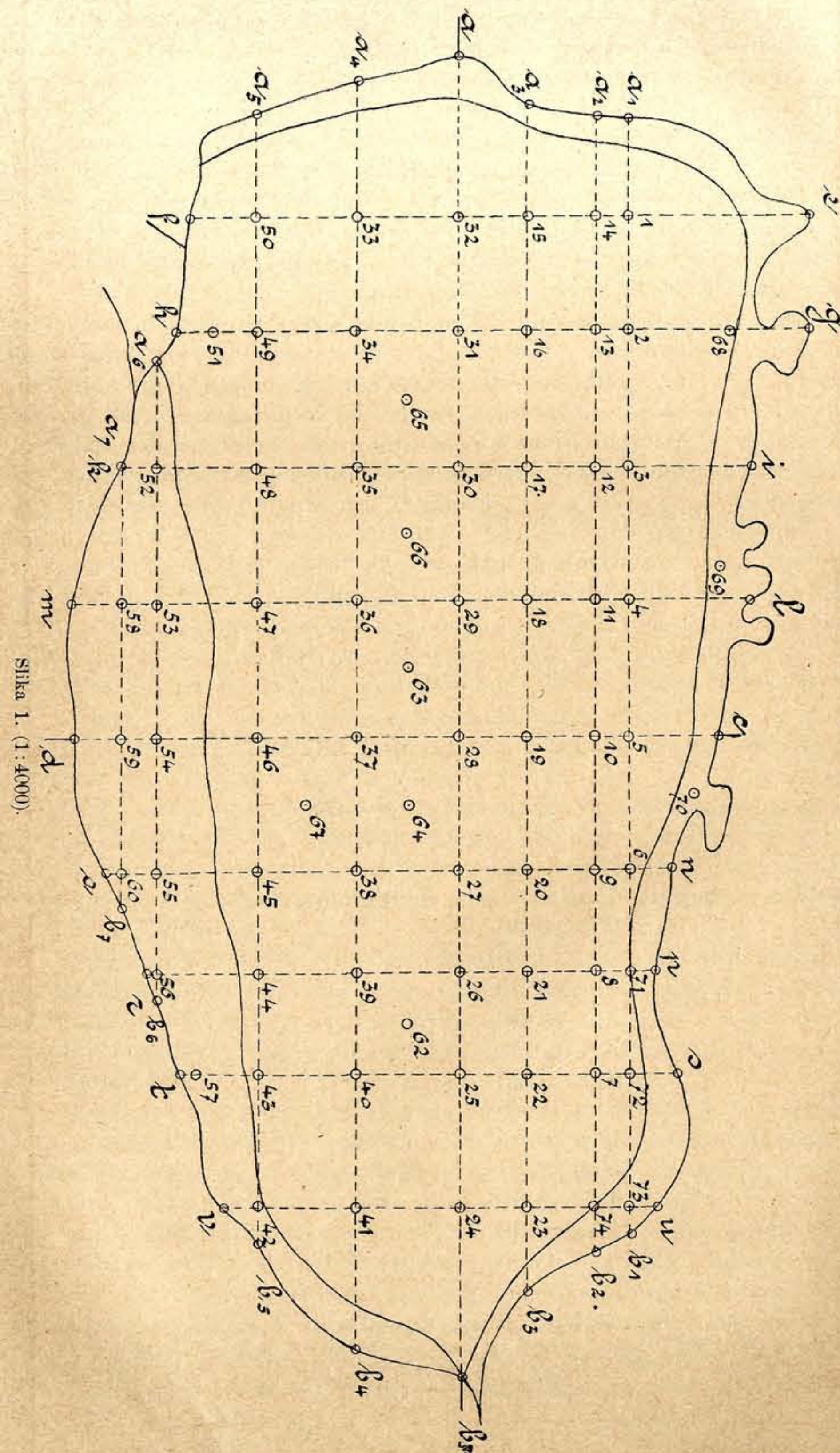
Po mome mjerenju iznosi:

Dužina u	*a* — *b*	= 786 *m*
Širina u	*c* — *d*	= 382
„	*e* — *f*	= 368
„	*g* — *h*	= 378
„	*i* — *k*	= 375
„	*l* — *m*	= 402
„	*n* — *o*	= 334
„	*p* — *r*	= 304
„	*s* — *t*	= 296
„	*u* — *v*	= 258

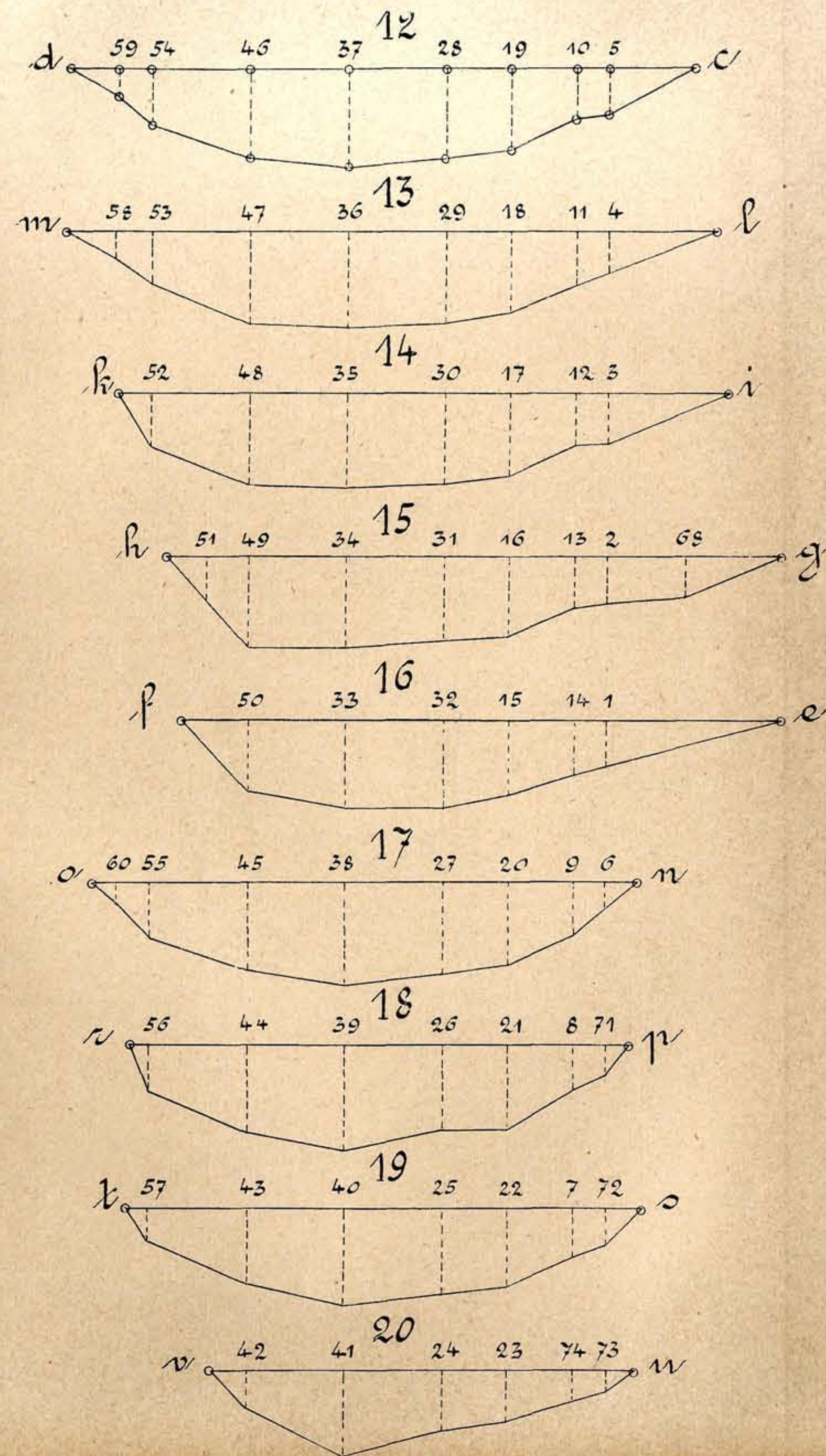
Dubljina u tački:	1 = 7 *m*	Dubljina u tački:	14 = 8·45 *m*
	2 = 7·35		15 = 11·25
	3 = 7·30		16 = 12
	4 = 7·50		17 = 12·40
	5 = 7·50		18 = 12·40
	6 = 5		19 = 12·50
	7 = 7·25		20 = 12·50
	8 = 7·25		21 = 12·65
	9 = 8		22 = 12
	10 = 8		23 = 7·50
	11 = 8·30		24 = 9·60
	12 = 8·30		25 = 13·50
	13 = 8·30		26 = 13

[1]) B. Lepsius: Über das Wasser in seiner Bedeutung für die Versorgung der Städte etc. Frankfurt a. M. 1886. (O vodi s obzirom na njeno znamenovanje u pogledu opskrbljivanja varoša i t. d. Frankfurt n. M. 1886.) Gärthner-Timan: Die chemische und mikroskopische bacteriologische Untersuchung des Wassers. (Kemičko-bakteriološko ispitivanje vode 1889., str. 33.)

Mjerenje dubljine.

Slika 1. (1:4000).

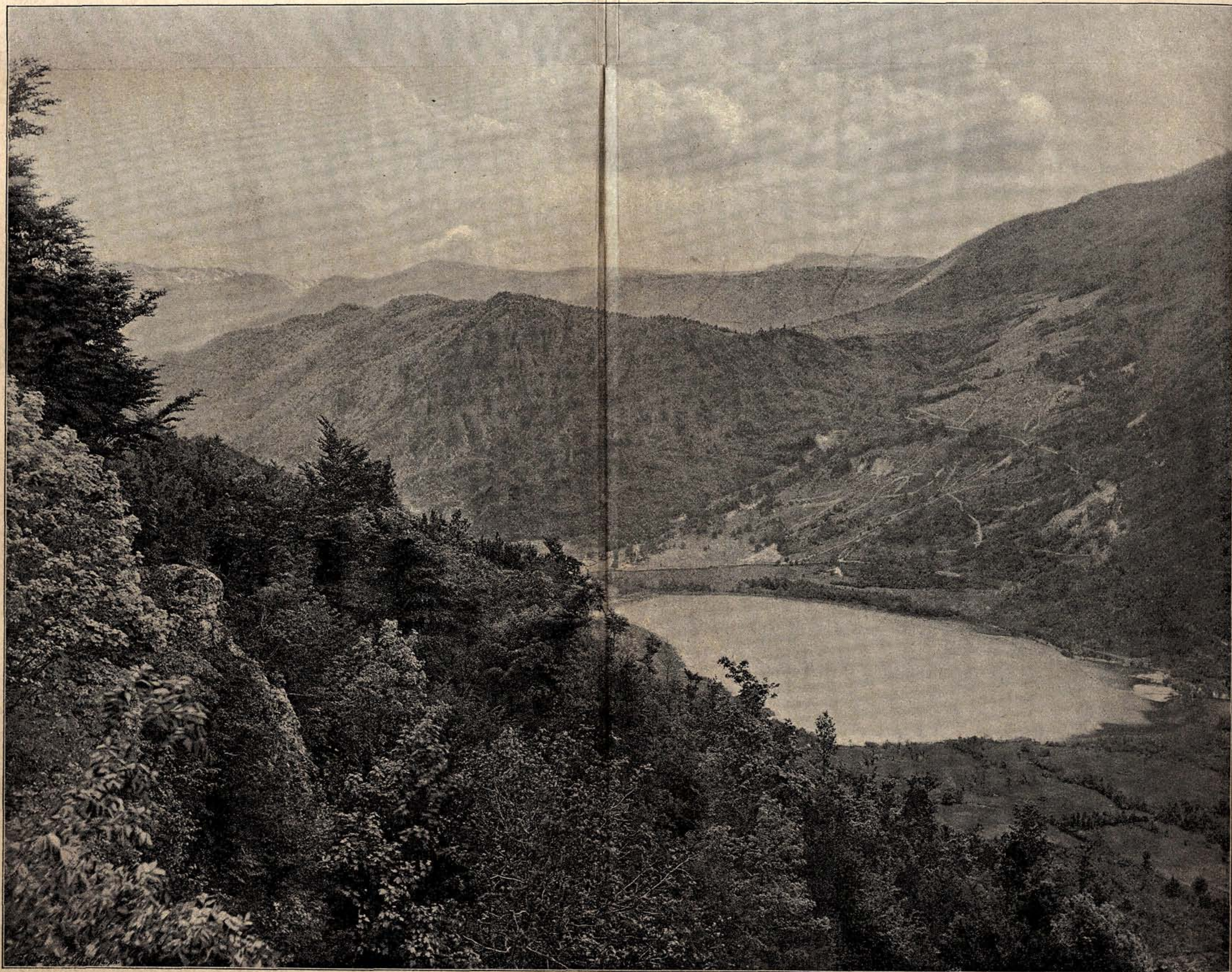

Tabla II.

Uz članak „Mjerenje dubine jezera Boraka kod Konjica“, strana 287.

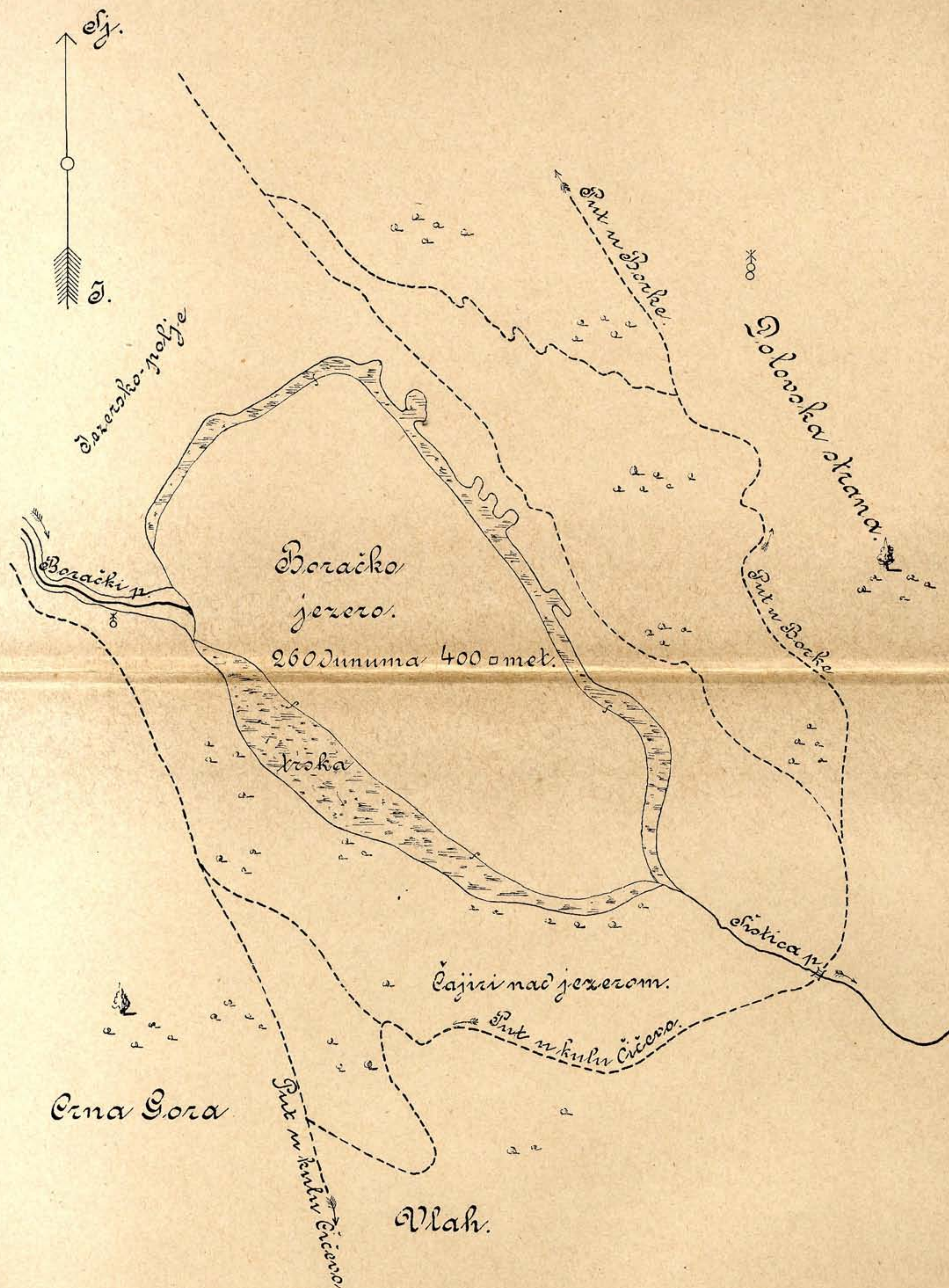
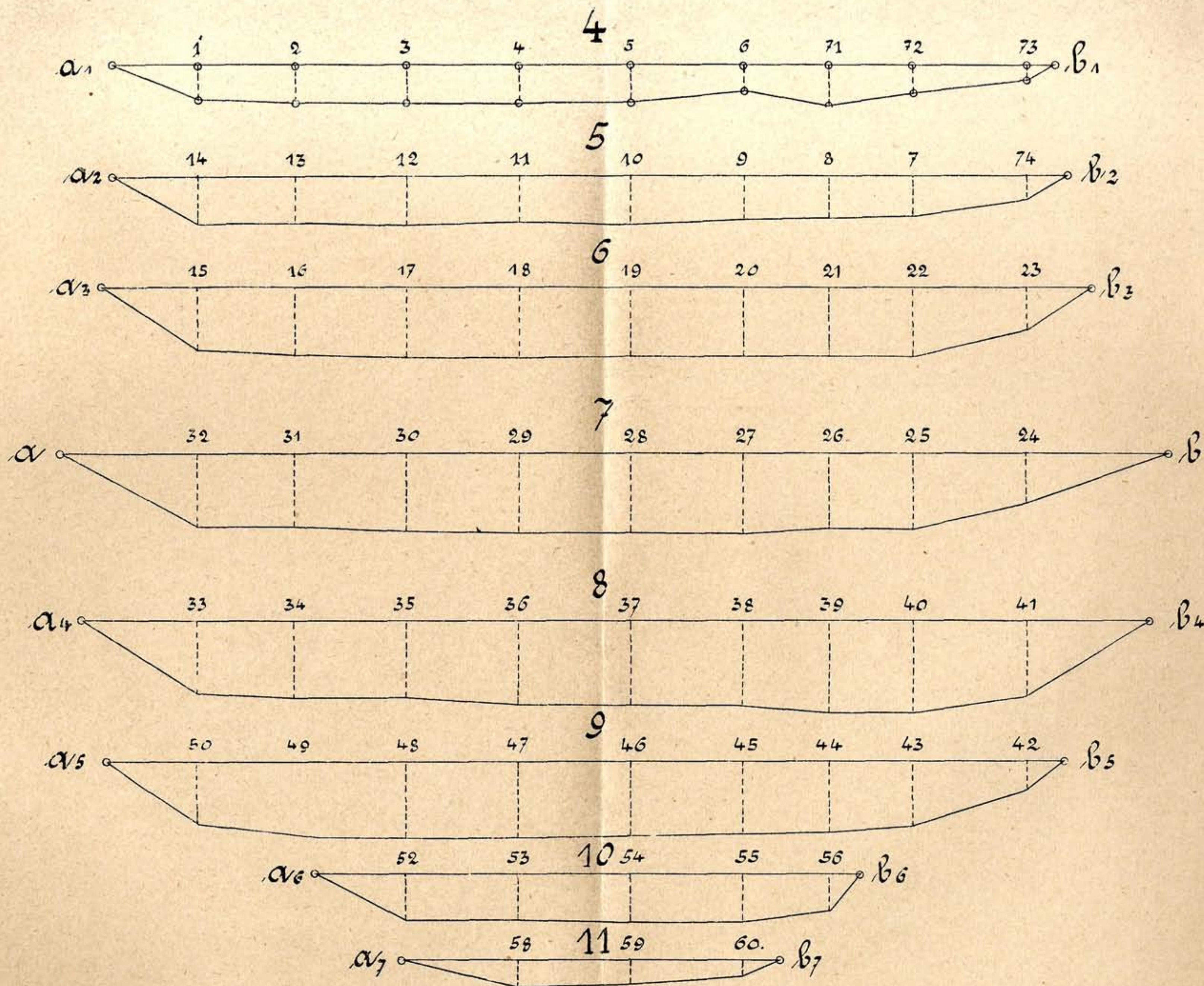

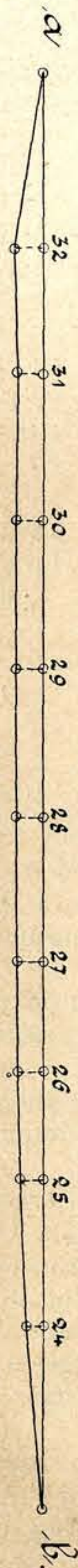
Tabla III.

Ovisni prosjeci sa površine vode na dužinu.

Slika 4—11.

Mjerilo dužine 1:4000.
„ dubljine 1:1000.

Ovisni prosjek *a*, *b*.

Slika 3.

Mjerilo za slike 2. i 3. — 1:4000.

odrediti već samim posmatranjem jezerske površine; tako da sam dosta puta, makar da sam isti termometar jednako dugo držao u vodi, mogao ustanoviti temperaturu od 11·6° *C* i 12·8° *C*.

Mimoilazeći ona mjesta, gdje su na dnu izvori jezerski, mogao sam, izmjerivši temperaturu na 60 mjesta, pronaći ove brojeve prosječne temperature:

Prosječna temperatura	jezerske površine	13·6° *C*
"	" u dubljini od 5 *m*	13·4° *C*
"	" u dubljini od 10 "	13·1° *C*
"	" jezerskog dna . .	13·0° *C*

Voda je bila bistra, bez mirisa, neslasna okusa, a blizu rogozja, koje je mjestimice izraslo do 6 *m* visine, bilo je mnoštvo ljuskara, kao: *Scapholebenis mucronata, Cyclops serrulatus, Syda cristalina, Notodromas monacha, Aeroperus angustatus.*

Ovisni prosjek *c*, *d*.

Slika 2.

Kemičkim ispitivanjem ponesene vode našao sam u 1 litru

ukupnog taloga	30·20
salitrove kiseline .	0·65
klora	3·17
sumporne kiseline	4·75
ugljične kiseline .	7·01
vapna i magnezije	13·69
organičkih sastojaka	3·82 miligrama,

pri čemu moram primijetiti, da su pojedine probe vode, prema tomu, kako su potjecale iz blizine obale ili iz sredine, u pogledu organičkih substancija znatno varirale.

Bakteriološkim ispitivanjem na samu mjestu uvjerio sam se, da u jezeru Borkama u svemu ima osam vrsta bakterija, od kojih 4 dolaze na bacille a 4 na cocce; dvije vrste odlikovale su se time, da su samo onda dobro rasle, kada kisik nije mogao do njih, a i mogao sam ih naći samo u dubokim slojevima vode ili u mulju na dnu. Prosječni broj, što sam ga dobio iz različitih proba sa jezerske površine, pokazuje, da bakterija na površini jezerskoj nema svuda pojednako. Dok sam u daljini od 200 *m* od obale, 4000 za razvitak sposobnih klica našao u 1 cm^3 vode, bilo je u vodi blizu rogožja često do 16.000 kolonija, a u vodi, izvagjenoj iz sredine jezera, gotovo vazda ispod 3000 na 1 cm^3. Još za-

nimljivija prikazala se je sadržina u pogledu bakterija u vodi, uzetoj iz različitih dubljina. Dok se je na površini nalazilo po 4000 kolonija, bilo ih je u dubljini od 5 *m*, ako je jezero na onom mjestu bilo znatno dublje, jedva 1000 kolonija u 1 cm^3. U dubljini od 10 *m* rijetko se je kad našlo više nego 600 klica u 1 cm^3. Kad bi se s neopreznosti nastroj pustio do dna, što se je već moglo poznati po zamućenoj vodi, onda bi se odmah pokazao puno veći sadržaj bakterija, tako da bi se ne rijetko po 6000 klica našlo u zamućenoj takim načinom vodi po 1 cm^3.

Ti su rezultati u 60 izvagjenih proba vazda bili stalni, tako da moram pomišljati na svezu izmegju dubljine jezerske i množine bakterija, te bi vrlo zanimljivo bilo, kad bi ponovni pokušaji, n. pr. u švajcarskim jezerima, potvrdili tu činjenicu, konstatovanu u jednom hercegovačkom jezeru.

О натписима у Озренској цркви и о живописцу попу Страхињи.

Приопћио архимандрит **Иларион Руварац.**

Нићифор Дучић, душки постриҗник (данас архимандрит и чувени књижевник, који сам издаје своје књижевне радове), описујући године 1860. манастир Житомишљић у Херцеговини (види „Магазин српско-далматински“ за годину 1861.) приопћио је у том опису на страни 73. неки запис од год. 1775., по ком су неки требињски калуђери обновили те исте године манастир Озрен, храм св. Николаја, и приопћивши запис тај, признао је у загради, да „он за тај манастир никад прије није чуо, нити зна гдје је“. Дучић дакле године 1860. није знао за „Озрен цркву на сред Босне славне“ — а данас и од год. 1880. овамо ко не зна за Озрен цркву, и ко све није већ писао и описивао ту цркву и помињао и исправљао натписе у тој цркви?

Натписи ти помињу се у „Јавору“ за годину 1880., бр. 7. и у „Јавору“ за год. 1883., бр. 40.; у „Сарајевском Листу“ од године 1884., бр. 114. и даље (госп. Сава Косановић); у овом „Гласнику“ за годину 1889., књига I., стр. 34.—38. (игуман Тимотије Витановић); у „Босанско-херцеговачком Источнику“ за годину 1890., стр. 73.—76. (Ђорђе Петровић); и опет у овом

„Гласнику“ за ову 1892. годину, књига I., стр. 68. и 69. (Ђорђе Стратимировић). Може бити да су још гдјегод поменути ти натписи, но ја за те помене не знам, те се не могу ни осврнути на њих. И то ми *није баш толико ни жао, колико ми је жао*, што год. 1877., кад сам састављао помене о српским манастирима у Босни, па међу њима и о Озрену (види Годишњицу Чупићеву, књига II., стр. 257.) нијесам знао за те натписе у озренској цркви, те сад под старост своју морам да се обазрем на те натписе, а обзором тим да се може бити замјерим и старим и новим Бошњацима. Зна се, та и у пјесми се већ каже, да су Бошњаци добри момци; па већ и славни Мушицки знао је, да је Босанац добар, и само то није знао, те је питао: „Босанац добри знал' за Сремца?“

Сријемац сам и родио сам се у Сријему — и мене не мучи толико оно питање, које је Мушицког мучило, колико ме мучи бојазан, да не награишем с тим старим и младим Бошњацима. Из властитог искуства не знам, али чујем од других, да ти Бошњаци, колико су добри, кад се оставе на миру и пусте да пишу по својој вољи и по својој глави, толико да су љути и ужасни, кад се раздраже противусловљем, кад им се не дâ за право у каквом спорном питању, као н. пр. у питању о „босанској цркви“, а нарочито, ако онај, који им противуслови, није никад ни био у Босни, ни видио „Озрен цркву на сред Босне славне“, ни читао оне натписе у тој цркви својим очима, као н. пр. ја што нијесам ни био тамо, ни видио цркве, ни читао натписа, о којима хоћу да говорим.

Госп. Сава Косановић био је тамо и видио и читао те натписе; за пријашњег игумана озренскога госп. Т. Витановића не треба то ни помињати, јер се по себи разумије, да их је сам читао и сам преписивао; и госп. Ђ. Петровић, уредник „Б.-х. Источника“ каже да је био на лицу мјеста и све видио и све прочитао и протумачио; и најновији и најмлађи посјетилац манастира Озрена, госп. Ђорђе Стратимировић, видио је натписе својим очима а није насумце о њима писао.

Косановић, Витановић, Петровић и Стратимировић — дакле четири видока, који својим очима читаху и прочитаваху те натписе! Но та четири видока не слажу се међу собом и нијесу прочитали и нашли исту годину, а тим потврдили истинитост оне пословице и изреке народне: „Око је вода.“

Госп. Сава Косановић пише: „О оснoватељу цркве више врата на каменом прагу у главној цркви стоји овај старославенски натпис добро сачуван: **Си свети и божаставни храмь** и т. д. **вь лѣто ЅЅЄ** (6205). Зидан је дакле (тај храм) године 1191.“

Госп. Ђорђе Петровић вели: „Више врата у камену у другој препрати — главној цркви — стоји овај натпис: **си — храмь попат . . . вь лѣто ЅЅЄ** (6025.). Из овога натписа разабира се, да је овај манастир зидао неки поп Јаков од рода и племена Немањића, и да је стара ова црква 697. година, а подигнута је у години 1192.“

Госп. Витановић приопћио је снимак или слику тога натписа и каже, да се из те слике види, да тај натпис правилно овако гласи:

„Си с(ѫ)ть и б(о)жеставни храмь попато . а поп Іаковь родом от племене Марићь — вь лѣто ҂ЗѲЄ (1567).“

Госп. Стратимировић тврди, да је натпис на надвратнику у правој цркви, релативно најмлађи, т. ј. из године 1697. (҂ЗЅЄ). Натпис гласи: „**Си свети и божеставни храм попатоса поп Іаков род от племене Марић в спомение себе и родител вь лето ЗЅЄ.**“

Сава Косановић и Ђорђе Петровић нашли су дакле, да је црква озренска основана илити зидана г. 1191. односно 1192. — а Ђорђе Стратимировић нашао је у истом том натпису, да је црква попатосана 1697. године, а то је размак од 506, односно 507 година.

Но ако су Косановић и Петровић добро прочитали натпис тај, и ако у натпису збиља стоји година ЅЅЄ (6205.), онда би то била година 597. од рођења Христова а не 1191. или 1192., и онда би се тим натписом много што-шта могло доказати, а наиме би се њиме доказало то, да је Србаља већ године 597. било у Босни. А како су они (Косановић и Петровић) из год. 6205. од створења свијета истесали год. 1191. или 1192. од рођења Христова, и које су се ере у рачунању том држали они, Бог би их знао?

Година ЅЅЄ (6205.) — то је дакле немогућа година, и свакако у натпису стоји у љетоброју на првом мјесту ҂З, а то је 7000, а та једна цифра већ те баца на крај XV. вијека. И у 7. броју „Јавора“ за годину 1880., гдје је први пут поменут тај натпис озренске цркве, стоји ҂ЗЅЄ, а то је или 1587. или 1697. година од р. Х.

Ђорђе Стратимировић је узео, да је црква попатосана ҂ЗСЕ и да је оно средње слово С знак за број 200, но ја му у том с погледом на снимак тога натписа у опису Витановићеву („Гласник“ за годину 1889., књига II.), гдје испод С има неки крстић, морам протусловити и тврдити, да је средње слово знак за 90 (Ҁ) и да по томе у натпису стоји г. ҂ЗҀЕ (7095. = 1587.).

Тим отпада и Витановићева година ҂ЗОЕ (7075. = 1567.).

Ја мислим дакле, да се у поменутом натпису каже, да је свети и божественни храм попатосао поп Јаков Марић за спомен себи и родитељем год. 7095. = 1587.

У поменутој горе расправи о српским манастирима у Босни („Годишњица“, књига II., страна 257.) поменуо сам, да је у манастиру Озрену, храму св. оца Николе, писао године 1589. и 1592. монах, односно јерођакон Тимотије „глухи“ при игумну Јаћиму (Јоакиму) панеђирике, од којих се један, и то онај године 1589. писани, налази у манастиру Опову, а други у манастиру Раковцу у Фрушкој гори.

Оба та панеђирика, писана у Озрену, помиње и повјеренство (које је год. 1772. било изаслано да опише и попише манастире сријемске) у свом извјештају, који је приопћен у „Starine“, кн. VIII., на стр. 8. и 17. На првом мјесту каже се: „Panegyiricus conscriptus 1509. in monasterio Orzen dicto, manu hieromonachi Timothei.“ И покојни П. Ј. Шафарик помиње у „Geschichte der serb. Literatur, Abth. I., S. 228.“ под бр. 173. тај панеђирик илити: „Leben und Elogien auserwählter Heiligen, geschrieben im Kloster Ozrjen (unweit Gračanica in Bosnien, jetzt in Ruinen), im J. 1509. auf Papier in Folio, im Kloster Opovo.“

Званично мјешовито повјеренство и претежнији у тим стварима од мјешовитога повјеренства П. Ј. Шафарик сложно тврде, да је поменути озренски панеђирик писан год. 1509. — а ја опет велим да је он писан 1589. Ко има право?

У запису Тимотијевом записана је година овако ҂ЗҀЗ. Они који су имали у рукама и разгледали тај кодекс, мислили су и домишљали су се, као што се то види из биљежака на листу, на ком је тај запис, да ће то бити година 7017. = 1509. Но то никако не може бити, јер година 7017. писала би се овако ҂ЗЗІ, а не ҂ЗҀЗ. Оно друго слово или знак за цифру није ништа друго већ оно кобно Ҁ (90) и тако ҂ЗҀЗ значи и мора значити 7097. = 1589.

Не могу овом приликом не примјетити, да је то слово или тај знак за цифру 90 (Ҁ, Ч, Ҁ) било за многе љубитеље и рачитеље старина, прави камен претиканија, и многи су се досле о тај камен спотакли и погрјешили, као н. пр. Раић, Аврамовић, оба Шафарика, па Јагић, Срећковић, Дучић, Косановић; — ђакона Филипа Радичевића и безброј других и да не спомињем, који описујући и приопћавајући старе поменике, натписе, записе, показују више воље и неупућене ревности, него ли разумијевања и спреме за таква описивања и приопћавања.

О тој појави написао сам већ прије осам година читаву расправу и из те расправе приопћићу овдје само још један примјер, који се Сарајева и по томе вас Бошњака тиче.

Сава Косановић помиње у „Јавору“ за г. 1880., стр. 210. „трокубетни сребрни ћивотић у сарајевској цркви, који је по натпису на њему био кивот храма светога Благовештенија, великога манастира, званог Папраће, а створен је настојањем игумна ћир-Захарије, јеромонаха и братства г. ҂ЗҀД (7204. = 1696.).

Ја мислим — а ето вас живих тамо, па се можете увјерити очевидом, да ли имам право, што тако мислим — да тамо не стоји ҂ЗСД већ ҂ЗҀД, и да је по томе тај кивот грађен године 7094. (1586.) а не 7204. (1696.). А тако мислим с тога, што држим, да је тај игуман Захарија папраћки, који је године 1586. градио тај ћивотић, онај исти игуман Захарија, који се у „Годишњици“, кн. II., стр. 256. око године 1586. спомиње. А какве су биле прилике по манастире босанске године 1696., можеш разабрати из записа старога онога Стефана Раваничанина од те исте године у опису манастира Ораховице од Владимира Красића на страни 20.

Позор дакле одјако ви млади Бошњаци и Херцеговци и пазите добро на знак Ҁ или Ч (90), да не пробете и да се не спотакнете, као што су се досле спотакли многи, који су боље обувени и боље наоружани, него ли што сте ви! —

У надвратнику, у припрати испод образа св. Богородице има натпис, у ком се каже, кад је покрита и пописана црква озренска, чијим трудом и настојањем — и сва четворица сагласно кажу, да у том натпису стоји година ҂ЗРЗІ, и прва тројица кажу даље, да је то 7117. година од створења свијета илити 1609. година од рођења Христова, а посљедњи, најмлађи тврди, да то није 7117. већ 7170. односно 1662. година. Е ту је

млади господин тај, који то написа, много изгубио; и боље би било, да није ни помињао озренске натписе, него што је то написао и тим потврдио и посвједочио, да се не разумјева у знацима бројева, којима су се служили стари наши. Та из свакога старијега буквара могао је дознати, да ЗI значи седамнајест а не седамдесет, за које је знак О.

Према натпису том је дакле црква озренска пописана године 1609., трудом и настојањем оца игумена ћир-Јаћима (као што су Косановић и Петровић прочитали, дочим Витановић није могао прочитати, а Стратимировић каже, да је нечитко име игумново) и братије: духовника Христофора и јеромонаха: Јосифа, Силвестра, Исаије, Игњата, Дамаскина, Руфима и јеромонаха Тимотија.

Од тих озренских калуђера тичу се овдје мене само двојица и то игуман Јаћим и јеромонах Тимотије.

Већ сам поменуо горе, да је монах Тимотије глуви писао године 1589. у манастиру Озрену за игумана Јаћима панеђирик, који је данас у Опову, а године 7100. = 1592. писао је он други панеђирик при том истом игумну Јаћиму. Запис на крају овога панеђирика илити метафраста гласи овако:

Вь лѣто 7100. = 1592. сьписа се сы медофрасть вь храмѣ светаго чюдотвориваго отца Николи, вь монастыри зовомем Озрѣнь при всечьстнѣйшомꙋ игꙋменꙋ кѵр Іоакѵмꙋ іер'монахꙋ с братіами, іеклисіархꙋ кѵр ї саїи в лѣта всеосвештенаго мїтрополита босанскаго кѵр Ѧѯентіа. Тогда прѣстол срьбскы одрьжаше Патріархь кѵр Филиппь. Вь дни прѣвысокаго цара измаилтенскаго Ѧмоурать амири великомоу господароу. — — — Писа сие многогрѣшниїи 'и окааннїи їеродіакон Тімодей, бывы инокь того вишереченаго монастыра.

Послије моли он оце и братију да му опросте, ако је што погријешио руком или језиком, и то тим прије, што има већ дванаест година, како он ништа нечује, а пуцали громови или звекетала разна оружја „**все вьсꙋе!**“ **и бѣ оумиліено видѣти глаголюща ме роукою мааніем и главою кꙋманіемь и оуснама тьптаніем. Все вѣди видить!**

И кад је исти Тимотије прије тога, а наиме године 1589. писао онај други панеђирик, записао је он, да је исти писан руком многогрјешнога „**и мьншаго мниха Тімодеа глꙋхаго.**“

Тај дакле Тимотије, који се године 1589. пише мних (монах) а године 1592. јерођакон, може бити да је онај исти Тимотије

јеромонах, који се у натпису од године 1609. посљедњи међу јеромонасима спомиње; а и игуман Јаћим, при ком је Тимотије глуви писао године 1589. и 1592. оне панеђирике, може бити да је исти онај Јаћим, који се по свједоџби Косановићевој и Петровићевој помиње у натпису у припрати Озренске цркве од год. 1609.

Ђорђе Стратимировић помиње још „врло лијепе натписе код самих светитељских образа у цркви и у олтару,“ и мисли да су ти „натписи зацијело из времена, кад је црква подигнута — по свој прилици XIII. или XIV. вијека“ и даље мисли исти господин, да се и име живописца цркве и олтара дознати може, и дознаје из она три ретка у натпису код посљедње иконе у олтару, гдје пише: „помени господи презвитера Страхињу.“ И госп. Стратимировић се радује „што у та три ретка сазнајемо једно име наших средновјеких трудбеника на пољу умјетности.“

О том презвитеру или попу Страхињи да кажем двије-три ријечи. И ја мислим, да се тако звао онај, који је писао (живописао) цркву озренску. У том се дакле слажем са Стратимировићем, и врх тога мислим, да се може знати, кад и у ком је вијеку живио и живописао тај поп Страхиња, те да се не мора нагађати, ком вијеку припадају они живописи и натписи у озренској главној цркви и у олтару, које помиње Стратимировић.

О живопису самом и о храму у архитектонском погледу и стилу, у ком је грађен тај храм, ја не могу ни бијеле речи, јер као што рекох већ, ја нијесам био у Озрену; али све да сам и био тамо, и разгледао храм и живопис својим очима, не би ми то ништа помогло, јер се ја у том неразумјевам и неумијем судити о стилу, у ком је грађена озренска црква, и по градњи и живопису и натписима код живописаних светитељских образа судити о старини те цркве.

Ја ћу се држати само попа Страхиње, и што ћу овдје о њему изнијети, не ћу се сада мучити, већ ћу исписати дотично мјесто из горе поменуте моје прије осам година написане, но неиздане хронолошке расправе.

Хилфердинг је у свом путопису по Босни и Херцеговини приопћио на страни 333. натпис, који је он у пустом манастиру св. Аранђела на Тари у Херцеговини над вратима храма прочитао и преписао овако:

„**Изволеніемь оца и т. д. повеленїем ерьмонаха и игꙋмена Ѳеодора и господина воеводе Миліе трꙋдих се о сем писанїи попь Страхиню**

ис места бѹдимліє. Сьврьши се сии светы храмь Архістратіга Михаила оть бытіа вь лето ҂ЗҀѲА, а рождьства Христова АФҀА, крѹг слнцѹ ЄІ, а лѹни ВІ, индиктиона ДІ, темелион ЄІ месеца Авгѹста 22. днь.“

Покојни Даничић пише у рјечнику из књижевних старина српских под Теодор „игуман манастира Довоље[1]) 1591.“ (ако је добро преписана година, јер се не слаже с годином од створења свијета, у којој је опет погрјешка); а под Страхиња (тајном буквицом) „у манастиру Довољи 1591. Гильф. бос. 333. биће погрјешка у години cf. Теодор“.

Погрјешка у години није, јер је године 1591. доиста био круг сунцу 15 а луни 12, темелион 15, и Хилфердинг је само погрјешно прочитао годину од створења свијета и индикат.

Год. 1591. од рођења Христова одговара год. 7099. (҂ЗҀѲ) од створења свијета и у натпису стоји зацијело ҂ЗҀѲ а не ҂ЗҀѲА — три а не четири слова за бројеве. И Хилфердинг није дакле знао оно проклето слово или знак за 90 с репићем или крстићем доље. Индикат године 1591. био је IV. а не XIV.

Теодор, игуман св. аранђелског манастира на ријеци Тари, помиње се с кнезом Милијом (који се год. 1591. назива војвода) и у Богородичнику, писаном године 7105. (1597.) при храму Архистратига Михаила на ријеци Тари **оусрьдіемь игѹмена Теодора — и приложига кнѣзь Миліа.** (Богородичник је тај данас у Русији).

Но ко ти пита данас за игумна Тодора и за кнеза Милију, ктиторина и приложника манастира св. Аранђела на Тари?

Нас се сад највише тиче онај, који се године 1591. трудио о **писанїи** (о живопису) цркве св. Аранђела у Колашину, а то је по натпису био поп Страхиња из Будимље.

Исти зограф (живописац, сликар) Страхиња помиње се и у крушевском Поменику у запису на мјесту 33.: **место Водимла** (мјесто Будимља) **вь лето** 7114. = 1606. **приде изьграфь Стахина** (? Страхиња) **вь монастирь**“ (види Гласник, књ. 42., стр. 17.),

Презвитер Страхиња живописао је и озренску цркву „насред Босне славне“ (види отисак „Старине босанске из Сарајевског Листа 1884.“ од С. Косановића). —

То сам био написао те исте 1884. године, — и томе немам ни данас нити што додати нити исправити што.

[1]) Није Довоље већ манастира св. Аранђела близу Довоље.

Из натписа у цркви озренској дознајемо дакле, да је црква та попатосана год. 1587. а живописана 1609. трудом игумна Јаћима и братије, а руком попа Страхиње из мјеста Будимље.

А када је и у ком је вијеку саграђена Озрен-црква и ко је основао манастир Озрен у Босни, ја то не знам, јер нијесам нашао до данас никаквог писменога помена или записа о том; а на тако звано предање народно, које управ и није предање, већ досјетка којекаквих незналица и надри-књига, не полажем баш ништа.

И сад би лијепо могао завршити овај приложак и опростити се са старим и младим Бошњацима. Но не могу га завршити а да не управим на љубитеље старина скромну једну молбу, која је поникла из жеље, која ме мори да сазнам што о оном антиминсу, који се — као што кажу — чува у манастиру Озрену, и који је антиминс, као што даље кажу, стар 360 година, јер га је, као што пише на њему, осветио год. 1532. херцеговачки митрополит ћир-Марко (в. „Бос.-херц. Источник“ за г. 1890., стр. 74.). Добро би било, кад би се натпис на том антиминсу тачно снимио и приопћио у овом „Гласнику“. Друге жеље за сад немам — па ко може, нека је испуни.

Prethodni izvještaj o prekopavanju u nekropoli pri Jezerinama kod Bišća.

Priopćio rudarski satnik **V. Radimsky.**

Istočno-pravoslavni sveštenik Kosta Kovačević iz Pritoke, i školski upravitelj Petar Mirković iz Bišća pretražili su godine 1890. osam grobova sa spaljenim lešinama i jedan skeletni grob nekropole pri Jezerinama u Pritoci kod Bišća, pa su o tome objelodanili izvještaj[1]), a sve ondje nagjene zanimljive prijedmete poslali su zemaljskom muzeju na dar.

Taj uspjeh pokusnog pretraživanja, po kome se je mnogo moglo očekivati, potakao je zemaljsku vladu, te je odredila sustavno pretraživanje grobne humke pri Jezerinama, te meni bude povjereno, da udesim to pretraživanje, koje je onda imao da izvrši upravitelj Petar Mirković.

[1]) Glasnik 1890., str. 330. i d.

Pošto sam prispio u Bihać, otpoče se posao sa 8 ljudi 16. jula 1892., te ga po mome odlasku Mirković samostalno nastavi i 26. augusta dovrši. Ja se nalazim ugodno obvezan, da rečenome gospodinu za prilježnost i brižljivost, kojom je prekopavanje rukovodio, nagjene prijedmete opremio, dnevnik o prekopavanju vodio i situaciju pojedinih grobova nacrtao, na ovome mjestu izrečem potpuno priznanje.

Uspjeh prekopavanja u Jezerinama bio je mimo svako očekivanje povoljan, te ja ovdje hoću da pokušam, da prikažem općenitu sliku ove znamenite nekropole, u koliko se nagjeni prijedmeti dosele mogu pregledati.

Nekropola u Jezerinama leži usred unske doline na brežuljku, koji se na jugo-istočnoj strani posve neznatno uzdiže, a na sjevero-zapadu opet se izjednači s ravnicom oko njega, te ima duljinu od 60 *m* pri najvećoj širini od 34 *m*. U svemu je otvoreno preko 530 grobova, od kojih od prilike $^3/_5$ dolaze na takve, u kojima su sahranjene spaljene lešine, a $^2/_5$ na skeletne grobove.

Osim toga nagjeno je na nekoliko mjesta prijedmeta bez spaljenih lešina ili kosturova, a na pet mjesta nagjena su u nekropoli garišta, na kojima su spaljivani mrtvaci.

Grobovi su bez ikaka reda bili rasuti po polju, a isto su tako bili izmiješani grobovi sa spaljenim lešinama i s kosturima. Na dalje nalazili su se kosturi kako ispod grobova sa spaljenim lešinama tako i iznad njih. Dubljina pojedinih grobova iznosila je pod površinom 30 do 150 *cm*.

U grobovima s paljevinom bio je pepeo obično prikupljen u ilovastoj žàri. Nego je bilo i takih grobova, gdje je paljevina bila na golom tlu i uz to natkrivena kamenitom pločom.

Žàre su većinom stajale na golom tlu, a samo iznimice na kamenitoj ploči ili na ilovastoj zdjeli. S gora ili su bile samo zemljom zasute ili kamenitom pločom natkrivene. Te su kamenite ploče koje bez oblika, koje okrugle ili i četverouglaste, te imaju različite dimenzije. Često su na dônjoj strani na tri ugla tesane, tako da imaju oblik izvrnutih, veoma niskih pokrovaca od sarkofaga. Na tri takve kamenite ploče ima rimski natpis. Kadšto su žàre bile pokrivene i ilovastom zdjelom, a u dvije prigode bile su žàre preklopljene ilovastim poklopcem, sličnim košnici, koji je bio nastavljen na dônjoj ploči. U nekim grobovima spaljevinom, valjda najmlagjim, imaju kamenite žàre s kamenitim poklopcem, u kojima je nagjeno paljevine od lešina.

U kamenitu žàru stavljali bi pokadšto ilovastu žàru, napunjenu paljevinom od lešina.

Paljevina od lešina obično je bila pomno razlučena od čestica uglja, tako da je sastojala jedino od spržених kosti i pepela.

Na paljevini od lešina bili su položeni metalni ili ini prilozi, a često i prazna mala ilovasta posudica, ili mala žàra ili zdjelica. Samo pri kamenitim žarama vidjeli su se prilozi i na kamenitom poklopcu.

U dvije prigode nagjena je u žàri na paljevini od lešine po jedna cijela, nespaljena lubanja, te je time za Jezerine bez sumnje utvrgjeno djelomično spaljivanje pojedinih lešina.

Kosturi su se mahom polagali na golo tle, te bi im se samo kadšto davao kamen za uglavje. Obični je položaj nalegjice s glavom prema sjeveru. Dešava se doduše i to, da je glava okrenuta k jugu, istoku ili zapadu, nego su to iznimke od pravila. U nekim rijetkim prigodama nagjeni su i kosturi potrbuške položeni. U svih su kostura obje ruke bile pružene uz tijelo.

Iznad glave ponajviše je nagjena mala, prazna posudica od ilovače, ili u pojedinim prilikama malen ljeven lončić od bronca. Grivne i spiralne narukvice bile su nataknute na pregib ruke, prsteni na prstima, a isto su tako na gležnjima od nogu bile nataknute grivnje. Ovratnice, broncani lančići, zrna od jantara i stakla nagjena su vazda o vratu i uz njih neobični broncani nakit, koji prikazuje gusjenici sličnu fibulinu strmenku, na jednoj strani ima žljebić, na drugoj zatvorenu petlju, ali ni špirale ni jezičca. Ostali prilozi, kao n. pr. fibule, broncane halke, broncani kolutići, i sl. nagjeni su blizu glave, sad s desne, sad s lijeve strane.

Kao materijal za te priloge upotrebljavalo se je željezo, bronc, srebro, onda neka bijela kovina, valjda kositer, nadalje jantar, staklo, kamen, kost i ilovača.

Osim žàra i ilovastih priloga nagjeno je u 384 groba, dakle od prilike u 72 % ukupnog njihovog broja, pomanje prijedmeta.

Željeznih prijedmeta bivalo je porijetko, i to samo u 61 grobu, dakle po prilici u 11 % od sviju, te su, kako se samo razumije većinom samo u fragmentima očuvani. Oni sastoje od oružja, kojekakog pribora i nakita.

Od oružja bilo je samo 6 željeznih mačeva i nekoliko noževa, sličnih bodežima. Mačevi su svi jednorezi i vrlo slični onim krivudastim mačevima iz Halštata u Gornjoj Austriji i iz Sv. Mihajla u Kranjskoj, što ih je dr. M. Hoernes opisao i naslikao[1]). Vrijedno je zabilježiti, da nije nagjeno nijedno koplje.

Od željeznog pribora nagjeno je noževa različite veličine, ostruga i dva kosnata čelika za kresivo, i najposlije od željeznog nakita pojedine fibule, grivne i prstenje.

U najvećoj su množini i najznamenitiji prijedmeti od bronca, koji sastoje od nekoliko sprava, nekoliko malih posudića i vrlo mnogo nakita.

Od pribora valja naspomenuti 8 šivaćih igala i 21 kliještice. Potonje su većinom veoma dobro očuvane, imaju najrazličitiju veličinu, a vrlo se dobro zaklapaju, a u nekojih su još zaporke očuvane. Jedna od tih kliještica ima oblik lopatice.

---

[1]) Mitth. d. anthrop. Ges. in Wien 1888., XXIII. sv., str. 230. i 231., onda 51: slika u tekstu i tab. IV., sl. 4.

Od broncanog nakita najzanimljivije su za nas fibule, jer se po njihovim tipskim oblicima najbolje može prosuditi doba naše nekropole. Izmegju 148 nagjenih fibula ima tipova halštatskog, la-tenskog, a i rimskog doba.

Halštatske fibule, u svemu 34., pripadaju pretežito novijem halštatskom vremenu, pošto je megju njima samo certoških fibula nagjeno 20 komada. Megju starijim oblicima osobito vrijedi jedna vrlo velika i teška fibula. Stremenka ima na sredini veliko, plosnato jantarovo zrno, te se na jednoj strani svršava jarčevom glavom od ljevena bronca, a na drugoj isto takvom glavom od bika. Druge su uriješene broncanim špiralama, broncanim paftama ili jantarevim zrnima, a dvije ovećim buli sličnim privjescima.

Certoške su fibule vrlo različite veličine. Jedna je skoro tolika i ima posve isti oblik i ornamentaciju kao iz Sv. Mihajla u Kranjskoj, što ju je opisao i u slici prikazao dr. M. Hoernes[1]).

Nego glavni dio broncanih fibula u broju od 94 komada pripada la-tenskoj perijodi, te su megju ovima zastupani tipi najstarijeg, srednjeg i kasnijeg la-tenskog doba. Na više od tih fibula imadu plojke, na kojim je bijela pasta još posve dobro očuvana.

Na stremenci vrlo lijepe fibule iz starijeg la-tenskog doba vide se još tragovi emalja, crvenog kao krv. Na drugim su komadima privješeni veći i manji broncani kolutići. Vrijedno je megju njima spomenuti i 28 fibula sa dvije špirale, kojim je na stremenci nataknuto po jedno do osam, ponegdje vrlo velikih jantarevih zrna, a na jednoj ima i zrna od emaljiranog stakla, i koje čine baroknu formu fibula iz la-tenskog doba. Na nekojim privješeni su veliki i lijepi lančići. O jednom otkinutom privjesku od žice visilo je nadalje 6 ljudskih glava. Malena, takogjer barokna fibula iz la-tenskog doba ima ljevenu stremenku, dok su ostali dijelovi prikovani.

19 rimskih fibula većinom su provincijalne fibule iz starijeg rimskog doba, koje su oblikom slične noričkim provincijalnim fibulama, ali su većinom manje i ukusnije. U jedne rimske fibule ima na glavici stremenka, o kojoj visi oveći broncani kolutić i u njemu dvije broncane spirale. Druga, posve malešna fibula ima na stremenci perast ornamenat od kositrenog ili srebrenog tenećeta, te je zatvorena valjkastim koricama. Fragmenat jedne fibule najposlije, kome se doba ne može odrediti, pokazuje široku, plosnastu stremenku, koja se na onoj strani, gdje je glavica, svršava konjskom glavicom.

Uz fibule reda se neobičan broncani nakit, koji bih nazvao f i b u l a m a s l i č n i m n a k i t o m. Taj nakit doduše posve ima oblik gusjeničave halštatske fibule te na jednoj strani ima žljebić. Na drugoj strani, gdje je u fibula glavica, svršava petljom, dobro pričvršćenom uz stremenku, koja je postavljena u osi stremenke, tako da u toga nakita nema špiralnih zavojaka ni jezička kao u fibula.

[1]) Mitth. d. anthrop. Ges. in Wien 1888. Sv. XVIII., str. 236., sl. 53.

U svemu nagjena su 53 takva komada jednakog oblika, ali vrlo različite veličine, a bili su za čudo svi osim jednog jedincatog komada uz kosture, gdje su vazda ležali blizu vratnih pršljenova, te su često bili jedinim prilogom uz njih.

Sudeći po tome, što su u nekojih komada stremenke blizu petlje po strani bile istrošene, mislio sam isprva, da su to prave fibule, kojim je u petlji bio zataknut poseban jezičac. Ali pošto u jednu ruku uz taj nakit ni jednoć nije ni traga nagjeno jezičcu, dok su uz fibule često nagjeni prekinuti jezičci od njih, i pošto su u drugu ruku gdjekoje petlje bile gotovo posve napunjene privješenim broncanim kolutićima i špiralima, te bi vrlo mučno bilo utaknuti u njih glavicu od jezičca, valjalo mi je razmišljati o drugoj kakvoj svrsi tog nakita.

Kako već rekoh, ležao je taj fibulama slični nakit vazda blizu vrata i bio je to često jedini prilog uz kosture. U 7 prigoda pak nagjeni su kao dalji prilog ostanci lančića od broncane žice, a u 10 prigoda poviše jantarevih i staklenih zrna, pri čemu su broncani lančići i zrna vazda ležala na vratu ili tik do njega. Ja bih po tome rekao, da su tim fibulama sličnim nakitom sapinjali nakit oko vrata, te bi u jednu ruku petlja čvrsto bila svezana s broncanim lančićem ili gjerdanom, a drugi bi se kraj lančića ili gjerdana zatakao u žljebić onog fibuli sličnog nakita, te bi se to tako pričvrstilo o vratu. Ondje, gdje je taj nakit nagjen kao jedini prilog, držao je on valjda samo ovratnike od kože, lika ili platna. Veoma je za čudo, što Ljubić ne napominje ni jedan takav komad u svome „Popisu arheol. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu I“. iz P r o z o r a.

S pogledom na doba toga nakita, koji je svakako izveden od halštatske gusjeničave oblučaste fibule, valjalo bi napomenuti, da je taj nakit u dvije prigode nagjen zajedno s certoškim fibulama, a u jednoj s broncanom fibulom iz najnovije halštatske perijode, te ja za to mislim, da ga treba staviti u pošljednje vrijeme halštatske perijode.

B o č k i svega je nagjeno 17 komada, najdulja je dosegla 26 *cm*, te je kao i više od njih, neobično pregibljena.

Većina bočki ima glavicu spram gornje strane sve to deblju i upoprijeku rebričavu. U dviju je glavica unatrag smotana, a u jedne samo unatrag savijena. U jednoj grobnici s paljevinom nagjena je i jedna dvostruka bočka, kakvu već poznajemo kao halštatsku formu sa Glasinca u Bosni i iz Rakitna u Hercegovini[1]).

Od š p i r a l n i h t o k a nagjena je jedna poveća i dvije posve male, naočarima slične dvotoke. Nadalje su nagjene, ali samo u grobovima s paljevinom 3 veće špiralne dvotoke, koje su svaka bile spojene žicom, savijenom u vidu brojke 8. i podložene broncanim

[1]) Radimský: Prehistorička nalazišta. Sarajevo 1891. str. 57. sl. 205/b i str. 62. sl. 224.

tenećetom. To je isti oblik, što ga je Ljubić iz Prozora u Hrvatskoj opisao i u slici prikazao[1]).

Ogrlica (torques) od bronca nagjena je samo jedna u jednom grobu s paljevinom. Usukana je, a na oba je kraja, kao obično, unatrag uvijena.

Od broncanih lanaca za vrat valja prije svega napomenuti vrlo težak lanac, koji je nagjen o vratu jednog kostura. On sastoji od 10 masivno eliptičkih karika, koje su bile sastavljene tanahnim, kratkim karičicama.

Osim toga nagjeni su u mnogim grobovima s paljevinom i s kosturima sitni broncani lančići, koji su kosturima vazda bili o vratu, te ih s toga valja smatrati ostancima ovratnih lančića.

Broncani naušnjaci nagjeni su gotovo samo kod kostura i vazda u dvoje. Imaju premjer od $3^1/_2$ do 7 *cm*, na jednom su kraju šiljasti, na drugom unatrag uvijeni, često se zatvaraju ispruženom, pomicavom špiralnom cijevčicom i mnogo su puta ukrašeni jantarevim zrnima.

Brocane grivne nagjene su često, kako u grobovima s paljevinom, tako i u grobovima s kosturima, ali redovno samo po jedan komad. One ili sastoje od broncanog tenećeta ili od broncane žice, usukane poput uzice, ili od ljevenog bronca. U potonjoj je prigodi presjek s nutarnje strane prav, a sa spoljašne sveden, a u jedne je bio rombičan. Grivne ili su otvorene, ili više manje zahvataju jednim krajem preko drugog, te su onda na krajevima stanjene, u nekih su krajevi unatrag uvijeni.

Ako ima zaponac, onda ovaj ili sastoji od pomicave špiralne cijevčice, ili pak od sitne karičice, u koju zahvata kukica s drugog kraja. U dva kostura nagjena su u svakog po jedan par kalemom na odskok ispisanih grivni.

I špiralnih grivni nagjeno je kako u grobovima s paljevinom tako i u grobovima s kosturima, i to osim jednog slučaja, gdje su dva komada zajedno nagjena, uvijek samo pojedince. Načinjene su ili od broncanog tenećeta razne debljine, ili od žice, a u zadnjoj su prigodi poput uzice usukane.

Oba kraja ili su samo zaokružena ili unatrag zavijena ili pak smotana, a u jednog su velikog komada najbliži uvojci pričvršćeni sitnim karičicama.

Uvojaka ima od 3 do 20., a oblik je u tih grivni obično cilindričan a kadšto i čunjast.

Prstenja nagjeno je kako u grobovima s paljevinom tako i u grobovima s kosturima, ali relativno vrlo rijetko i uvjek pojedince. Ono sastoji od broncanog tenećeta te je ili zatvoreno ili je na oblik špirale s tri zavojka najviše. Dva prstena, koji megjutim već

[1]) Popis arheolog. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu I. 1889. str. 114. tab. XVIII. sl. 44. a/b.

pripadaju rimskoj kulturi, ljeveni su i svaki na svojoj plojci ima ovalnu gemu od oniksa, koji prikazuje profil ženske glave, okićene diademom, dok u drugog komada plojka samo ima pravokutnu udubinu, u koju je valjda takogjer bila zasagjena gema.

Nožne grivne nagjene su po dvije i samo u tri skeletna groba. One sastoje od masivno ljevenog bronca, otvorene su i imaju eliptički oblik.

Drugih broncanih kolutića nagjena je pri prekopavanju velika množina različite veličine, i to kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima. Nagjeni su većinom pojedince, ali i po 5 i 6, pa i po 9 u jednom grobu. Redovno imaju oblik kružnice, u pojedinim slučajima imaju i oblik elipse. Presjek im je okrugao, eliptičan, rombičan, ili s jedne strane prav, a s druge sveden, ili pak s obje strane ispupćen s oštrim periferijama. Većinom su glatki, ali kadšto su ukrašeni urezanim crticama ili ljevenim zrnima, uljevenim na spoljašnjoj parteriji.

Broncanih halkastih plojki nagjeno je u obje vrste grobova. Imaju glatku, lijepo nasavaćenu površinu, ili pak na spoljašnjoj i nutarnjoj površini ukovanu guku, a u jednom slučaju na spoljašnjoj periferiji četiri krugljasta nastavka.

Broncanih zaponaca, tenećeta od zaponaca i okovića nagjeno je takogjer u obje vrste grobova.

Zaponci, istina većinom od pojasova, sastoje od stremenke, za koju je s obje strane pričvršćeno pravokutno teneće. Oba su tenećeta zakovicama zglavljena, a o stremenci obješena je po jedna ili po dvije karičice, u koje bi zahvatala kuka iz sličnog nastroja na drugom kraju.

Tenećeta od zaponaca pravokutnog, kadšto na jednoj strani zaobljenog oblika glatka su ili jednostavno ornamentirana, ili pak i različito probijena. Takvo jedno probijeno teneće iz zaponca prikazuje oblik vojnika sa šljemom.

Zakovica nagjeno je u jednom grobu 35, te ili su pravokutne ili imaju rupice, da se mogu prikovati za pojas ili za druge kajiše. Jedan dio pravokutnih komada probijen je, a okrugli su djelomice ukrašeni koncetričkim kružnicama ili su sitno narovašeni na periferiji.

Pokadšto lijepo ornamentirane broncane toke valjaće, u koliko su u sredini probušene, takogjer pribrojiti okovicama.

Broncanih dugmeta nagjeno je takogjer, kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima. Okrugla dugmeta razne veličine, stranom ravna, stranom ispupčena, rjegja su, te ih ni u kojem grobu još nije nagjeno više od 4. Mnogo su češće nagjena i to do 15 njih na okupu, dugmeta na oblik krsta, kako su posve istog oblika poznata iz Prozora[1]).

[1]) Ljubić: Popis arheol. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu 1889. tab. XXII. sl. 142.

U jednoj grobnici s paljevinom nagjena su uz 7 jednostavnih još 3 dugmeta na oblik dvostrukog krsta, ali drugačije sastavljena, nego što ih je dr. Truhelka u slici prikazao sa Glasinca[1]).

Broncanih privjesaka nagjeno je poglavito u skeletnim grobovima, do 21 komad na okupu. Većina ih bila je šuplja i buli slična ali biva i drugih oblika, n. pr. čunjeva, kotarica i sl.

Od ostalog broncanog nakita valjalo bi još spomenuti različite špiralne cijevčice i nekoliko zrna.

Spomenuti već, ljeveni i dvoruki broncani lončići napokon moraju se smatrati posudama, stavljanim uz mrtvace.

Srebrenih prijedmeta relativno je malo nagjeno, te ih je bilo samo u 8 grobova, većinom u grobovima s paljevinom. Ima megju njima 5 malih la-tenskih fibula, narukvica od žice, više sićušnih lančića, nekolika zrna, jedno dugme i više na odskok šuplje iskucanih privjesaka, od kojih se na jednom komadu još vide tragovi nekadašnje pozlate, a dva su komada ukrašena ljudskim glavama.

Od kositera nagjen je samo jedan privjesak na oblik ljudske noge.

Rasutih jantarevih zrna, koja većinom pripadahu gjerdanima, nagjeno je kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima, i to do 102 komada u jednom grobu.

Veličina im je vrlo različita, a oblik valjkast, sjekirast, ili okrugloj plojci sličan. Naročito veliki komadi nijesu uvijek pažljivo rezani, a površina im je, — osim nekoliko rebričavih ili inače ornamentiranih zrna, glatka. Naročito pak valja istaknuti megju jantarevim prijedmetima tri ukusno ornamentirane plojke.

Od staklenih prijedmeta valja osobito napomenuti staklena zrna, kojih je nagjeno veliko mnoštvo, u jednom grobu s paljevinom čak preko 1000.

Veličina im je vrlo različita, a boja većinom modra, ali su dosta često nagjena bijela i žuta, rjegje zelena zrna. Emaljirana zrna redovno su modra s bijelim ili žutim emaljem. Po obliku su okrugla, valjkasta, sjekirasta ili čizmi slična a nekoja od njih su rebričava ili sićušnim bobicama ukrašena. Jedan dio bijelih zrna iznutra je posrebren ili i pozlaćen.

Osim zrna bilo je i utaraka od posuda, ali uvijek samo pojedinih komada, bijele, zelene i ljubičaste boje.

Od koštanih rukotvorina nagjen je šupalj valjak, nekoliko zrna, fragmenata od balčaka i noževih korica, velike korice od jelenovog roga i šest probušenih životinjskih zuba, uz koje su bila i tri neprobušena jelenova zuba.

Od kamenitih rukotvorina nagjena je samo jedna crtama ukrašena i probušena plojka od nekog lapora i valjkast fragmenat od sivog kremena.

[1]) Glasnik zem. muzeja 1889. III., sv. str. 31., sl. 14.

Još je vrijedno spomenuti i nekoja stranom okrugla, stranom valjkasta zrna, koja su sastojala od neke crvene mase, bilo da je pasta ili krvav emalj.

Keramičkog materijala ima u nekropoli u Jezerinama velika množina. Čitavih moglo se je doduše izvaditi samo nekoliko žàra i više malih ilovastih posuda, ali utaraka od najraznolikijih posuda prispjelo je u Sarajevo 250 ovećih paketa.

Trebaće dosta vremena, dok se ti utarci operu, a još mnogo više vremena valjaće potrošiti za rekonštrukciju žàra i drugih posuda. Ipak je već preko 60 posuda različite veličine rekonštruirano, te će se u svemu možda oko 120 posuda sasvim sastaviti.

U koliko se dosele može pregledati ilovasti materijal u Jezerinama, valja nam megju posudama razlikovati dvije vrste. Manji dio posuda zidan je naime na brzokreto točilo te svakako pripada rimskim posudama, dok je veći dio posuda gragjen prostom rukom, te pripada starijem vremenu.

Rimske posude sastoje od žućkaste ilovače te ili su oveće, trbušaste žàre do 65 *cm* visine, ili mali ukusni peharčići. Megju pošljednjima očuvan je jedan posve, ima lijepo raščlanjenu nogu te je s gornje i donje strane trbuha optočen sa po dvije paralelne crte, megju kojima je sva posuda gusto narebrena uspravnim rebarcima. Neposredno ispod zjala dvije su daleko ispružene, horizontalno namještene ručke okruglog presjeka. Pehar je na dônjem dijelu noge, onda s polja i s nutra posve crno oličen, a ispod ručki optočen je crvenim trakom, grlo mu je pak megju ručkama našarano vertikalnim bijelim crtama.

Prostom rukom gragjene posude posve su različitog oblika i veličine. Ima megju njima slabije izbočenih žàra, žàra loncu sličnih, velikih zdjela, malih žàra, vrčeva, zdjelica i sl. Velike žàre visoke su do 55 *cm*, a imaju premjer do 50 *cm*, dok je nasuprot malen jedan lončić s jednom ručicom bio samo $3^{1}/_{2}$ *cm* visok pri jednakom premjeru.

Dno je obično maleno i ravno te je trbuh oštrim bridom odmah iznad njega izbočen. Nego kadšto je dno manjih posuda u sredini udubljeno.

Trbuh od grlića ili je slabo ili nikako odvojen, ako prvi na gornjoj strani nema jače izbočenu guku, što se nije često opazilo.

Obod zjala obično je slabo izvinut ili usko uvijen. Nego ima i uspravnih i široko izvinutih oboda.

Posude su bez ručki, ili pak imaju jednu ili dvije ručke. Ručke, obično okruglastog presjeka, većinom su smještene na dônjem dijelu grla, rjegje na trbušnoj izbočini i obično su uspravno načinjene. Nego i vodoravne ručke nijesu rijetke.

Mjesto ručki često su široki nastavci ili guke.

Ne dešava se često, da je koja posuda išarana, a šara sastoji od jedne ili dviju guka, koje uokolo teku, te sastoje stranom od glatkih,

stranom od rebričavih guka, onda od različito savijenih rebara, špirala i sl.

Ukras od crta većinom sastoji samo od priprosto urezanih trokuta, kojim je površina takogjer posuta urezanim paralelnim crticama.

Ako sad pregledamo rezultate prekopavanja u Jezerinama, to ćemo vidjeti, da je ta zanimljiva nekropola, koja je postala pri kraju halštatske perijode, dakle 500 godina prije današnjeg kršćanskog računa, preživljela la-tensku perijodu, i da je napuštena tek u vrijeme rimskog gospodarstva, da su ondje sahranjivane lešine miroljubiva naroda, što se može suditi po tome, jer nikako nema oružja u ime priloga, i da je taj narod, — sudeći po čestom staklenom i broncanom nakitu, — kako s južnim, tako i sa sjevernim narodima vodio živu trgovinu.

Kada se u svoje vrijeme budu pobliže opisivali nagjeni prijedmeti i drugi odnošaji, onda u ostalom mislim da opišem i mnogobrojne ostanke prehistoričkih naseobina i nasutih gradina iz okoline Jezerina, te su nekadašnji žitelji po svoj prilici u nekropoli, o kojoj je gore bila riječ, našli dug počinak.

Галебови наше земље.

Приопћио **Отмар Рајзер.**

Једва да још има која врста птица у нашим ширинама, којој припадници један крај тако могу да оживе и оките, као лакокрила дружба галебова.

Макар да они у првом реду чине типичну штафажу морске обале и приморских крајева, то ипак није ни у нас сасвим необична појава, да изнад наших слатких вода прелијетају јата црвеноногих, паче и сивих галебова.

До сада су ове врсте те миљушне птице опажане на земљишту Босне и Херцеговине:

1. *Larus argentatus* var. *michahellesi* Bruch, сребрнасти галеб *(галеб кланкавац)*, die südliche Silbermöve.
2. *Larus canus* L., сиви галеб *(галеб бурни)*, die Sturmmöve.
3. *Larus marinus* L., бијели галеб *(галеб велики)*, die Mantelmöve.
4. *Chema melanocephalum* Natt., црноглави галеб *(галеб јадрански)*, die schwarzköpfige Möve.
5. *Chema minutum* Pall., мали галеб *(галеб малени)*, die Zwergmöve.
6. *Chema ridibundum* L., црвеноноги галеб *(галеб обични)*, die Lachmöve.
7. *Lestris parasitica* L., грабљиви галеб *(Поморник краткорепи)*, die Schmarotzer-Raubmöve.

1. Јужни сребрнасти галеб.

То је прави морски галеб, па и ако се тамо амо који покаже на већим ријекама, то је онда само ријетка изнимка. Тако је н. пр. један, који је сада у земаљском музеју, 22. јуна 1875. убијен код бос. Свињара по господину Ходеку ст., а био је то, како је то већином у таких птица на копну, још млад. Уз Неретву долијета сребрнасти галеб редовно до Мостара, порјеђе још и даље. И ту се старије птице само ријетко кад виђају.

Дивна је то и ријетка орнитолошка слика, када различити Мостарци, који воле животињу, са чувеног старог моста хране велике те галебове.

С највећом вјештином умију галебови да ујагме бачене им залогаје, па ти је то непрестана такма и свађа, док доље у дубљини шумећи јури дивља ријека стиснута међу клисуре.

Ни овоме ни другоме коме галебу не ћеш у Босни и Херцеговини наћи легло, али близу луке неумске на појединим овећим клисурама има његових гнијезда у великом броју, као и на многим другим мјестима у дивном Јадранском мору. Од онуда добивам ја од прилике 1. маја сваке године за музеј малу пошиљку с јајима. Јаја су исто тако различита шара и пјегава као и сјеверни сребрнасти галеб. По њима се за то и не могу разликовати обје те климатичке варијације, те је срећа, што сви сребрнасти галебови Средоземног и Црног мора имају жуте ноге, па се по томе могу распознати.

На гнијезду лако је убити галеба, па ако је један пао, лако ће вјешт стријелац још неколико њих саставити, јер без престанка тугују око онога који је страдао. На другим мјестима и у друго вријеме боје се пушке као грома, па ти се ваља невиђену привући до њих.

Вриједно је напокон споменути, да сребрнасти галеб нарочито у прољеће и у јесен у већем броју долази на Утово, Бушко и Ливањско блато, али вазда од времена до времена, пролазећи стално становитим горским кланцима, одлијета на море.

2. Сиви галеб.

Прошла је нова година, а бура свири по кршу херцеговачком. У томе ето ти гдје се непоуздана лијета близу развалина габелских са Неретве уздиже дуго јато лакокрилих галебова. Час тумарају поврх бара и празних кукурузних њива, побирајући понегдје коју гујавицу, кога пужа. Није тешко коју из пушке убити, јер се у гдјекојем дубоко изровљеном јарку лијепо можеш заклонити. Ето нам плијена у рукама, мањи је него сребрнасти, а већи него црвеноноги галеб, — то је сиви галеб. И он нерадо оставља море, а то свједоче они егземплари, што се чувају у музеју: сви су поубијани недалеко од морске обале: Мостар,

Љубушки, Утово блато и Габела. Само један је забасао до Санског моста, ваљда занесен олујом и вјетровима (29. XII. 1889.).

Нијесам их још у нашим земљама видио сасвим израслих, а за топлог годишњег доба никад се сиви галеб још није виђао по копненим странама наше земље.

Често се сиви голуб придружи јатима црвеноногих галебова, када путују.

3. Бијели галеб.

Овај се ријетко кад виђа у Босни и Херцеговини, те је уједно најновија аквизиција земаљског музеја. 31. наиме октобра године 1892. убио га је у Сарајевском пољу Ј. Гргић, исти онај сретни ловац, који је ове године у мају убио плоснокљуног родохођу.

Већ 28. октобра угледао сам на своју радост тога галеба баш на истом оном мјесту, гдје га је Гргић касније убио. Ја сам наиме баш тога дана при ушћу Жељезнице опрезно размакао густу врбу, да видим није ли ондје пала каква птица. Кад тамо, а оно видим галеба, како се величајно, попут орла вину у висине те полетио уз Босну.

Сила чавки и врана нагомилало се око страног госта, што овоме канда није баш драго било.

31. октобра призваше више сељака, што су у пољу радили, Гргића, рекавши му, да је нека велика бијела птица пала на Жељезницу.

Мјесто је због стрмих обала за нишан било доста згодно. Када се Гргић тихано примаче, види гдје галеб по плиткој води бада, те на 60 корака по прилици опали на њ. Макар да му је шприха бр. 4. исјецала врат, опет је мучно било свладати ту јаку птицу; кроз јаке чакшире уједе она човјека у кољено.

Колико се може знати из књижевности, има у свим музејима аустро-угарске монархије један јединцати бијели галеб, и то у дворском музеју у Бечу (Coll. Finger), који је 10. јуна 1857. иза бијесне олује убијен на Морави.

Бијели галеб само ријетко када оставља морску пучину, појављује се нередовно на сјеверољемачкој обали, а само кадшто забаса тако далеко на југ. У Јадранском мору рећ би да га још нијесу угледали.

4. Црноглави галеб.

Ријетко се кад виђа у нашим странама. У музеју имаду два комада, који оба потјечу из године 1888.

Један је посве млад, а убијен је код Зенице 4. аугуста 1888. и по господину грађевном савјетнику Келнеру предан земаљском музеју.

Други је егземплар 15. октобра уз више црвеноногих галебова убио господин Шедл (чиновник ц. и кр. бос. жељезнице) близу Сарајева у тамошњим барама. То је стара птица с потпуним зимским перјем, али прво летно перо, које црном својом горњом страном карактерише ову врсту, још није право било изникло из бадрљице, па су му тако крила изашла посве бијела.

Црноглави галеб често се виђа уз обале Црнога мора, доста ријетко на Јадранском мору, али се у задње вријеме у Угарској више није виђао, тако да га је Отун пл. Фридвалски избрисао из броја угарских птица.

5. Мали галеб.

Само једном пошло ми је за руком у Босни видјети, па и убити једног малог галеба.

То је било 7. децембра 1889. Испрва ми је то био несретан дан, јер макар да је баш онда у Сарајевском пољу све врвјело од поводних птица, ипак сам већ готово сву своју захиру био потрошио, не задјевши ни перца у торбу.

Још ми у пушки двије задње патроне, кад добар четврт сада изнад рељевске ћуприје угледам два црвеногрла мала потурка, гдје весело роне по води. Кад оба дођоше у један правац, усплашим их, а они дакако оба ишчезнуше, да се за сада више не врате. Зловољан стадох тумарати низ воду — ал у томе лијеним лијетом селице, када храну тражи, полети дуж влажне, стрме глинасте обале љепушни мали галеб у најљепшем зимском руху. Задњи метак, што га сада испалих, накнадио сву недаћу оног дана, јер жељковани галеб, рањен у крило паде на воду, па јуначки повесла спрам друге обале, да ондје чучне на пруд, али ето ти сада и једног од она два потурка, гдје кружи низ воду, гоњен валовима. За неколико часака стигох га нешто низ ријеку у рогозју, а по сата касније био ми је и галеб у рукама.

Од оног дана нико више таког галеба није видио у земљи, али мислим, да сам још прије у прољеће исте године на реченим већ барама код Сарајева једноћ видио два така галеба, који су се били придружили јату црвеноногих галебова.

6. Црвеноноги галеб.

Тога најобичнијег од свих галебова бивало је овуда и млађег и старијег, само још не у риђоглавом сватовском одјелу.

Како сам већ горе на једном мјесту споменуо, није до селе још ниједно галебије гнијездо нађено у земљи, па се у истини стално може рећи, да у свој Босни и Херцеговини ниједан галеб не сједи на јајима, баш као ни дивља гуска или лабуд.

Најчешће долазе млади галебови од једне године, али кадшто и сасвим стари.

Боја и дебљина кљуна врло му је различита. Добављено је црвenоногих галебова из околице сарајевске, вишеградске, зеничке, жепачке, санске, требињске, лисичићке (уз Неретву) и т. д., и сви су убијени зими и у касној јесени. Само једноћ, у јулу 1891. дође ми на Уни код Бишћа руку млада птица, којој је тек било неколико мјесеци. Намучивши се прије до воље, убио ју је помоћни препаратор Сантаријус. Кад за рана прољећа ненадно падне снијег, онда уз многе друге госте дође и црвenоноги галеб, често у великој множини, те или се спусти на угаре или хитро плови по барама и локвама, или пак великом брзином лети уз обале ријека.

О какој економичкој користи од тога или ма кога другог галеба у овим земљама никако не може бити говора, само им се може истакнути естетична вриједност.

7. Наметнички грабљиви галеб.

Из фамилије грабљивих галебова има те врсте највише по средњој и јужној Европи.

Почетком мјесеца септембра 1890. напрасно је застудњело готово по свој Европи. Високи су већином били оснијежени, магла и киша напунила је долове. У то вријеме полети големо јато наметничких и широкорепих грабљивих галебова са високог сјевера на далеки југ.

Један од оних грабљивих галебова, који су најдаље летјели, био је ваљда онај, кога је, како се то чешће догађа, код Кадине воде (котар бањалучки) један сељак уловио псима и донио господину надрудару Седлачеку. То је било 6. септембра 1889.

Као што то чине сви заробљени грабљиви галебови, није ни овај хтио никаку храну да прима, те је доскора угинуо.

Особитој доброти реченог господина ваља захвалити, што музеј има тај ријетки егземплар, који се је тешком муком некако још могао препарирати, јер је због велике даљине приспио у Сарајево, кад је већ почео трунути.

На крају примјећујем још, да се у књижевности још двије врсте галеба наводе за Босну и Херцеговину, наиме Larus ichtyaetus, галеб-рибар по Домбровском за Крајину, и Larus fuscus, галеб харингаш за Утово блато по пл. Кадићу.

Навађање оног првог оснива се без сумње на замјени с другом вршћу, јер галеб-рибар станује у подручју Каспијског језера, и никада га се није виђало у Њемачкој ни у аустро-угарској монархији.

Галеб харингаш ласно може бити да је виђен, макар да је у Јадранском мору ријeдак, али утврђено још није никако, да у нашу земљу долази.

Arheološko ispitivanje jajačkog grada i najbliže okoline.

Priopćio dr. Ćiro Truhelka.

Udovoljavajući nalogu zemaljske vlade, da u jajačkoj tvrgjavi tražim arhitekturne fragmente sredovjekog grada, stao sam prije svega u zidu akropole uzidane gragjevne fragmente skidati i za tim na nekim mjestima prekopavati.

Arhitekturni ostanci, dobiveni tom prilikom, bili su većinom gotskog sloga, mahom vrlo ukusni, a nekoji od njih izragjeni baš od vještačke ruke, tako da je po svoj prilici na akropoli stajala monumentalna gragjevina, koja je za turske provale razorena, i kojoj su ostanci valjda uzidani u kasnije zidane ili obnovljene utvrde.

Slika 1. Gotski kapitel uglovnjaka iz Jajca.

Temeljima te gragjevine danas nema ni traga, ali tradicija kaže, da je taj grad stajao na istočnoj strani, dakle od prilike kod sadašnje, takogjer već razvaljene turske sahat-kule.

Od nagjenih gragjevnih ostanaka ima ih većina sva karakteristična obilježja mletačke gotike. Naročito sjeća fragmenat nekadašnje arkade živo na slične motive u Ca Doro, dok dva odlomka kamenitog ćerčiva pokazuju za Mletke karakteristični motiv usukana traka.

Već to oprovrgava onu, megju fratrima rasprostrtu tradiciju, da je Jajce po uzoru grada Castell' Uovo kod Napulja sagragjeno po nekom graditelju iz Lukula, te će cijelo to pričanje valjati svesti na samu sličnost imena (Uovo = Jajce).

Nekadašnji gospodar, a valjda i sagraditelj akropole jajačke, vojvoda Hrvoje, bio je u živu saobraćaju s Mlecima. Taj saobraćaj pokazao se je u njegovom glavnom gradu Spljetu, gdje je jedna palača uz drugu sagragjena po uzoru mletačkih patricijskih kuća. Po tome se bez sumnje smije misliti, da je Hrvoja taj dražesni gragjevni slog zaveo i u Jajcu.

Za muzej su dobavljeni ovi gragjevni komadi:

dvije lijepo uriješene, akantom i ružicama iskićene glavice od stupova, koje su u visini od 12 *m* po prilici bile uzidane u južnom zidu *(slike 1. i 2.)*;

dva velika fragmenta kamenitog ćerčiva s usukanim trakolikim ornamentom, od istog zida;

fragmenat nekadašnje arkade, probijenom ružicom, koji je bio uzidan u tako zvanoj barutani.

lijepa, lišćem iskićena glavica od stupa iz gradskog dvorišta *(slika 3).*, najposlije stup s glavicom, kome se motiv podudara s pregjašnjima; 1·50 *m* jaki stup s mnogim isbočinama. Akantus u oba komada pokazuje još tragove romaniziranja. Stup je iskopan u ruševini gradskog dvorišta.

Osim ovih, umjetno uriješenih komada nagjene su još dvije, jednostavno lišćem ukrašene glavice od konzola, koje nijesu tako

Slika 2. Gotski kapitel uglovnjaka iz Jajca.

Slika 3. Kapitel gotskog stupa iz Jajca.

umjetno izragjene, te su po svoj prilici nekoliko decenija starije od prije navedenih predmeta.

Dovršivši taj posao, stao sam mjeriti po tako zvanoj Medved-Kuli, i pretraživati zazidana vrata s poznatim grbom na strani prama Plivi.

Vrata su zazidana u kratko za tim, pošto su austro-ugarske čete zauzele Jajce.

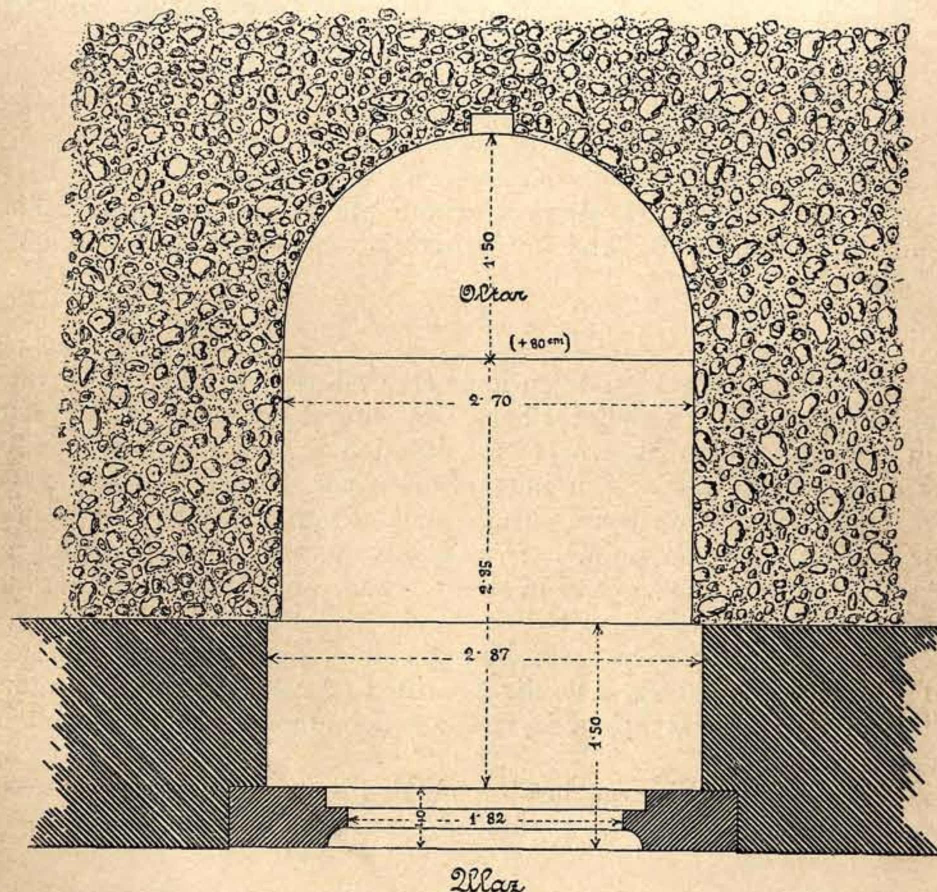
Pošto je uklonjen zid i ruševina iza njega, pokaza se otraga 2·87 *m* široka, 4·35 *m* duboka, u dnu zaokružena panjega sa starinskom klupom. Iznad te klupe bio je zid na oblik krsta probijen. Krsta, koji tu nekoć stajao, nije više bilo *(slika 4.).*

Potvrgjuje se dakle mnijenje Ažbotovo, da je tu bila kapela.

Pomnijim pretraživanjem zidine utvrgjeno je megjutim, da ta panjega isprva nije bila udešena sa crkvene svrhe.

Dok se naime debeli zid na čelu panjege sastojao od lijepog tesanog kamena, stražnji je dio priprosto sazidan od naljevenog lijepa, pomiješanog kamenom, te svakako potječe iz novijeg doba.

Potanjim pretraživanjem zida nagjeno je, da je zid isprva imao samo debljinu od 2·40 *m*, i da je tek kasnije pojačan time, što je u razmaku od 3 *m* podignut drugi zid, a prostor izmegju

Slika 4. „Plivska vrata" u Jajcu.

oba zida nasut vapnom i ruševinom. Time su prvobitna kastelska vrata s grbom zazidana, i načinjena su poslije sadašnja vrata tik do njih.

Nego da se mogne upotrijebiti panjega od vrata, proširiše je pod bedemom, te je pretvoriše u kapelu.

O tome, kada je ta dogradnja izvedena, ne da se ništa izvjesno reći.

Grad je sazidan u ono vrijeme, kada se u Bosni još nije znalo za topove, pa je onda zid, debeo 2 *m*, bio dovoljnom zaštitom od dušmanina, koji bi navaljivao.

Ali kada se je od godine 1460. na Jajce toliko puta udaralo iz topova i mužara, onda se dojakašnji zid bez sumnje pokazao preslab, te je po gdjekoji put provaljen.

Tečajem neprestanih nemira, koji su slijedili poslije prvog opsijedanja po Turcima, valjda su ugarski zapovjednici naredili pojačanje bedema od 2·40 na 6 *m*.

Onda je nastala i kapela za nuždu pod nekadašnjim gradskim vratima, koja je za opsade imala praktičnu vrijednost, jer opsjednuti nijesu mogli salaziti u crkvu sv. Luke niže akropole.

Rečena dogradnja biće po tome da je izvršena oko god. 1464. Kapela pod gradskim vratima s grbom upotrebljavala se, dakako, samo do godine 1528., kad je Gazi-Husrev-beg Jajce stalno osvojio.

* * *

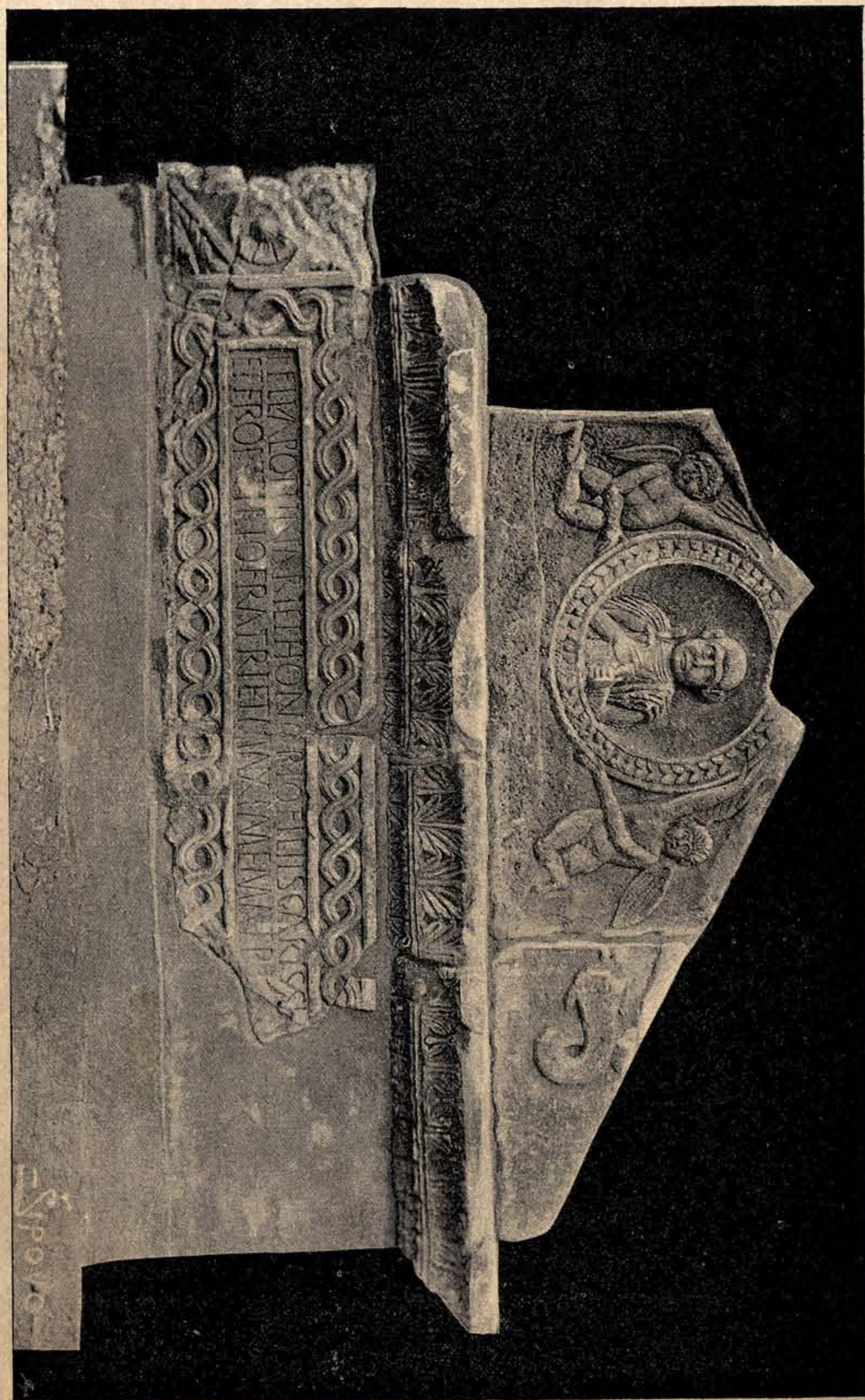
Za svoga boravka u Jajcu imao sam takogjer prilike, poiskivati rimske spomenike u dolini Plive. Bez sumnje najzanimljivija je u tom pogledu tačka Šipovo (12 *km* iznad Jezera) i naprama njemu Sarići. Već Blau otkrio je u imenu Sarići star korijen — Saritte, — a ja taj nazor nagjoh sasvim potvrgjen, kad sam čuo, kako narod to ime izgovara. Onuda naime „*i*“ naglašavaju vrlo oštro i kratko, a „*ć*“ zuji gotovo kao „*t*“, te bi skoro rekao, da je ime zadržalo svoj drevni zvuk „Saritti“.

Ovo bi već samo po sebi bilo dovoljno, da se ustanovi mjesto, gdje je bila nekadašnja kolonija „Saritte“ na cesti Salona-Servitium, ali i po nagjenim stvarima iz rimskog doba može se mjesto kolonije potanje odrediti.

Niže mjesta Šipova, baš na obali Plive, našao sam ostanke zida od dugoljastog tesanog kamena, a u prostoru, koji je njime bio zagragjen, mnoge tragove zidova, sa svim karakterističnim obilježjima rimske naseobine. To mjesto, samo nekoliko metara uzvišeno nad površinom Plive, a sa svih strana zatvoreno vodom ili tresetom, bilo je bez sumnje „castrum“, a po svoj prilici stare „Saritte“.

Narod ovuda osim opeke i željeznog iverja često nailazi na rimske novce. Vele i to, da je na onom mjestu prije nekoliko godina nagjen zlatan prsten i da ga je nabavio neki geometar. To mjesto u ostalom nijesam mogao potanje ispitati, pošto je posve obragjeno.

Od prilike 1 *km* uz rijeku na istoj (lijevoj) obali ima malen brijeg, nazvan „Crkvina“. Kako mnogo puta, tako sam se i sada uvjerio, da narod tim imenom gotovo jedino rimske razvaline označuje, kao što se pod imenom „gradine“ gotovo bez izuzetka označuju prehistorički nasipi.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Godina 1892. (IV.) Knjiga IV.

Slika 5. Nadgrobni spomenik iz Šipova.

Uz članak „Arheološko ispitivanje jajačkog grada i najbliže okoline“, strana 319.

Brijeg „Crkvina“ gusto je obasut ostancima od zidova, opekom, komadima lijepa. Sudeći po komadu lijepo profiliranog korniža (atule), što sam ga ovdje našao, stajala je ovdje velika kamenita zgrada.

Od prilike 1 *km* uz vodu, tik do mosta, koji preko Plive vodi u Sariće, nagjeni su pojedini gragjevni ostanci sa škulpturama, koje sam već drugom prilikom vidio. Stadoh na tom mjestu kopati, te poslije trodnevnog rada izigje na dvor pravilnim slogom gragjen nadgrobni spomenik *(slika 5.)*.

Po obliku svome pripada III.—IV. vijeku poslije Isusa, te je dosele najljepša rimska rukotvorina, nagjena u Bosni. Imao je oblik hramovog pročelja sa stupovima, kornižima, vijencem i timpanom. Od lijepo ižlijebljenih stupova, koji, kako se čini, nijesu imali glavica, nagjeno je mnogo fragmenata, megju ovima dva od 1 *m* duljine.

Na stupovima položeni kameniti direk, koji je prednjim okrajkom tvorio vijenac, bio je s čela ukrašen nizom ovalnih štitova, od kojih su naizmjence po dva bili prazni a po jedan uriješen izrezanom dječijom glavicom. Na žalost nagjen je od tog lijepog direka samo jedan veći i jedan manji fragmenat. Ostatak valjda je raznesen ili negdje uzidan.

Na tome direku bio je položen drugi, koji je s čela imao ovaj, lozom opasan natpis:

FFL' APOLLINARI ET HONORIO FILIIS CARISSI*(mis)*
ET FRONTINO FRATRI ET MAXIME MATRI.

Sudeći po tome, što natpis ne počinje običajnom na nadgrobnim spomenicima formulom D*(is)* M*(anibus)*, bio je to kršćanski grob, a imena Apollinaris, Honorius, Frontinus, upućuju na IV. vijek.

Iznad ispisanog direka bio je znatno izbočen žljebovit korniž (sima), ukrašen ehinusom i akantovim granama; nego se čini, da su i otuda komadi razneseni. Sjećam se, da sam lanjske godine sličan, akantom iskićen kamen vidio u gerzovačkoj crkvi (10 *km* na zapad), koji valjda potječe s istog mjesta. Time bi se dalo razjasniti, za što taj spomenik nije očuvan u cijelosti. Što je ležalo na površini, to je razneseno, te je samo ono ostalo, što je zemlja pokrivala.

Osim gragjevnih fragmenata nagjene su i druge škulpture, tako anatomički pravilno izragjena Meduzina glava nadčovječne veličine; mala ženska glava s frizurom à la Faustina i nekoliko dječačkih poprsja, izvedenih u relijefu. Svi nagjeni fragmenti otpremljeni su u Sarajevo, a gornji dio spomenika reštauriran je i nastavljen u zemaljskom muzeju, kako ga prikazuje pridana ovdje fotografija.

S one strane Plive nagjena je u sadanjem groblju sela Sarića na jednom grobu ispisana ploča, a slova joj okrenuta dole. Ploča je s lijeve strane okrhana te je natpis samo na pola uščuvan.

Natpis je bio čisto izragjen, a vide se od njega sada još ova pismena:

LLV
matri ca RI
ssi MAE ET
pie - NISSIMÆ
. . . . IVAE
pos VERVNT
l. D D D

Znamenit je pošljednji red: L*(ocus)* d*(atum)* d*(ecurionum)* d*(ecreto)*, po čemu se može zaključiti na municipij.

Otuda sam pohodio razvaljenu gradinu Sokolac, koju su dugo vremena držali za Saritte. Tu sam našao sasvim razorene zidine

Slika 6. Žrtvenik iz Brda (kod Jajca).

sredovjeke gradine, tu i tamo koji komad opeke, ali još uvijek ne toliko, da bi čovjek mogao zaključiti na rimsku koloniju.

Pri kraju još ću da spomenem Jupitrov žrtvenik, nagjen kod Jajca, u općini Brdu, na njivi Alage Čelagića. Natpis tako je istrošen, da ga dosele ne mogoh odgonetnuti. Samo prvi red (I. O. M.) i zadnji red LIBENS *(p)* mogu se pročitati, kako se vidi iz pridanog ovdje nacrta *(slika 6.)*.

Извјештај о ентомолошкој експедицији, изведеној у Бугарску и Источну Румелију г. 1892.

Приопћио **Виктор Апфелбек.**

Задаћом учињена ми штудија фауне зарезника, који припадају балканским земљама, побудила је у мени жељу, да осим Босне и Херцеговине, — које земље већ од пет година испитујем, — један пут зађем и на исток реченог подручја, па да ондје проборавим неколико мјесеци, да тако могнем проучавати слабо још познату фауну зарезника Бугарске и Источне Румелије. Моја је основа ишла за тим, да мјесец мај проведем уз Црно море код Бургаса и Варне, који су крајеви ентомолошки готово посве непознати, у јуну да сабирам по средогорју, а у јулу да походим планине бугарске, нарочито да обиђем Коџа-Балкан, сјеверно и западно подручје Родопа и Рило-Даг. Изведба те основе буде на жалост већ у првом почетку врло пометена тиме, што се је путовање у Бугарску, које је имало отпочети крајем априла, због дипломатичког преговарања, које је у то име нужно било, затегло чак до почетка јуна, а то је по сврху тога путовања било врло штетно. Морадох то на почетку свога извјештаја припоменути, пошто је на југу најзгодније вријеме за сабирање зарезника, — мај — тиме изгубљен, те успјех путовања по томе ни из далека није могао бити онакав, какав би био, да је путовање отпочело 5—6 недјеља прије. Како је познато, не само што су зарезници у јужним пријеђјелима у прољећу најобилатији, него се они у то вријеме већином концентрирају на цвјетном дрвећу и грмљу, особито на воћу и глогу, па их онда без велике муке и не дангубећи можеш стресати и скупљати. И по ливадама и шумама цватња је у мају најбујнија и најиздашнија.

Томе још придолази, да се почетком сушег и топлијег годишњег доба решетом, на које се прорешета лишће, маховина и сл. што је једна од најиздашнијих метода за сабирање зарезника — само још по мочварама и врло влажним пријеђјелима што год може присабрати.

Овдје ћу да наведем пријеглед оних мјеста, која сам походио, не мислећи у главном поближе говорити о самоме успјеху сабирања, те себи придржајем, онда, када све систематски уредим, да о томе потанки научни извјештај приопћим. Овдје нека је само споменуто, да је успјех, постигнут у сабирању зарезника, особито колеоптера, ако у рачун узмеш, колико сам закаснио, квалитативно и квантитативно у истину веома повољан. Вријеме, док смо боравили уз Црно море (од средине јуна до средине јула) било је врло сухо. Насупрот имадосмо готово сву другу

половицу јула, особито када приспјесмо у планину Калофер, непрестану кишу, која је била врло незгодна за путовање по Коџа-Балкану. Вријеме се је понешто поправило, када смо почетком августа пошли у западну Родопе-планину код Белове-Самокова. На жалост разболи се већ на путу у Самоков добровољац Ћурчић од маларије, које се сви достадосмо четверо-седмичним боравком у врућим, веома нездравим мочварама уз Црно море. Неколико дана иза Ћурчића стиже и мене у Родопе-планини на Демир-Капији један сат од мацедонске међе у висини од 2300 *м* једнака коб, те ја и Ћурчић јадни и невољни да не може горе, једва се држећи у седлу, морадосмо кренути натраг у Самоков, а срце нас бољело, видећи на дохват планинске горостасе са занимљивим својим а још слабо познатим бубама, којима сам се толико радовао, и с којима сам се мислио позабавити неколико недјеља. Приспјевши опет у Самоков, проведосмо ондје више дана у грозници готово без икаке дворбе, те онда, видећи да ту никад не оздрависмо, а још мање да може бити разговора о путовању по планинама, кренусмо натраг у Сарајево.

Прије него што станем цртати поједине наше путове, још ћу да у главном нешто проговорим о начину мога путовања по Бугарској. Путовао сам, имајући уза се отворену наредбу високог бугарског министарства унутрашњих послова на све политичке власти, по којој су све власти имале да ми при вршењу мога задатка буду на руци, и да ми за моје путовање придруже оружничку пратњу. Осим те наредбе добио сам добротом преузвишеног господина министра просвјете Живкова отворено препоручно писмо на све управитеље бугарских државних наставних завода. Ц. и кр. аустро-угарски конзулати били су о моме доласку унапријед обавијештени, те су ми збором и твором олакшавали мој задатак. Исто тако учинише и политичке власти све, што се је могло, да ми се олакша и унаприједи посао. Јавна сигурност по себи у земљи је свуда одлична, на чему ваља захвалити обзирности и строгости политичких власти и изврсној дисциплини и устрајности бугарских оружника.

Да сада пријеђем на поједине моје путове. 7. јуна пођох у пратњи јадне моје покојне жене и музејског добровољца, Вејсила Ћурчића из Сарајева право у Софију. Ондје прије свега посјетих одјелног предстојника Шишманова, који ме је најљубезније дочекао. Његову утјецају и његовој брижљивости ваља ми захвалити за много којешта, што ми је олакшало и унаприједило радњу. Јавивши се у аудијенцију код преузвишеног господина министра Живкова, који ми је, гдје је само могао, настојао прибавити погодности, добио сам званично препоручно писмо на све директоре бугарских државних школа.

Први ми је пут из Софије био на ријеку Искер, до које се на колима дође за сат. Фауна колеоптера уз обале те ријеке доста је обилата, али се ондје већином налазе средњоевропске врсте, обичне Bembidiini горских вода, Staphylini и т. д. Omophron limbatum опћенит је и у пијеску Искеровом, али овуда већином му се горња страна блиста бакреним руменилом. Стресањем ниског врбовог грмља добио сам од занимљивих врста само Chlorophanus fallax у већој множини. На повратку сабрали смо по јарцима дуж цесте, који су услијед вишедневне кише били пуни воде, велико мноштво Helephorini и то више врста, а на чешљугама близу ријеке више врста Lixus и Cleonus и неколико Sitaris. Најближа околина Софије уопће ентомологу не даје много насладе. Најближа је шума у Старој планини, читав дан пута од Софије, а најближа шикара код Бали-ефендије, 2 сата од Софије, на пристранку 2330 *м* високе Витош-планине.

До половице маја може бити да је добро овдје сабирати. 14. јуна пођох у Витош-планину, да тамо 2 дана сабирам. Та планина ни из далека тако не удара у очи, како би се очекивало по њеној правој висини, јер страна те, два сата удаљене планине по мало прелази у софијско поље. Зарезничка фауна те сијенитске планине, која је пољима самоковским и дубничким додуше разлучена од Рило-Дага, али га се ипак хвата по источном дијелу Вериле-планине, није никако алпинска, као што би се морало мислити по њеној висини и по свези с Рило-Дагом. Ма да на Витош-планини по неким странама у јуну и јулу још има снијега, ипак у њој налазимо грмља и дрвља, као Populus tremula, различите врсте Salix-а, нарочито S. caprea, на влажном тлу у густом, бујном грмљу, мјестимице готово до повора планинског у великој висини.

На њима живе зарезници, који махом припадају равници, као: врста Chaetocnema, Phyllodecta, Phytodecta, Melasoma и Lochmaea. На оморици, које такођер на Витош-планини има у великој висини, нађе се почесто врста Otiorrhynchus-а из групе dolomitae Kies., друга врста и Sciaphilus са живим бакрастим кововим сјајем на букви. Otiorrhynchus bisulcatus није ријетдак по грмљу у нижим странама. Софија биће да је најисточнији крај, гдје се тај зарезник налази; ја у Бугарској нигдје више нијесам на њ наишао. Земљиште је за колеоптеролога на Витошу врло неповољно. Док по вапненастим горама — и у босанским и херцеговачким — нарочито изнад оне међе, до које досиже дрвеће у једнакој и релативно мањој висини, под камењем налазиш највеће обиље врста и индивидуа правих планинских животињица, не можеш под камењем на Витошу готово ништа наћи.

Под камењем већином је шупље, а испод нагомиланог камења и распрштаних хридова шуме сад на више сад на ниже подземне воде. Простране пољане од саме рушевине отешчавају успињање

до врха, и често можеш да се напријед помичеш само скачући с једне клисуре на другу. Кроз тај каос руши се голем горски поток, час бучећи испод литица, час преко њих се пјенећи. На свем горњем Витошу има невјероватна множина воде све горе до врха. Или вода тече над земљом или под земљом, — као што је мало прије речено — низбрдице, или се, гдје је земља не пропушта, прокапљујући и из тромих водених жила прикупља у тресетастим, леденим локвама. Цват је на тим влажним мјестима милотан и разнолик, а особито је драг модри споменак уз жарке цвијетове Geum coccineum. Али зарезника на томе тлу има сасвим мало.

Витош отпрема обилату своју воду у већим и мањим потоцима страном по Истеру у подручје Црног мора, а страном по Струми у подручје Егејског мора. Земљиште је дакле на Витошу за ентомолога у двије руке незгодно: овамо гдје готово не можеш да нађеш камена, који би лежао на сухом тлу, а онамо опет што се и на оним мјестима, гдје камење не лежи шупље, због мочварастог тла не могу развијати зарезници, изузевши поводњаке.

Омањи Dytiscidae и Hydrophilidae били су и овдје заступани у многим врстама. При саласку према Владају нађена је међу осталим на цвијету геранија јасно зелена врста Gynandrophthalmus у великој множини, исто тако више омањих врста из фамилије Curculionidae, особито Ceutorrhynchus и врста Mylacus-a. На ниже по цвијећу мноштво јужне Phyllopertha lineolata. На висини Витоша нађен је међу осталим један Pterostichus ignitus, на Salix caprea неколико Elater tristis, а на биљу 2 Oreina variabilis, одових једна var. balcanica. Унаточ ревну тражењу више не могосмо ниједне наћи. Oreina, које су у западним вапненастим алпама заступане у многим врстама и у великој множини, губе се према југоистоку све више и више, те се чини, да су у планинама Бугарске и Источне Румелије само још заступане балканским обликом Oreina variabilis, и да су врло ријетке. Оних врста, што по високим алпама живе под камењем, нема већ ни у босанско-херцеговачким планинама, те су овдје Oreina заступане само по формама cacaliae, — intricata (Anderschi), speciosissima и нарочито по variabilis, — али само у субалпинским подручјима, већином већ при дну планинских шума, никада изнад међе древећа.

Из Софије отпутовасмо, пошто смо понешто још прикупили у околици варошкој, — од чега је вриједан да се спомене Athous proximus, — право у Бургас на Црноме мору. Тај теготни пут ни у чем није замаман, изузмеш ли приједјеле око Бања и Белове, гдје ти се отвара диван поглед на недалеке, оснијежене планинске горостасе западне и сјеверне Родопе-планине. У Бургас приспјесмо 17. јуна. Новосаграђени хотел „Commercial“

доста је добар и чист, него ти боравак за дуље вријеме буде неугодан због турских захода, због несташице најнужнијег покућства, н. пр. ормара за одијело, ваљаних столова и т. д., онда због грчке хране, и неугодног заударања цируса и друге осушене рибе. Дању ти је много патити од велике жеге, коју тек пред вечер ублажи ћух од мора; ноћу те опет муче комарци, јер ти се тијело чисто оспе од њихових убодаца, који дуго времена жегу. Море близу Бургаса има плитке обале, чини слано језеро код Атанаскиоја те се мијеша са слатком водом језера Акријана и Вајакиоја, којим се обале већином губе у слане мочваре, те околицу око Бургаса чине једном од најнездравијих у Европи. Језеро Атанас пресахне за врућег љета сасвим. Обале тога језера веома оживљавају Coleoptere и много их се ондје може прикупити, између осталих двије врсте Cicindela. C. dilacerata и C. lunulata var. nemoralis Ol., врста Cleonus-a (ваљда Emgei), више занимљивих врста фамилије Heterocerus, Dyschirius и Bledius. Ударио ми је овдје у очи начин живота Dyschirius-a и Bledius-a. По тлу од ситног пијеска и глине, гдје те животиње иначе обичавају живјети, нашао сам додуше много ровина, али под њима само личинке од тих зарезника. Ове саме могао сам само на једном маленом влажном, понешто рогозом обраслом мјесту, у врло мокром до метра дубоком глибу у овећој множини истјерати, и то газећи подуже по глибу, при чему бих више пута дубоко пропао.

Исто тако живи овуда велика врста врло јасног Chelidura. Уз обале језера Атанаса живи и ријетки, слабо познати Ophonus oblongus Schm., од кога сам у глибу нашао само мртав, али неоштећен егземплар. Треба га свакако раније у прољећу тражити, као и великог, досад само у ријетким егземпларима познатог херкуличког Tribax torosus Friw., кога, ма да смо уложили много времена и труда, само још неколико комада могосмо наћи. Под гњилим останцима биљевним уз обалу језерску нађосмо особито: Tachys scutellaris Germ., Bembidion ephippium Mrsh., Bembidion minimum v. rivulare Dej. и B. varium Oliv. мноштво, ређе Pogonus littoralis Duft. и другу мени непознату врсту Pogonus-a.

На језеру Вајакиоју, коме су обале за колеоптере много неповољније, налази се осим Cicindela v. nemoralis, која живи на језеру Атанасу, још и Cicindela hybrida. То, да те врсте има на сланом тлу, чини ми се нешто ново. На језеру Вајакиоју, коме су обале такођер слане, нијесам нашао C. dilacerata. Уз језера Вајакиој и Акриану прикупио сам између осталог и Chlaenius aeneocephalus Rossi и Acinopus megacephalus; на пруду — по дану сједећи на трави, у вечер лијетајући, мноштво Anoxia sicula, рјеђе Anoxia orientalis и Anomala solida Er. На обалама језера Акриану нема такођер ни из далека онолико зарезника, као уз језеро Атанас. Обале оног првог већином су рогозом

обрасле и слабо гдје приступачне. На горњем Акриану, гдје је вода слатка, има ријетких брестових шума. Ту се је слабо могло опазити зарезника, те се је стресањем дрвећа и грмља ради касног годишњег доба поглавито само могло добити Buprestidae и то већином Capnodis cariosa и tenebricosa, Aurigena lugubris и врста Chalcophora. На обалама језера Вајакиој и Атанаскиој живе у великој множини големе прождрљиве врсте цврчака, Dinarchus dasypus Illg. и Calimenus Pančići Br. Чини се, да су те животиње искључиво carnivori; јер по њиховој множини и прождрљивости морали би им се на вегетацији видјети трагови, што никако није било; за мој назор свједочи и ово што ћу овдје навести. Господин кустос Рајзер, који је лањске године путовао Бугарском, метнуо је једног живог dasypa, не имајући бочице за зарезнике, у једну кесу, гдје је била мала убијена птица. За кратко вријеме изјео ју је dasypus готово сасвим.

Из фамилије Meloidae има код Бургаса врло много врста, између осталих: Lydus 3-maculatus F., Lydus algiricus (?), Zonitis bifasciata и одлика praeusta F. Oenas crassicornis F., Alosimus luteus и chalybaeus, први ријетко, други опћенито на Chrysanthemum. Надаље: Stenodera caucasica, Cerocoma Schreiberi и Mühlfeldi var. Kunzei; Zonabris 10-punctata, floralis Pall., 4-punctata var. Husseini Redt., zebraea Marsh (?) и Fuesslini; Epicauta erythrocephala (множина у трави на обали језера Акриану). За врсте рода Meloë L. било је дакако већ сасвим прекасно. Од врста рода Carabus-a налази се код Бургаса осим torosus-a Friw.: Carabus Wiedemanni и шкулптурна одлика од ове, C. convexus var., Procrustes v. caraboïdes Waltl и C. morio у шикари и C. scabriusculus по винорадима. Све те врсте уловисмо у настављеним ступкама, у којима је месо било као ма́ма, али чешће само convexus. На морској обали код Бургаса живе у наплављеној халуги нарочито: Scarites planus, Pleurophorus caesus Panz., некојих Anthicidae множина; тамо амо по која, како се чини нова врста Phaleria. И 1 егземплар Phyllognathus Silenus нашао сам овдје под алгама у пијеску. Од лепидоптера, прикупљених код Бургаса само ћу споменути: Polyommatus Ochimus Kad. (по Хериху-Шеферу св. VI., стр. 31. домовина му је Мала Азија) и Satyrus Proserpina.

30. јуна путовали смо Лојдовим паробродом из Бургаса у Варну. Овдје на неколико екскурзија према Сандрову на мору, онда у Гиндиз-Чесму и према Хаџи-Оглу-Базарџику наловисмо особито колеоптера, међу осталим: Pimelia subglobosa v. subcostata Friw. Особито је чешљуга била пуна мноштва Cetonia viridis и var., Larinus latus, облици Purpuricenus budensis, Agapanthia, врсте Trichodes, од ових и 4-gutattus Ad., различите Meloïdae, као Stenodera caucasica Pall., Zonitis bifasciata (ова врло ријетко), Lydus

3-maculatus F. и т. д. На крисантему: Anthaxia nitidula var. signaticollis, Cerocoma и врсте Zonabris. И Cerambyx dux Fald. овуда се налази по цвијету чешљуге. 5. јуна подузео сам на два дана прорачунану екскурзију на до̂њи Камчик-Дере (Бичевна ријека). Та ријека поплављује у прољеће у до̂њем свом току онај крај на далеко. Дубраве, које већином састоје од бријеста, пуне су наплављеног дрвља. Земља је била суха и врло оскудне вегетације, од зарезника осим Auchomenus angusticollis, кога врло често има под трулом кором, и некојих Halticidae слабо се шта нађе. На глинастој обали ријеке, која овуда тромо тече, нађене су обичне Bembidion, некоји Philonthus, Tachyusa и мала врста Heterocerus-a.

Други дан пођосмо у храстову шуму, која се нешто на више простире, да ондје покушамо ловити решетом. Земља је свуда, и ондје гдје је била гушће покривена листом, била посве исушена. Ипак је пошло за руком, макар и великом муком накупити неколико егземплара ријетког Chaetonyx robustus, али већина већ бијаше мртва, надаље малешну врсту Laena, један Melanotus и Helops subrugosus. Под маховином старих дубова нашла се је у мравијим насеобинама множина Myrmedonia ruficollis, па и — али рјеђе — друга, мања врста Myrmedonie. Храстова је шума небројеним мноштвом Bombyx dispar била веома оштећена, а око нас је лијетало мноштво малаксалих већ мужјака тога за шуме врло шкодљивог лептира. Дан прије били смо у једној храстовој шуми близу Камчик-Дере поставили ступице с ма́мом за карабе, али смо други дан нашли само неколико Silphidae, Histeridae и Ontophagus furcatus. Свакако је већ било и прекасно доба године за ту иначе у погледу карабида врло успјешну методу сабирања. Вративши се у Варну, поновно сам походио обале језера Девна, али сам у њему нашао врло мало водених живиница. Мрежа би већином само изнијела мноштво пијавица. И по обалама има слабо зарезника. Само на глибовитим, рогозом обраслим, тешко приступачним мјестима пошло ми је за руком уловити повише колеоптера, које живе дубоко у глибу, међу њима и занимљиву једну, мени непознату врсту Staphylinidae у великој множини. 10. јула путовали смо у Праваднју, штацију уз жељезничку пругу Варна-Рушчук.

У Правадији узео сам кола, која су нас имала превести преко планине у Ајтос. Први дан дођосмо преко Правадије-Балкана до Јеникије уз Аколи-Камчик-Дере. Уз ту ријеку прикуписмо још неколико поријечких животиња (Heterocerus, Bembidion, Dyschirius, Bledius и т. д.) а по вртовима на умбелиферама и артемисијама велику множину Callimus femoratus, који је, како се чини, по Бугарској и Источној Румелији врло распрострањен, те га мјестимице има множина. И једна врста Trichodes, која је T. apiarius-у најсличнија, често се находи у вртовима код Јеникија.

Правадија-Балкан[1]) има карактер средогорја, те је на повору обрастао слабом, већином од стоке обрстеном, па за то понајвише кржљавом и шикарастом храстовом шумицом, по осојним и влажним пристранцима има додуше и другог дрвећа, које из даљине нијесам могао распознати осим сиве липе, која се бијелим својим листом већ на далеко истиче између осталог дрвећа.

Овдје је Bombyx dispar врло оштетио храстове; чини се, да тога лептира у Бугарској пуно више има, и да храстове шуме пуно више квари него по осталој Европи. Ваљда му боље прија топлије поднебље. Покушаји решетом остали су због сухог тла без успјеха. Други дан идосмо већином уз ријеку Дели-Камчик преко Текенлика у Ресилер, два сиромашка сеоца, гдје нити смо што добили за јело нити могосмо наћи иколико пристојна конака. Пут је до зла бога рђав, без престанка час се стрмо вере уз брдо, час се исто тако стрмо спушта низ дô, и то доста пута врло опасно преко врло уских мјеста уз дубоке поноре. Два сата од Ресилера у горском неком понору уз Лахна-Дере сломи нам се баш у вечерњи сутон осовина, па је требало око три сата, док је за нужду оправише. Док се је још могло видјети, употријебио сам тај нежељени одмор да претражим камење уз мали горски поточић. Од колеоптера не могох готово ништа наћи, али на своје велико чудо под овећим камењем уз поток нађох два комада *великог*, сасвим жутог рака. На путу из Текенлика у Ресилер прикуписмо на згодним мјестима многе лепидоптере и ортоптере.

Од првих особито ми у очи удари један Satyrus, по боји најсличнији S. Briseis L., али пуно већи с много јаснијим пругама, које су му и на дôњим криоцима веома широке. Трећи дан дођосмо из Ресилера преко Ајтос-Балкана у Ајтос и отале у Бургас. На Ајтос-Балкану нађосмо исто тако мало колеоптера као и на Правадији-Балкану. Опет исте жалосне, сухе храстове шуме. У прво прољеће, особито под крај априла биће да је добро овуда сабирати; али за врућег љета у велико се овдје ентомолог разочарава. Морадосмо се поглавито стегнути на прикупљање ортоптера, којих по сухој тратини доста бијаше. И између Ајтоса и Бургаса полетјеше поплашени колима што се котрљаху путем уз њиве, милијуни скакаваца, већином црвених и ружичастих дôњих крила, од којих смо неколико нахватали.

Приспјевши опет у Бургас, учиних (од 13. до 15. јула) опет неколике екскурзије до језера и дуж морске обале према Сузополу. Фауна колеоптера била је од мога поласка у Варну 30. јуна, дакле за 14 дана врло пошла у назадак; многих врста, које сам нашао крајем јуна, било је сасвим нестало, а друге су их сасвим слабо замијениле. Само глибастих животиња

[1]) Под „Балканом“ разумијева Бугарин уопће планину.

могао сам још доста наћи по мјестима рогозом обраслим, исто тако ситних водених буба по сланим локвама уз језеро Атанас, за тим ортоптера, нарочито на пјесковитом жалу између језера Атанас и мора.

Настојао сам сада, да што прије дођем у планину, те се за то жељезницом одвезосмо у Пловдив, да одонуд зађем у Коца-Балкан код Калофера. 19. јула одвезосмо се из Пловдива у Калофер. Одавле пођосмо други дан на колима до православног манастира Св. Богородице, који дивно лежи у малом продолу уз Ак-Дере, са свих страна затворен гором. У њему станују два грчка калуђера, који нас врло пријазно примише. Ту је имао да буде мој главни стан за оходње по Коца-Балкану, али на жалост већ други дан отпоче велика киша, те није могло бити ни говора о подаљем ходању по планини. Моје екскурзије првих неколико дана узеше правац — већином по киши — уз Ак-Дере (бијелу ријеку) и низ ријеку. Та ријека извире близу Мара-Гедика, протјече у горњем свом току густом шумом зараслим дубоким продолом, те се онда кроз тијесне хридовите кланце протискује доље до манастира, откуд јој ток бива мирнији. Даље ниже манастира обрасле су обале потоку мјестимице врбом и јохом, по којој сам неколико пута тражио зарезника, али узалуд. Под камењем на обалама нијесам готово ништа нашао; исто тако нијесам у потоку могао наћи елмида. На једном мјесту потока, у густом хладу дрвећа нагањаху се по површини воде множина Gyrinus-а, којих само од један пут мрежом уловисмо више од стотине. Ја гирина до сада у тако студеној, брзој води нијесам виђао. Пошто никако није било прилике, да ће се вријеме окренути, одлучих петог дана, да се вратим у Пловдив. Биволима потпрегнута кола довезоше нас натраг у Калофер, гдје сам по околним висовима између осталих нашао множину Anthaxia diadema, врсту доселе познату само из јужне Русије, и то на високој врсти артемисије, која је била у цвату, у друштву са Callymus femoratus. Приспјевши опет у Пловдив (25. јула), подузех одонуд више екскурзија до неке мочваре код Папаслија, гдје сам наловио много врста водених кукаца и водених коњица (Libelle). Ужасна љетна жега, па онда особито пред вечер миазмама препун, смрдљиви мочварасти зрак учинише боравак у тим барама сасвим несносним и управо опасним. Вишедневна екскурзија преко Новог Села у Бијелу Цркву (мален источно-православни манастир) у сјеверне огранке Родопе-планине прибавила нам је више карактеристичних балканских животињица, тако међу осталим ријетки Tapinopterus balcanicus. Од врста Carabus-а нашао се овдје Procerus scabrosus, Carabus hortensis (!) и одлика violaceus-а (припада пасмини azurescens), али врло ријетко. На боровима сјеђаху хиљаде Anomala aenea у свим бојама. У Пловдиву нађох на хридовима изнад града

у вечер више Phyllognathus Silenus гдје пузају по путу. 28. јула отпутовао сам у Софију, да ондје све уредим, што је требало за намјеравани четвероседмични боравак у западној Родопе-планини и у Рило-Дагу.

Овдје се је са мном опростила моја покојна супруга, моја вјерна супутница, која је у пожртвовној љубави и оданости сама себе заборављала. Она је, — одолијевајући свакој незгоди и све умијући на шалу да изврне — свуда са мном ходила и свуда ми весела и на све готова вазда била на руци. Пошто је са свих страна било одговарања, јер би боравак од више седмица у пустој планини за њу ипак био одвише смион потхват, растасмо се тешка срца у Софији, и она оде, на око са свим здрава, право у Будимпешту у родитељску кућу. Овдје је неколико дана пошто је приспјела, — док сам ја, *ништа зла не слутећи*, боравио у Самакову, ухвати худа нека грозница (маларија у највишем степену), којој је клицу, као што и Ђурчић и ја, из мочвара код Бургаса већ одуље у себи носила, те она тој подмуклој болести унаточ јаког свог тјелесног склопа и унаточ приљежног љечничког пригледања, подлеже већ пети дан.

Из Софије одвезох се с добровољцем Ђурчићем у Самаков, да ондје понајприје у западноме дијелу Родопе-планине доспијемо у Демир-капију на македонској међи. Макар да је и Ђурчића и мене већ на путу у Самаков попала маларија, ипак се други дан (1. аугуста) одвезосмо у Бијели Искер, мало село уз ријеку истог имена. Пошто овдје не могосмо наћи конака, разапесмо на покошеној једној ливади близу села шатор. Други дан кренусмо с упрћеном сејсаном и праћени оружником на коњу у Демир-капију. Испрва добар јахаћи пут води готово свеудиљ уз горски поточић, испрва лагано узлазећи. Скоро изван мјеста сужава се долина, мале борове шумице и бујно грмље обрасли су обронке; шипраг од јохе и врбе зарубио је бучни поток.

Што смо се на више успињали, тим је бујнија бивала вегетација. Висока чешљуга и друге цвијетне биљке, облетаване силесијом зарезника, маме испитача и позивају га да застане. Поједини Pinus cembra (лимба, врста бора, узрастом слична оморици) дају ономе крају особито миловидно лице; дивна врела шуме преко пута у брзи поточић, што испод нас бучи. Око подне наиђосмо први пут на клековину. Она овдје допире размјерно доста ниско те као гост међу густом јохом, ивом, брезом и другим дрвећем, које припада равници, — својој околини даје необичан чар. У дôњој долини под камењем је бујан живот; нарочито нека врста Chrysomela из рода Megerlei и Chrysomela Findeli; онда једна врста Zabrus, врло сличан var. convexus graecus, Calathus metallicus, различите врсте Harpalus, Amara и Pterostichus, али већином средњоевропске форме, особито често Harpalus aeneus. По цвијетним биљкама: Chrysochus

pretiosus у великој множини, некоје обичне врсте Leptura, нарочито L. armata. Повише на брези необично велика, јасно зелена врста Phyllobius, под камењем често једна врста Otiorrhynchus из скупине denigrator-a, на грмљу Otiorrhynchus scopularis, а на чешљуги и другим биљкама врста Otiorrchynchus-a из скупине dives као и мала врста Agapanthia. Од лепидоптера лијета овуда између осталих Vanessa cardui, Colias edusa, Parnassius Apollo, као и некоје врсте Lycaena и Argynnis. На жалост слабо се могосмо позабавити ловљењем тих лепирова желећи — с обзиром на болно стање Ђурчићево — да што прије стигнемо кули на Демир-капији. Два сата испод куле тако је позлило Ђурчићу, да се није више могао држати у седлу и ми се морадосмо зауставити. Пошто Ђурчића окријеписмо брже приређеним чајем и коњаком, и пошто се је одморио, настависмо успињање и приспјесмо у вечер у кулу. Та кула, примитивна каменита зграда, гдје за топлијег годишњег доба 7 бугарских жандара страже међу, стоји накрај шуме на малом заравнаку, откуда је диван поглед на гребене и главице уоколо.

На неким мјестима, од прилике један сат изнад куле, било је у неким увалама, куда сунце слабо допире, још снијега. Испод куле шуми Бијели Искер, који нешто на више извире и доста простора има. Оружници, горде, опаљене, дивске подобе, примише нас пријазно и почастише нас пастрвом и дивокозјим печењем. Демир-капија лежи 2789 *м* изнад површине Егејског мора, а кула од прилике за један сат ниже. Под камењем нађе се овуда мало, већином споменутих већ Otiorrhynchus из скупине денигратора, врста Alophus, једне врсте Trechus, али врло ријетко и некоје омање Curculionidae и Staphylinidae. На некој врло длакавој врсти дивизме (Verbascum) нађох често малу врсту Cionus. Уз поток нађох са много муке неколико Bembidia и малу неку форму Nebria Gyllenhali, те ми је било тим више за чудо, што је нађох тако далеко на југоистоку, пошто те западне врсте, која припада кречним алпама, већ у босанским планинама нигдје нема.

Некоје Nebria западних кречних алпи чини се у осталом, да су **наскочке** доспјеле и далеко на југоисток, док их по планинама између тих страна нема. Еклатантним примјером служи нам Nebria Germari. Док те врсте по хрватским планинама (Велебиту) и по западним и сјеверним босанским алпама никако нема, наиђемо наједноћ на њу у најјужнијем крају Босне на Волујку уз црногорску међу у друштву Nebria Apfelbecki при крају снијежњака у великој множини. Nebria rhilensis, за коју веле, да живи уз поточиће у Рило-Дагу, нијесам нашао на Демир-капији, чини се, да је, као гдјекоја друга Nebria, н. пр. Nebria bosnica и N. Speiseri ограничена само на некоје горске склопове. — Вегетација, која је на неким

мјестима потока врло жива, сасма је овдје опуштена од зарезника. Нарочито ми је у очи ударила несташица Oreina, за које су овдје сви услови. У оморикової шуми при крају подручја дрвећа сасвим је узалудно тражити зарезнике, јер је земљиште, слично као на Витошу, већином мочварасто, те се не могу развијати зарезници, осим мањих водених кукаца, који у великој множини оживљавају многе мале слане локве и рјечице. Стресањем оморике прикупљено је само неколико Anthophagus и Coccinella. На брезама нашао сам у великом броју малену лијепу цикаду.

Тиме, што сам на Демир-капији 4. аугуста оболио од маларије (исти се је дан разбољела и моја покојна супруга у Будимпешти од маларије), и повратком мојим у Самаков, завршило се је моје путовање по Бугарској.

Ја се овдје при крају још једноћ спомињем свих оних, који су ми збором и твором олакшавали извршивање мог научног задатка, те им овдје још једноћ изричем моју најтоплију и најискренију благодарност.

Prehistoričke i rimske starine kod Bačevića blizu Mostara.

Priopćio rudarski satnik **V. Radimsky.**

Kada sam pisao moju arheološku študiju o Bišću polju kod Mostara (vidi Glasnik 1891., str. 159. i d.), mislio sam, da sam to relativno ne baš veliko polje u toliko pretražio, da se na njemu ne će naći nikakvih novih starina bitne kakve vrijednosti.

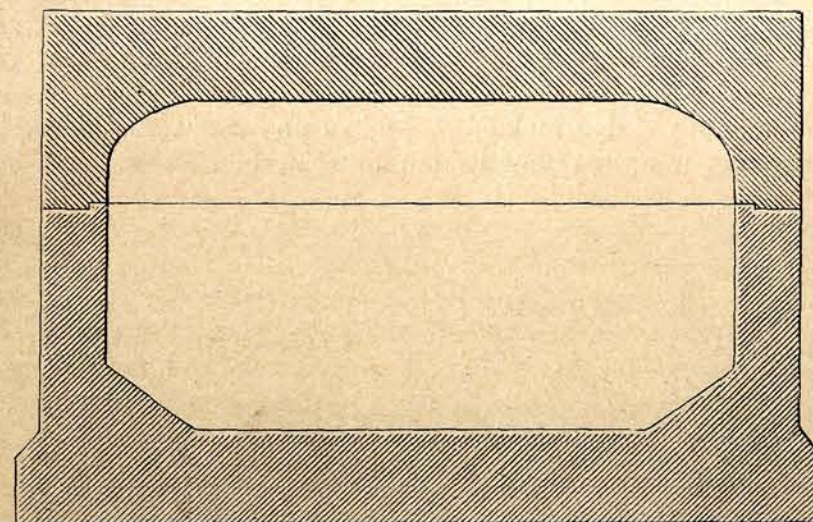
Ali ukratko za tim priopći mi gospodin inžinir Hugo Jedlička, da su kod Bačevića nagjena dva rimska sarkofaga, i da se onuda nalaze i ostanci rimske naseobine.

To je najbolji dokaz, da se pretraživanje jednoga kraja, a tim više jedne zemlje pravo rekavši nikad ne smije smatrati dovršenim, jer slučaj u svako doba može da iznese novih prijedmeta.

Na gornju vijest odoh sa rečenim gospodinom iz Mostara u Bačeviće, te se uvjerih ne samo da je istina, što mi je javljeno, nego nagjoh takogjer, da kod Bačevića ima još drugih novih starinskih objekata, koje ću ovdje pokušati da opišem.

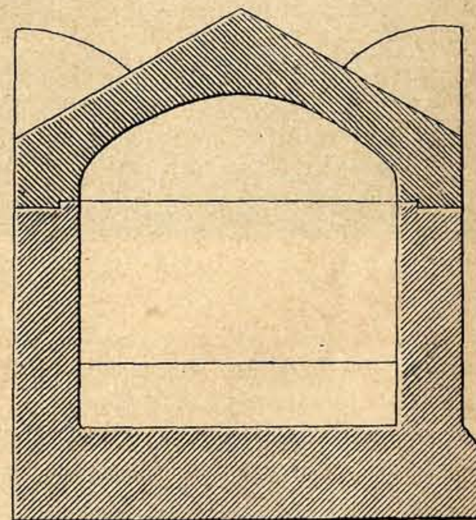
Bačevići je maleno mjesto uz desnu obalu Neretve od prilike 9 *km* južno od Mostara i ujedno pri zapadnom kraju Bišća polja, a ima ondje veoma star, zidan most, koji pri širini za vožnju od 2·05 *m* sa dva okna, široka svako po 4·4 *m*, vodi preko potoka Jasenice. Kada je od prilike postao taj most, ne da se pobliže odrediti.

Iznad toga mosta uzdiže se uz desnu obalu potoka Jasenice sa svih strana osamljena, strma glavica, Gradina kod Bačevića, kojoj je eliptički zaravanak 15 *m* dug i 10 *m* širok. Na tome zaravanku vide se temelji zidina, zidanih lijepom, u kome ima primiješane

Slika 1.

stucane opeke, i na mnogo mjesta rasutih onuda fragmenata od rimskih žmurnjaka. Pristranci rečene glavice posuti su krupnom ruševinom, te se od zaravanka prama jednoj ravnoj terasi na sjevernom obronku, po prilici 10 *m* nižoj, prostire veoma deformiran kamenit nasip. I uz krajeve terase raspoznaju se još mjestimice tragovi kamenita nasipa.

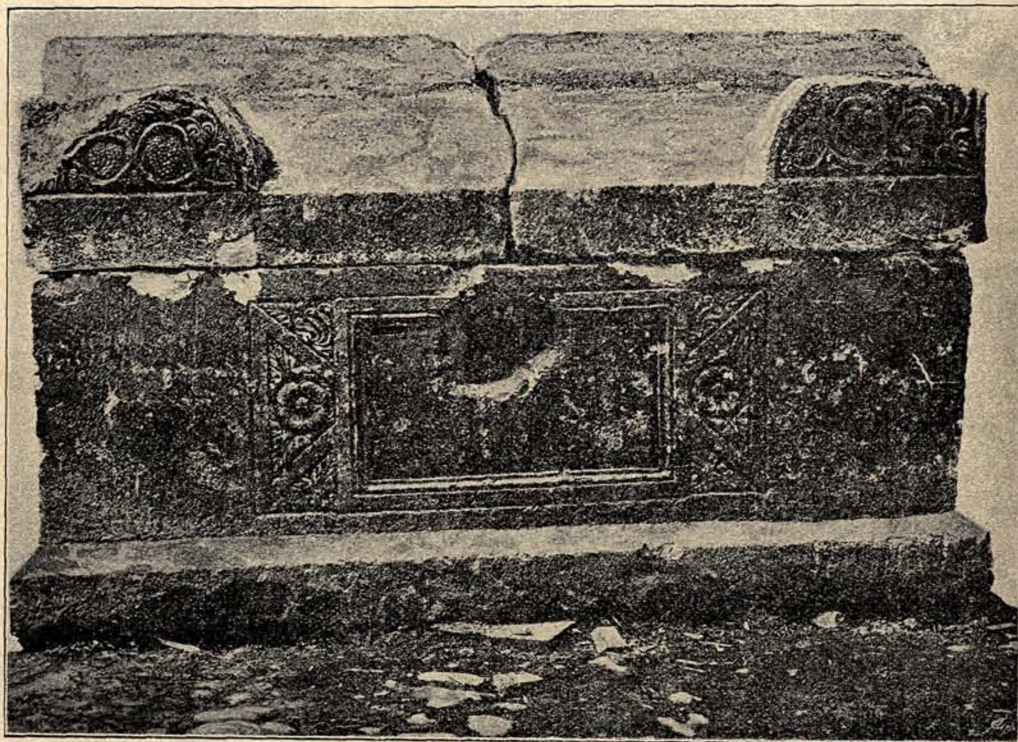
Slika 2.

Izmegju ruševine po pristrancima nalazi se mnoštvo utaraka od rimskog žmurnjaka i ćeremita, onda od ilovastog rimskog sugja, naročito od amfora, ali isto tako često i utarci od prehistoričkog sugja, gragjenog prostom rukom, a sličnog oblikom i šarom onome, što smo ga upoznali na gradini Kičinu (Glasnik 1891., str. 178.).

Gradina bačevićka bila je po tome prehistorička nasuta gradina, koju su kasnije zapremili Rimljani, da im služi za obranu prostrane naseobine ispod nje.

Ostanci te rimske naseobine leže u ravnici uz lijevu obalu potoka Jasenice izmegju ovog i željeznice, te zapremaju duljinu od 1100 *m* i širinu do 200 *m*. Na cijeloj toj površini nailazi se pri oranju na mnoge zidne temelje, uz to leži tamo amo razbacano arhitekturno kamenje, komadi stupova i sl. a pod je svuda posut crijepom, opekom i utarcima od rimskog ilovastog sugja. Po kazivanju mještana sva su zdanja u Bačevićima gragjena od materijala iz tih razvalina.

Spomenuta već dva sarkofaga, koji su po mojoj naredbi otkopani i koji su sada u našem zemaljskom muzeju, bila su uz lijevu obalu

Slika 3.

Jasenice od prilike 40 *m* jedan od drugog, po duljini položeni od jugoistoka prama sjeverozapadu, te je u prvoga šljeme od poklopca bilo po prilici 50 *cm* duboko ispod današnje zemaljske površine. Kada sam ja prispio u Bačeviće, bio je poklopac već iskopan, što su, kako se veli, god. 1889. učinili kopači blaga, koji su teški poklopac, da ga lakše mognu maknuti, razlomili na dvoje.

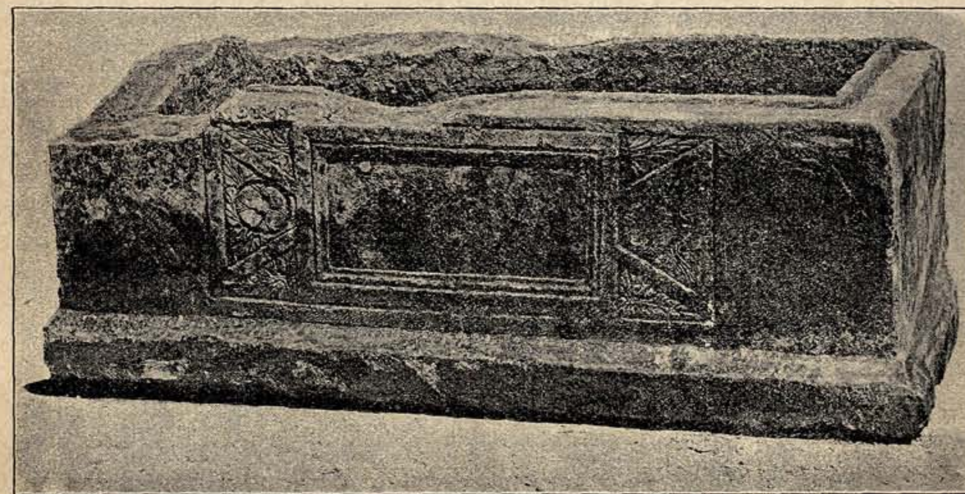
Taj sarkofag, kome presjek po duljini prikazuje *slika 1.*, a upoprijeko *slika 2.*, ima ove dimenzije:

Spoljašna dužina bez temelja . . .	200 *cm*
„ širina „ „ . . .	118

Spoljašna visina sarkofaga	85 *cm*
„ „ poklopca	52
Ukupna visina	137
Unutrašnja dužina sarkofaga . . .	166
„ širina „	84
„ dubljina „	60

Samo je jugozapadna strana ukrašena, dok su ostale strane ostavljene čiste. Ornamentacija te duge strane sastoji, kako *slika 3.* pokazuje, od profiliranog okvira u sredini, 69 *cm* dugačkog i 38 *cm* širokog, ali u polju nema natpisa. S obje strane okvirene ploče ima po jedan ornamentiran trak, 17 *cm* širok i 48 *cm* visok, koji u sredini ima četverolistu rozetu a po uglovima palmete. Ugaona čela na poklopcu s te su strane ukrašena lozom i grožgjem.

U tu dugu stranu usječena je valjda po varvarima, koji su ovamo navalili iza Rimljana po njihovu odlasku 14 *cm* široka jama, da se sarkofag mogne porobiti, ne odigavši teški poklopac. Razumije

Slika 4.

se, da se poslije tolikog, ponovnog posizanja za sadržinom sarkofaga, pri čemu je i većina kosti izbačena, ništa nije unutri moglo naći, te sam tako i ja samo našao oštricu željeznog noža od $8^1/_2$ *cm* duljine i $2^1/_2$ *cm* širine u zemlji, što je bila u sarkofagu.

Drugi je sarkofag oblikom i ukrasom prvome sasvim sličan, ali nije više imao poklopca, pa ja mislim, da sam jedan ulomak od ovoga vidio kao poklopac nad dimnjakom jedne kuće u Bačevićima.

Ovaj drugi sarkofag pokazuje *slika 4.*, a ima ove dimenzije:

Spoljašnja dužina bez temelja . . .	190 *cm*
„ širina „ „ . . .	120
Ukupna visina	72

Unutrašnja dužina . . . . 158 *cm*
„ širina 84
„ visina 52

U tom drugom sarkofagu ne nagjoh baš ništa.

Vrijedno je najposlije da se još spomenu 4 gromile, koje se uzdižu sjeverozapadno od Bačevića na brdu Humcu.

Цртице са Гласинца.

Приопћио **Фрањо Фиала**, музејски пристав.

а) Дјевојчин гроб.

Између села Русановића и Голубовића, која леже од прилике 10 километара од котарске варошице Рогатице, открио сам при дну неког брежуљка, коме је висина на карти генералног штопа забиљежена са 873 *m*, громилу, која ми је ударила у очи с необичног свог облика. Та је громила била дуга једанаест, широка четири метра, а висока један метар, а то су димензије, каких у прехисторичких громила никад нема.

Још занимљивије постаде ми то мјесто тиме, што је с њим у савезу прича. Чуо сам је из устију русановићког житеља Узеира Арнаутовића, како слиједи: „На стијени Бањи, што се уздиже код села Јазовића, и на којој се још виде зидинè, што су преостале од големе старе градине, живио је могућан бан. Краљ Краљевог поља на Гласинцу запросио је за свога сина лијепу кћер банову; али ова није марила за краљевог сина. Из освете нареди краљ, да се зазида врело на Храбру, из кога поток, што тече кроз русановићки крај, добива воду. Онај се крај онда осуши, и настаде велика несташица воде. Онда банова кћи прода свој драгоцјени накит и сав свој мираз, те новцем, што га је тиме добила, најми вјеште мајсторе, који су ископали три бунара, и то „Врбовик“ код џамије, што је данас у пољу, „Лесковик“ и „Сеферовац“ код мјеста Добраче. Она умре, рањена стријелом. Још се данас на кориту крај бунара код џамије види њезино знамење, и то вретено и стријела, усјечена у камен“. Толико ми умједе да прича мој човјек. Ја сам она сва три бунара огледао, те вријеме постања њихова по узиданим плочама из гробова могу одредити само у турској ери. На кориту, истесаном од саркофага, распознаје се још, макар врло истрошено вретено и буздован.

Прекопавање громиле, означене ми као гроб банове кћери, показало је овај успјех. Под насутом земљом и шљунком нађене су према средини громиле по двије у самом тлу око 75 дубоко ископане, гробницама сличне раке, неозидане по странама. У свакој био је у тврдој иловачи и шљунку по један костур.

Лешина, јужно сахрањена, била је положена од југа према сјеверу, глава јој је била нагнута на лијеву страну а руке јој бијаху скрштене на прсима. Костур, сахрањен на сјеверној страни громиле, био је истим правцем положен као први, али се је већ сасвим био распао, тако да се више није могао размотрити положај главе и руку. Прилога у те двије раке није нађено никаквих; али је за то у материјалу, од кога је била насута громила, било неколико утарака од посуда, грађених на точило, и гвозден нож. Ти приједмети потјечу из средњег вијека.

Пастири из оне околице приповједаху ми, да цигани, који онуда пролазе, „Дјевојчином гробу“ исказују особито поштовање

Слика 1.

и да увијек онуда разапињу своје шаторе. Можда је то гроб каког циганског главара, јер начин, како су лешине сахрањене, нити је према католичком, нити према православном, нити према мухамеданском обреду. Може бити да ће краниолошко испитивање једне оне очуване лубање дати каких поближих разјашњаја.

Причи о зазидању врела чини се да је дао повода природни догађај, који у предјелима краса није риједак, биће наиме да је врело пресушило тиме, што се је под њим провалио камен, те му се отворио подземни пут.

Дно долине око Русановића и Добраче мјестимице је мочварасто, а осим тога има неколико овећих понора, који се проширују у разграњене на далеко пећине.

Сељаци приповиједају и то, да је дно долине некоћ било корито Ракитнице, која данас од прилике десет километара далеко оданле протјече. То међутим с разлога геотектоничких и стратиграфичких никако не може бити. Тек би могло бити, да је онај један водени ресервоар провалом испод њега добио други оток, те је тако пресушило једно, а отворило се друго врело.

б) Средовјеки мраморови.

У вапненастој котлини, која се источно од Рогатице простире од Влађевине до Добраче, има на више мјеста средовјеких гробаља, између којих је најгласовитије оно код Влађевине. Два сата источно од тог мјеста, близу џамије што је ондје у долини, има на обронку неког брежуљка повише средовјеких мраморова, које на облик громиле а које у виду саркофага, између којих само на једноме имаду шкулптуре. Мотив је тако необичан, да му се у Босни и Херцеговини још не зна аналогије. На челу камена (*слика 1.*), има у профилу приказана, усправљена мушка подоба, одјевена дугом војничком хаљином; десном се је руком подбочила, лијеву је у полак испружила, држећи у руци нејасно маркиран балчак од мача; изнад балчака, од прилике за дуљину једног мача, лебди турбаном покривена глава, у које је нарочито обиљежје оштро профилирана, шиљата брада. Иза речене мушке подобе види се нешта као стô, а пред њим палица с дршком као у штаке.

Слика 2.

На противној страни мрамора на исто таком, столу сличном приједмету види се ороз, како кукуриче (*слика 2.*).

Димензије саркофага, који је заједно с надгробном плочом из једнога камена сјечен, ове су: Дуљина надгробне плоче 2·67 *м*, ширина 1 *м*, висина 30 *цм*; дуљина саркофага 2·2 *м*, висина 1·1 *м* а ширина 0·8 *м*.

Материјал је сив триаски вапненац.

На гробници под каменом познавали су се трагови насилног отварања по копачима блага, те је нијесам марио даље ни претраживати.

На путу из Смртића у Вјетреник, мјеста у сјеверном дијелу рогатичког котара, има на заравнаку брда, које се зове „Биљег“, у густој лијески до пола у земљу пропао камен, плоча на темељу, што га житељи онога краја зову „добри биљег“ и

држе га међашем. На камену се види посве припросто штилизована мушка подоба у дугој војничкој хаљини; ноге су у профилу а глава и тијело са стране приказани. На једној страни подобе има крст с ушицом (свастика), на другој полумјесец у релијефу (*слика 3.*). Темељ је висок 0·35 *м*, плоча 1 *м*.

Материјал је сив триаски вапненац.

в) Прича о Хрељин-граду.

Међу многим прехисторичким насутим градинама гласиначким једини је Хрељин-град, о коме у народу има прича. Тај је град на неком огранку брда Плијеша, који са стране затвара улаз у долину Парижевића и Сенковића. На јужној је страни градина уседлином „Превијом“ спојена с Храстовачким брдом. Заједно са Хрељин-градом затвара долину насута градина Млађ спрам њега на гребену истога имена. На Превији има 50 средовјеких мраморова у три обична типа: громиле, саркофага и плоче. На једном јединцатом камену био је уклесан крст, окружен вијенцем. Један од мојих радника сељака из Гласинца причао ми је ову причу[1]):

Слика 3.

„На граду живио је јунак Хреља од Пазара. Он би свако јутро на коњицу из града скакао на Гласинац, и то на неки камен код Хан-језера (од града до камена има 5 километара). Једнога дана Хреља није скочио на камен, већ је одјахао по своју вјереницу.

Када је младу довео у град па јој помагао да разјаше, случајно јој се раскрије нога, те је угледа Хреља. Друго јутро опет он хтједе да по обичају на коњу скаче на камен, али му коњ не скочи до мете, него се већ недалеко од града спусти

[1]) Сравни ову причу у чланку г. Ђ. Стратимировића: „Опис поља Гласинца“, Гласник 1891., IV. књига, страна 327.

на земљу. Бијесна мука обузе јунака, те одлучи, да ће се радије одрећи љубави него јунаштва, остави град и оде у Пазар.“

Још у једном народном називу појављује се име Хреља и то на Љубурића пољу, које се простире у сјевероисточном куту Гласинца; зову га наиме и Хрељино поље и Краљево поље.

Потоњи је назив у свези с причом о „Дјевојчином гробу“, што смо је на почетку изнијели.

Ја овдје не марим додавати никакав коментар уз причу о Хрељи, само ћу припоменути, да је баш близу Хрељин-града раскопана громила, која по обилатим својим прилозима излази, да је гроб какога кнеза.

Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine.

Priopćio **dr. Ćiro Truhelka.**

I. Rimska zgrada u Zenici.

Mimo svaku sumnju najznamenitijim obretima pošljednjih godina u području rimske arheologije u Bosni valja pribrojiti podor rimske kuće na mekotama kaznioničkim u Zenici. Tome obretu bili su prvim povodom nekoliko ulomaka ispisana kamena, nagjenih u

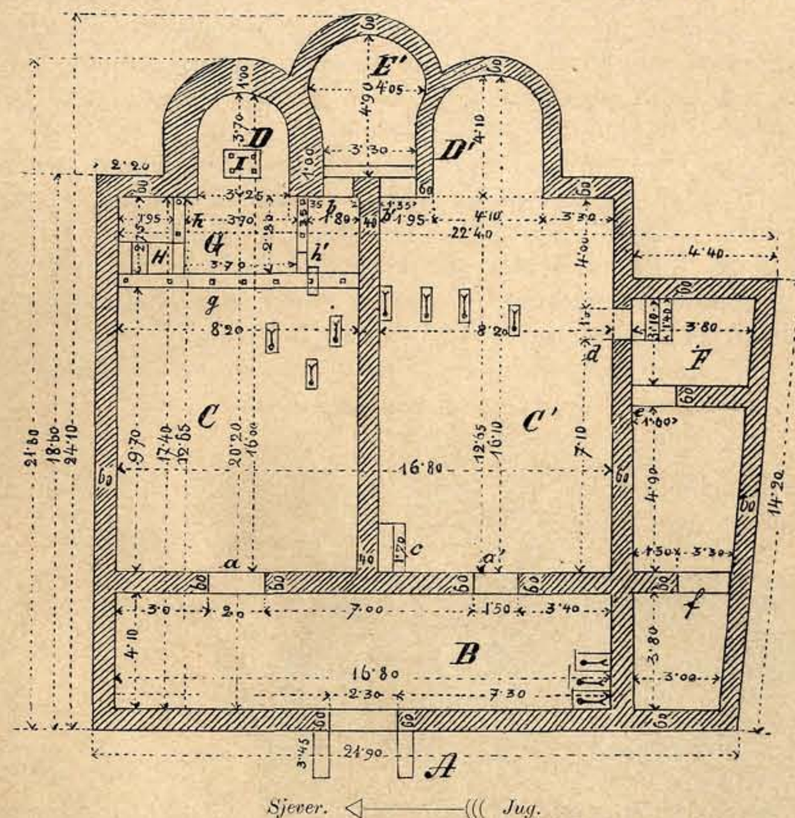
Slika 1. Rimske razvaline u Zenici.

kasnoj jeseni god. 1891. prigodom poljskih radnja tamo, gdje je ta kuća stajala, uz desnu obalu Bosne, od prilike 1 *km* od mosta.

Gospodin oficijal Czerny učinio je o tome prijavu, te odmah bude naregjeno otkopavanje podora, pa hvala prilježnome pomaganju rečenog gospodina dovršeno je još te zime. Obim otkopavanja predočen je u *slici 1.*

Otkopani tlocrt prikazuje dvostruku baziliku neobična oblika s predvorjem (*slika 2.*). Ulaz u zdanje činila su dva izbočena zida (*A*), kuda se je preko stepenica dolazilo u predvorje (*B*), dugo 16·2 *m*, a široko 4·10 *m*. Otuda vodila su dvoja, simetrički smještena vrata u same bazilike *C* i *C'*, odijeljene jedna od druge pregradom. Svaka od tih bazilika imala je u dnu dosta prostranu apsidu *D* i *D'*, a ove obje bile su još spojene s trećom *E*. Te apside upravljene su ravno prama istoku.

Obje bazilike, od kojih je jedna *C'* zbog nagnutog ponešto zemljišta za 0·5 *m* dublje ležala, kao i gornji dio predvorja (*B*), imale su

Sjever. ◁——(((*Jug.*

Slika 2. Osnova rimske zgrade u Zenici.

jak, dvostruko naljeven pod, a donji dio predvorja bio je pokriven pločama od škriljevca.

Kroz vrata *d* dolazilo se je preko tri stepenice u neki nepravilni, po svoj prilici kasnije i samo za nuždu prigragjeni dio zdanja, koji je poprečnim zidovima bio pregragjen u tri odajice.

Ukupna osnova, nagjene opeke i znatna serija natpisa ne da o tome sumnjati, da su to zdanje podigli Rimljani. Ali je nagjeno i takih stvari, po kojima nema sumnje, da je to zdanje i u ova doba srednjeg vijeka djelomice preudešeno služilo za crkvu. Jednu naime od obje velike dvije prostorije *C* preudesiše u baziliku rano kršćanskog doba. Priudešavanje za tu svrhu sastojalo je u tome, da donji dio odijelili redom stupova, pa time dobili svetište.

Duž svu širinu te prostorije položen je kamenit direk *g*, na kome se još vigjaju jame, u koje su bili zasagjeni stupovi.

U apsidi nagjena je kvadratična ploča *I*, koja je služila kao temelj primitivnom oltaru, a ambona *H*, načinjena od omašnog šulja sa dvije stepenice, zauzimala je lijevu stranu svetišta.

Sva ta uredba tako čisto pokazuje najstariju kršćansku tradiciju, da bismo već s toga razloga morali suditi, da je preudešavanje rimske zgrade u crkvu vrlo rano izvedeno.

Čini se megjutim, da bazilika *C* nije dugo ondje stajala. Može biti, da se je ta prostorija pokazala ruševnom, te crkvu premjestiše u dvoranu *B*. Barem su svi stupovi, koji su isprva dijelili svetište, nagjeni u predvorju, gdje je njima ukrašena improvizovana kapela. Kad je zdanje po drugi put preudešeno, upotrijebljene su obje dvorane, od kojih je, dakako samo još ostala ograda, kao groblje, a pod podom nagjeno je sedam lešina.

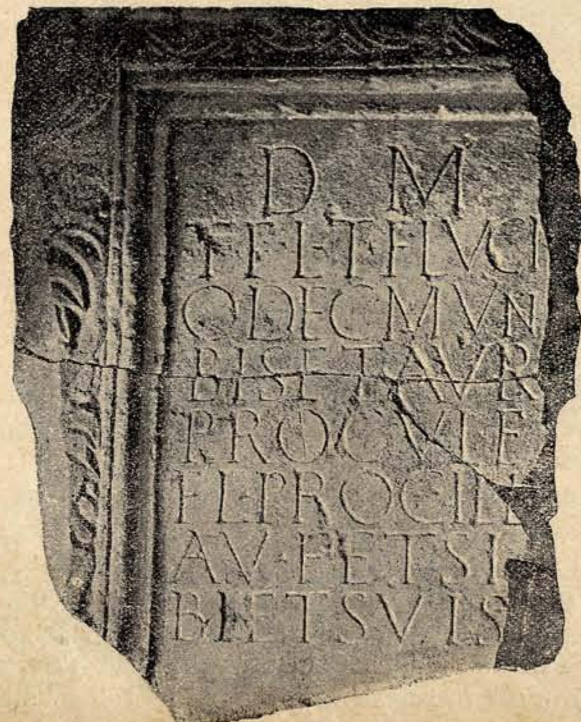
Zdanje, koje je nekoliko stoljeća upotrebljavano, propalo je najposlije požarom, koji je na žalost oštetio i rimske spomenike s natpisima i lijepo ukrašene dekorativne dijelove. Ovi su svi priregjeni od miljevine (Mergel), koja se lako teše, ali u žegi brzo puca. Svakako mogao se je znatan dio gragjevnih fragmenata reštaurirati, pak te radnje još nijesu ni dovršene.

Ovdje samo napominjemo, da u mnogome podsjećavaju na kninske spomenike iz prvog slovenskog doba.

* * *

Ovdje slijedi tekst svih rimskih natpisa, koji su nagjeni megju zidovima toga zdanja.

1.

Natpis je na steli 97 *cm* dugoj a 60 *cm* širokoj, optočenoj lozom. Ova, kao i timpanon, samo su djelomice očuvani. Pismo visoko 65 *mm*, razmak slova 10 *mm*.

2.

I · O · M
FVLMINA
FL SENE
CA V · E
L P

J*(ovi)* O*(ptimo)* M*(aximo)*. Fulmina*(tori)* Fl*(avius)* Seneca v*(ir)* e*(gregius)* l*(ibens)* p*(osuit)*.

Natpis na jednostavnoj ari od 65 *cm* visine. Pismo 65 *mm*, razmak pismena 10 *mm*.

3.

D	D*(is)* [M*(anibus)*]
A/ R E · D	Aure*(li . . .)* D[. . . . . . .
A/R E L I C	Aurelio [. . . . . . .
C O N I V	Conju*[gi]* . . . . .
D E F V	Defu*[ncto]* . . . . .
B E NE ME	Beneme*[renti]*
E S B I ·	Et sibi [v*(iva)* p*(osuit)*].

Natpis je valjalo reštaurirati od mnogih malih ulomaka, ali je već kao fragmenat zasut. Desne polovice nema fragmenat; nadopunjen širok je 36, visok 60 *cm*. Visina pisma 40 *mm*, razmak redova 10 *mm*.

4.

EQVI
CLARI
C O N

Gornje i lijeve strane lijepo izragjenog natpisa nema. Fragmenat je dugačak 67 *cm*, 39 *cm* širok. Visina pisma 55 *mm*, razmak pismena 17 *mm*.

5.

D M
AVREL· PRO·CV
LE·VIX · AN·III·
AVRELI NEPOS
ET PROCIL·LA
FILI AE
P S

D*(is)* M*(anibus)*. Aurel*(ia)* Procule*(iadia)* vix*(it)* an*(nos)* III Aureli*(us)* Nepos et Procilla filiae p*(o)*s*(uerant)*.

Iznad ispisanog polja, optočenog lozom ima na čelu, ogragjenom sa dva stupca, a timpanom okrunjenom, lijepo izvajan relijef djeteta, koje u jednoj ruci drži loptu, a u drugoj pticu — nekoć njegove igračke. Stela je 160 *cm* visoka, 75 *cm* široka, ispisano polje ima 47 × 50 *cm*. Visina pisma 44 *mm*, razmak redova 5 *mm*

6.

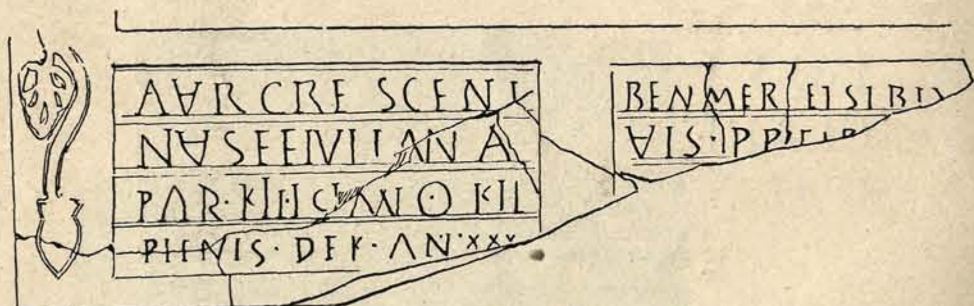
D M

LI·VICTORINV
MI·LE·I·ARE·PROBO
PA·DEF·AN·NO·LV
ET·PROCVLEMA·DIE
PIE·BENEME·POS

D*(is)* Ma*(nibus)*. Li*(cinius)* Victorinu*(s)* mi*(les)* le*(gionis)* I Are-Probo pa*(renti)* def*(uncto)* anno*(rum)* LV et Proculemadie pie beneme*(rentibus)* pos*(uit)*.

Iznad natpisa ima obilata, ali vrlo surova figuralna škulptura. Po pismenima sudeći, ovaj je kamen najmanje 150 godina mlagji nego oni, što smo ih do sada priopćili. Kamen je 176 *cm* visok, 65 *cm* širok, ispisano polje 47 × 45 *cm*. Visina pismena 67 *mm*, razmak redova 30 *mm*.

7.

Aur*(elius)* Crescen*(t)*inus et Juliana par*(entes)* Filiciano fil*(io)* pientis*(simo)* def*(uncto)* an*(norum)* XXX ben*(e)*mer*(enti)* et sibi v*[i]*vis p*(osuerunt)*.

Pismo je vrlo surovo i slabo zaparano, svršetak je oštećen. Iznad pisma izvajana je podoba čovjeka, koji osedlanoga svoga konja vodi na uzdi. Desno ima ženska osoba s kotaricom u ruci. Radnja je vrlo nespretna, slike nerazmjerne i anatomički nepravilno izragjene prije nalikuju na karikature. Za to su pojedinosti odijela izragjene prije nalikuju na karikature. Za to su pojedinosti odijela i nakita tim naturalističnije shvaćene, tako ovratnik ženske, fibula na ramenu muškarca, ili u konjskog pusata svaki pojedini kajiš. Takvo detaljiranje sporednih stvari pri potpunoj nestašici anatomičkog shvaćanja upućuje na doba propadanja umjetnosti, dakle od prilike na *IV.* vijek.

Kamen je 95 *cm* dug i 58 *m* širok.

8. Dva fragmenta:

1. I		
2. G		
3. II V	L	Leg: 3. „duumvir“
4. SACERD	T I	4. i 5. „sacerdoti dei Martis
5. D E I M	I S T	6. Vir perfectissimus, praeses
6. V P ͻ ͻ	V G	provinciae .... (?)

Taj natpis, koji je na žalost očuvan samo u dva razmjerno malena fragmenta (4 komada), bio je bez sumnje najljepši od sviju. Optočen je štilistički ukusnim kymom i vrlo delikatno izvedenim biljevnim ornamentom.

Umjetnička izrada tako mu je savršena, da ga možemo staviti u najbolje doba rimske umjetnosti, od prilike u drugu polovicu I. vijeka.

9. Fragmenat male 78 *cm* visoke are, visina pismena 50 *mm*, razmak redova 12 *mm*.

U drugom redu možda se spominje isti [FL SEN]ECA kao i u 2. natpisu, u trećem redu moglo bi se čitati možda [MVN BI] SV[A].

10. Mali ulomak sa nekoliko slova, gdje u prvom redu možda valja čitati *[Genio l]oci*.

Fragmenat pripada, sudeći po obliku pismena i po veličini, osmome natpisu, ali pošto nema sastavnih komada, nigdje nije mogao da pristane.

* * *

Osim natpisa nagjeno je više figuralnih relijefnih fragmenata, od kojih veći dio bez sumnje potječe od nadgrobnih spomenika.

Najznamenitiji je komad ploha, 1·20 *m* visoka i 1·40 *m* široka, koja se gore (oštećena) završuje u timpanon, nastavljen na dva stupa, a ukrašen uglovnim akroterijama.

Pod ovim izvajane su četiri ljudske podobe, dvije ženske i dvije muške, tijesno zagrljene. Sve su podobe u togama, kojim obilate nabore na desnom ramenu fibula spaja.

Ukočenost podoba, stroga simetrija u naborima, tupi izraz u licima, sve to pokazuje, da je taj relijef postao u doba prijelaza iz doba klasičke u doba bizantinske umjetnosti.

Nego nam je ta ploča s relijefom osobito za to zanimljiva, jer tri od tih podoba imaju svastiku (crux ansata = krst s uškom).

Fragmenat jedne stele pokazuje poprsja jednog muža i jedne žene. Ženine glave i polak muškog trupa nema.

I ovdje su s osobitom pažnjom izragjeni pojedini detalji odijela. Pojas u ženske podobe širok je i ukrašen dvjema tokama s privjescima, koje su položene preko ramena. Na rukama ima ta podoba masivne, kamenjem ukrašene grivne, a na prstima tri prstena.

* * *

Od natpisa, koji potječu iz ženičkog podora, bez sumnje je najznamenitiji onaj, što je priopćen pod br. 1., na kome se spominje DEC MVN BIS.

Nameće nam se pitanje, s kojim bi mjestom od onih, što se spominju u poznatim kartama, taj municipium BIS mogao biti identičan.

Na peutingerskoj tabli nalazimo samo dvije štacije, kojim se početna pismena podudaraju s gornjim. To su štacije u pravcu Salona-Argentaria: Bistue vetus i Bistue nova.

Ali mnijenju, da bi se natpis mogao ticati jedne od ovih dviju, protivi se to, što bi kratica tog imena morala glasiti BIST. i što bi se negdje moralo razabrati, da li se misli s t a r o ili n o v o B i s t u e.

Ravenski kozmograf zabilježio je drugo jedno mjesno ime dva puta, koje se ovdje bolje podudara. To je BISVA ili kako u nekim izdanjima glasi IBISVA.

Ravenjanin obratnim redom nabraja štacije na tabuli izmegju Salone i Servicija, kako slijedi:

po Tab. Peut.:	po Itin. Anton.	Geogr. Ravennas.
SERVITIVM	S E R V I T ·	*Serbitium*
A D F I N E S		*Fines*
.	AD LADIOS	. . . .
C A S T R A		. . . .
L A M A T I S	A E M A T E	*Lamatis*
L E V S A B A	L E V S A B A	*Lausaba*
B A L O I E	B A L O I E	*Baloia*

Ovdje on ostavlja taj pravac, pa navodi ova mjesta.

Apeva.
Sapua.
Bersellum.
Bisua.

Ispitivanjem Otona Blaua i Tomašeka od prilike je dosta tačno odregjen pravac ceste Salona-Servitium. Ako se S e r v i t i u m, d a n a s G r a d i š k a, uzme kao početak, tekla je ta cesta paralelno s Vrbasom do gornje Plive, a otuda južnim pravcem prama Saloni.

Mi ćemo da ovdje samo položaj B a l o i e, gdje Ravenjanin taj pravac napušta, nešto pobliže odredimo. Obično bi je stavljali tamo gdje je V a r c a r - V a k u f, nego biće prije, da to mjesto valja tražiti nekoliko kilometara sjevero-istočno, kod B i l a j c a. Na to nas navodi i čudna sličnost imena B i l a j c e (mali Bilaj) sa Baloie (Beloie), i što se onuda na daleko prostiru rimske razvaline, gdje megju ostalih imade i dva lijepo gragjena rimska mausoleja i gdje je nagjen natpis, koji danas služi kao temeljni kamen u jedne seljačke kuće.

Na liniji izmegju Bilajca i Zenice tri su polja s rimskim razvalinama, koje je već dr. Hoernes opisao; jedno je kod P o d l i p a c a nedaleko od Jajca, drugo s onu stranu Karaule-gore izmegju P u t i č e v a i R u n i ć a, a treće u dolini Lašve kod M a l o g M o š u n j a, te bi to mogle biti one štacije, što ih Ravenjanin napominje izmegju Baloie i Bisue.

Vjerojatnost, da je ta linija ovim mjestima prolazila slijedi još i iz znamenitog megjaškog natpisa kod V a g n j a u dolini J a j c a, što su ga vladin savjetnik H ö r m a n n, i kasnije dr. P a t s c h i Fr. B u l i ć objelodanili u Glasniku zem. muzeja. Po tome je natpisu Manlius Coelius odaslan po Kaju Germaniku, „ut inter Sapuates et Aematinos fines erigeret, et terminos poneret".

Identičnost imena Aemate sa Lamatis na tabuli (koje valja tražiti oko Han-Pavića) dovoljno je utvrgjena, a ako se uzme da je Sapua kod Runića, onda bi Vaganj u istinu označivao ishodište prirodne megje, koju su tvorile doline Janja i Vrbasa izmegju područja Sapuata i Aematina. Iz megjaškog natpisa slijedi, da Sapue pripadaju prvim rimskim naseobinama, kojim je utemeljenje u svezi s batonianskim ratom (6—10 p. Is.), a megju ženičkim škulpturama imamo nekoje, koje pouzdano možemo staviti u prvi vijek po našem računu.

Nedaleko od gore opisane zgrade, od prilike 250 *m* jugozapadno odonud nagjeno je rimsko groblje, u kome je bilo sedam posve na isti način konštruiranih grobova. Ovi su bili sagragjeni od velikih škriljastih ploča, od kojih su po dvije bile duge 190 *cm*, a široke od prilike 1 *m*, koje su poput šatora bile naslonjene jedna

na drugu i tako činile krov (*slika 3.* i *4.*). Oba čela bila su zatvorena trouglastim škriljastim pločama.

Pod tim kamenitim šatorima ležao je po jedan kostur, bez svakog priloga, a ono malo ostanaka od posuda, željezni ključ

Slika 3. Dva rimska groba, iskopana u Zenici.

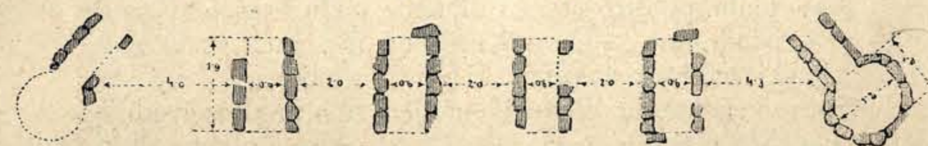
Slika 4. Rimski kostur u Zenici.

neobična oblika, deformiran novac i kolutić od bronca, čini se, da su prigodom sahranjivanja slučajno pali u grob. Iz ovih grobova uzete su radi kraniometričkog ispitanja lubanje.

Iz sredovjekih grobova, koji su bili u zgradi, izragjene su tri čitave lubanje i nekoliko komada priloga. Izmegju ostalog jedne gvozdene ostve, duge 12 *cm*, i dvoje naušnjaci s glavicama, koji, kako se čini, imaju da postanu karakteristikon za predmete u Bosni iz prvog slovjenskog doba, kao što su to šljepoočni kolutići za predmete kod sjevernih Slovjena. Dosad je takvih naušnjaka nagjeno kod Doboja (Makljenovac) 4 para, kod Srebrenice i Glamoča.

Tom prigodom mislim, da mi valja spomenuti jedan nalaz, nagjen god. 1887. kod Janjića.

Prilikom radnja na željezničkoj pruzi nagjeno je 6 rimskih grobova, kojim položaj predočuje pridani ovdje nacrt (*sl. 5.*). Grobovi su bili ogragjeni kamenjem, poredanim jedan uz drugi i prekriveni

Slika 5. Grobovi kod Janjića.

pločama. Iz ovih grobova poslala je direkcija c. i kr. bosanske željeznice zemaljskom muzeju ove prijedmete (*sr. Tabla I*):

a) 3 komada željeznih sulica široke plojke (51 *cm* duge 6·5 *cm* široke), od kojih je jedna prelomljena, druga vrlo deformirana, a samo jedna dobro očuvana;

b) dva željezna noža običnog oblika, jedan dug 21 *cm*, širok 3 *cm*, a drugi 17 *cm* dug, a 4 *cm* širok;

c) fragmenti od 4 ilovaste posude, koje reštaurirane prikazujemo u istoj tabli I. pod brojkama 6. do 9.

Nahodište leži tik do željezničke pruge izmegju *km* 195·5 i 195·6 u neposrednoj blizini sela Trijuše megju Zenicom i Janjićima.

U Janjićima znam još za jedan ispisani kamen, koji je na žalost po onome, koji ga našao, oštećen, te se samo još na njemu raspoznaju ova slova.

D
PLATC
N I S A
E T P

Jedan prijepis, koji mi je nekoć barun Kleinmeier stavio na raspolaganje, pokazuje natpis potpunije:

D M
PLATO BATO
NIS ANN IVV
ET P

II. Rimske razvaline kod Stôca i u okolici.

Ispod stare turske gradine stolačke ima u dolini prostrano polje s rimskim razvalinama. Ono se prostire duž podnožja brijega na kome je grad, počevši od katoličke crkve pa do Bregave u dužini od jednog kilometra a u širini od 0·5 *km*. Pošto je sva gragja, koja je valjala, iz tih razvalina upotrijebljena za zidanje grada, te je uopće ovo postalo najzgodnije mjesto, otkuda uzimaju kamen kad grade kuće u Stôcu, ne mogu se razvaline na tom, duhanom i raži zasagjenom polju na prvi mah ni razabrati. Najviše ako ti udari u oči, što su ondje ograde nasute od sitnog kamena, dok inače u stolačkom polju, bar u sloju crnice, slabo ima kamena.

Istom kada pobliže staneš motriti, onda nagješ, da je tle onoga kraja vrlo izmiješano opekom i krečem, a veoma često nagju se po zemlji rimski bakreni novci iz III. i IV. vijeka.

Kratko vrijeme iza okupacije nagjeni su prigodom gradnje kasarne zidani temelji, a kasnije je blizu tog mjesta otkopano prostrano zdanje. Ovi zidani temelji opet budu zasuti, tako da nauka otuda nije imala nikakve koristi.

Tom prilikom nagjeni su i oni natpisi što su objelodanjeni 1880. u „Slovincu“ str. 14. i 416., i u arh. ep. vijestima iz Austrije (Arch.-Ep. Mittheilungen aus Oesterreich, VIII. sv.) bez naznake, otkuda potječu. Oba su natpisa od onda opet nestala, pa ja unatoč mnogome raspitivanju nijesam mogao saznati, kuda su dospjeli.

Natpisi glase ovako:

1.

||||||||||||||||||
SEXTVS CAESEn
NIVS ROMANVS
BF COS LEG XIIII G
VLSM

Čitaj: ...... Sextus Caesen-*[n]*ius Romanus b*(ene)*-f*(iciarius)* cons*(ularis)* leg*(ionis)* XIIII g*(emminae)* V*(otum)* l*(ibens)* s*(olvit)* m*(erito)*.

2.

MARTI · AVG
T · AEL · FIRMI
n VS BF COS
l E G XIIII G

Čitaj: Marti Aug*(usto)* T*(itus)* Ael*(ius)* Firmi*[n]us* b*(ene)*f*(iciarius)* Cons-*(ularis)* *[l]*eg. XIIII G*(emminae)*.

Ja sudim, da je prvi ispisani kamen (temelj od vapnenca, po A.-Ep. Mittheilungen) srednji dio nekog spomen-stupa, kome je lijepo profiliran temelj i atula sada nastavljena blizu oficirske kasine uz obalu Bregave.

Od onda je župnik don Lazar Lazarević, koji je zemaljskom muzeju poslao novaca i komada mozaika, što ih je našao na svome polju, javio za one razvaline, pa pošto je moguće bilo, ovdje oveću

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Godina 1892. (IV.) Knjiga IV.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine“, strana 349.

Tabla I.

Predmeti iz rimskog grobišta kod Janjića: 1—3 koplja, 4 i 5 noževi, 6—9 posude od ilovače.

rimsku naseobinu barem u glavnim crtama otkopati, otpočelo se je u proljeće i u jesen 1892. otkopavanjem i ujedno se je cijela okolica stala ispitivati.

Do sada otkopane su ove gragjevine:

1. Jedan mauzolej:
2. Kupalište s pobočnim zdanjima.
3. Malena kućica na blizu.
4. Kuća s bujnim mozaičkim pločama.
5. Fragmenat drugog kupališta.
6. Malen hram kod Vidoštaka.
7. Grad na hridu kod Todorovića i
8. Kuća na obali Radimnje kod D. Podmilja.

Po razmjerno mnogim onuda nagjenim predmetima za čudo je, gdje nema kamenja s natpisima, te se to može samo tako raztumačiti, da je to kamenje kao osobito grdno uzidano u gradske zidine, i da su turski graditelji natpise namjerice uništili.

Ovdje hoćemo kratko da u glavnom opišemo osnovu pojedinih gragjevina.

1. Mauzolej.

Ostanci mauzoleja ležali su pod velikom od sitnog kamenja nasutom gromilom uz megju zemljišta Alije Festiča, Huse Turkovića i Šimuna Bojičića.

Od nekadašnje zgrade ništa se više nije našlo, osim masivnih, 1 *m* debelih temeljnih zidova, koji su obuhvatali prostor od 3·90 i 2·60 *m*. Spoljašne su mjere 5·90 × 4·60 *m*.

U tome su prostoru bila tri groba.

Prvi je bio ogragjen sa četiri lijepom oblijepljena zida, pod je bio nasut sitnim pijeskom, a natkriven je bio pločom od miljevine. U grobu su bila tri kostura i ovi prilozi:

1. velik, jajolik pehar, ukrašen sa dva reda jajolikih, brušenih pločica i lijepim udubljenim linearnim ornamentom;
2. velika, kvržicama ukrašena grivna od srebrene žice;
3. tri male, jednostavne narukvice.

Drugi je grob bio ogragjen sa četiri uglagjene laporaste ploče, a pod i pokrov bijahu izragjeni od istog materijala.

I u tom su grobu bila tri kostura, a uz njih ovi prilozi:

1. lijepo izragjena vinska boca (oinohöe) od stakla, visoka 22 *cm;*
2. 12 *cm* visok, amfori sličan lekythos od stakla, koji je nekoć imao dvije ručke;
3. 12 *cm* visoka čaša s proširenim otvorom;
4. mala plojka od škriljevca sa zaobljenim bridovima;
5. stylus od bronca.

Treći je grob bio različito od prva dva konštruiran, i to tako, da je imao oblik kamenom uzidane tijesne jame, koja je krovnim

crijepom bila prekrivena poput šljemena, pri čemu su grobovi bili prekriveni žmurnjakom.

Taj je krov mjestimice bio razdrobljen, pa je tako zemlja naplavljena unutra, te su se tako predmeti mučnije očuvali.

U tomu su grobu uz dva skeleta bile ove stvari:

1. lijepa staklena zdjelica, od 12 *cm* u presjeku, u koje je proces oksidiranja već vrlo napredovao, te je za to lijepo irizirala;
2. lijepo ukrašena broncana brnjica sa kajiša;
3. broncana okovica sa kajiša;
4. broncana spona;
5. dvostruko čunjasto, veliko zeleno stakleno zrno;
6. plosnato zrno od paste;
7. lijepa fibula s broncanim lukovicama;
8. pet komada ocijelnih dlijeta različitog oblika.

Pretraživanjem zemljišta izvan mauzoleja našao se je još četvrti grob, koji je od prvašnjih bio od prilike 2 *m* daleko.

Bio je ogragjen laporastim pločama, nasut sitnim pjeskom i natkriven pločama od škriljevca.

U njemu samo je nagjen jedan kostur i uza nj ove stvari:

1. dragocjena srebrena fibula s lukavicama;
2. srebrena brnjica s kajiša;
3. mala posudica za mirisavu mast od broncanog tenećeta;
4. okovica od bronca.

Pri otkopavanju kamenite gromile, koja je pokrivala mauzolej, nagjen je na dnu debeo sloj ogarine, a u njemu oštrica od noža i tri velika čavla.

Osim rečenih priloga, mogao se je za zemaljski muzej još naći i opremiti jedan kostur i sedam lubanja. *Table II.* i *III.* predočavaju nam nagjene posude od stakla.

2. *Terme.*

Tik do župne škole, gdje se jahaći put odvaja u Dônje Hrasno, nagjeni su i otkopani temelji rimskih toplica.

Ovi su većinom dobro očuvani, te samo ondje, gdje cesta preko njih vodi, poremećen im je pravac, ali se on lasno može ispraviti.

Prekopavanje, koje je ovdje ovršeno, za to je vrlo poučno, jer se je osnova kako zdanja, tako i temelja mogla sasma jasno ustanoviti, pa su to dakle prve toplice u Bosni i Hercegovini, koje su temeljito pretražene. *(Slika 6.)*

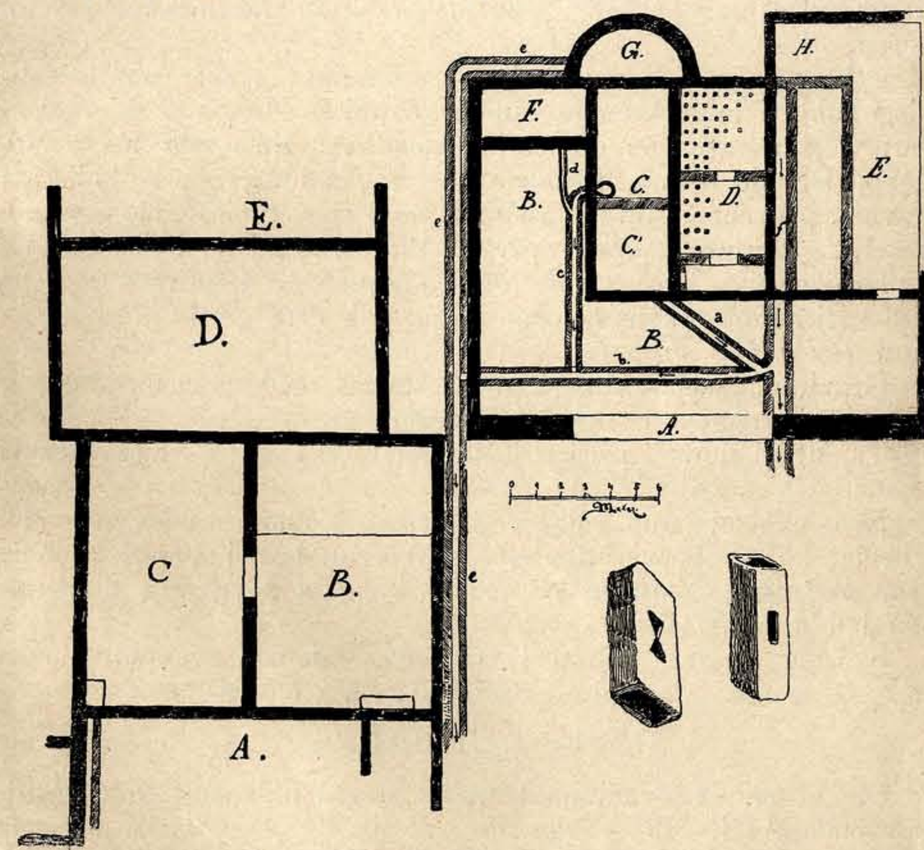
Kroz portal *A*, širok 7 *m*, koji je valjda bio ukrašen stupovima, dolazilo se je u predvorje *B* (Vestibulum), koje biće da je služilo za iskupljanje. Prostorije, koje je ova dvorana opasala, služile su kao odajice s kupalištima različitih stepena.

Dvorana *D* (hypocanstum) služila je za kupanje u vrućem zraku a pod njom bila su tri grijališta (suspensurae). Ova je dvorana bila razdijeljena na tri dijela. Jedan bio je za grijače i za drva, drugi bio je

pravi hypocaustum, a gust, od četverouglaste opeke sagragjen red stupova nosio je debeli pod sobe. Otuda dolazili su ražareni plinovi kroz malu komoricu pod drugu dvoranu *C* (Tepidarium), od koje se dônji dio razgrijevao, a onda su se izlaznim prohodnjakom izvodili ražareni plinovi na dvor.

Samo djelomice razgrijana dvorana *C* bila je odregjena za pranje mlakom vodom pred malim legjenom, iz koga je suvišna voda otjecala kanalom *c*.

Tijesna komorica *F* bila je odregjena za kupanje u studenoj vodi, u dônjem je dijelu bila obložena pločama od kararskog mramora,

Slika 6. Osnova rimske terme i pobočnih prostorija.

usagjenim u debelom sloju lijepa, koji ne propušta vodu, te je to po tome bila kada za kupanje.

Potrošena voda otjecala je u kanal *e* kroz olovnu cijev, uloženu u zid ili kroz žlijeb *d* u kanal *c*.

Osnovni oblici desnog dijela zgrade zatrti su gradnjom ceste, ali se dvorana *E* može od prilike shvatiti kao apodyterium (soba za svlačenje u kupalištu).

Ležala je 60 *cm* iznad poda dvorane *D*, te je djelomice imala podzemni boj *E*, koji je takogjer trebalo razgrijevati.

Kod *H* čini se da je bila druga, velikim miljevim pločama obložena kada, iz koje se je voda vodila u kanal *f*, koji je bio smješten 1 *m* dublje.

Apsida u dnu *G* služila je kao rezervoar za vodu.

Te su toplice za jednu naseobinu dosta raskošno bile uregjene. Spomenuli smo kararskim mramorom obloženu kadu; pod u predvorju *B* bio je popločen mozaikom, kome crno-bijeli urnek prikazuje jednostavan, ali ukusan linearni motiv. Isto je tako dvorana *C''* bila obložena nešto obilatijim mozaikom.

U dvorani *D* bio je meanderski motiv, nego je ovaj, pošto je bio na više nego ostali, plugom do sitnih fragmenata sasvim razoren.

Otkopavanjem dvorana nije se u samim sobama osim zdrobljenog stakla i komada željeza ništa znatnije našlo, pa je za to takve stvari valjalo tražiti po odvodnim kanalima. Nada, da bi se pogdjekoji izgubljeni komad mogao naći u kanalima, nije se pokazala varavom. Najznamenitiji od predmeta, koji su se tu našli, bio je jajolik pramenit smaragd s premjerima od 19. i 15 *mm*, na kome se vidi duboko izvajano, posve golo obličje Apolovo. Uspravna podoba upire se jednom rukom o jedan stup, dok druga ruka drži lovorgranu *(tabla IV., slika 14.)*.

Graviranje je izvrsno, te je taj kamen najdragocjeniji komad, što je dosele nagjen u Bosni i Hercegovini.

Taj dragi kamen nagjen je u kanalu *c*, kuda je valjda dospio iz kade *F*.

Nedaleko od onud nagjena je druga, jednako velika gema od karneola, koja pokazuje tronogu, posvećenu božici Cereri. S obje strane te tronoge izvajani su psi u skoku, a povrh nje 2 ražena klasa i dva zeca *(tabla IV., slika 15.)*.

S istog mjesta potječu i tri novca. Jedan, srebreni novac Filipa II. pokazuje na pismu četiri s i g n a i natpis

FIDES EX[ERCIT]VS.

Oba druga, deformirana bakrena novca ne mogu se odrediti, ali pripadaju III.—IV. vijeku.

Osim toga nagjeno je ovdje nekoliko (8 kom.) štilu sličnih nastroja od kosti *(tabla IV., slika 4.—10.)*, koji su pri kupanju valjda služili za čišćenje ušiju i nokata, za tim fragmenat ilovaste svjetiljke i više komada stakla.

Mnogo je stvari nagjeno u kanalu *f*. Nagjen je ovdje zaponac s kajiša, 25 broncanih medalja i 58 komada bakrenih novaca. Za sve je ove komade na žalost uslijed požara prionula mjehurasta patina, te im natpise samo rijetko kada možeš pročitati.

Od medalja mogle su se ove odrediti:

1. Gordianus III., 3 komada.
2. Trebonianus Gallus, 1 komad.

3. Aleksandar Sever 2 komada.
4. Filip II., 1 komad.
5. Kolonijalni novac od Viminacija 1 komad.

Svi ostali pripadaju istoj epohi.

Megju bakrenim novcem nalazimo zastupanog od ovih careva: Konstantin I., Konstancije mlagji, Gracijan, Valentinijan.

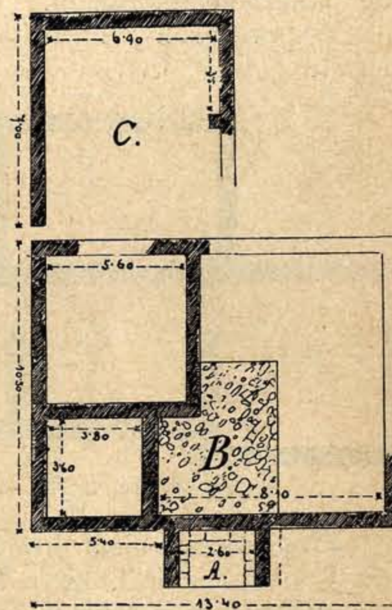
U spoljašnom kanalu toplica nagjene su najposlije dvije ukusne broncane strugalice, kojima su se gosti poslije kupanja služili za protiranje i struganje tijela *(tabla IV., slike 2. i 3.)*.

Kraj toplica nagjeno je više jednostavnih zidova bez lijepa, kojima su bile ogragjene sporedne prostorije. Ove su valjda služile za iskupljanje i zabavu na dvoru. Mnoštvo ovuda nagjenih ljuštura od kamenice i kućica od spuževa koji se jedu, razjašnjuju nam, za što je služilo to zdanje.

Rasporegjeno je bilo ovako:

Kroz otvoreno, prostrano predvorje, koje je valjda s glavne strane imalo red drvenih stupova te je natkriveno bilo, dolazilo se je u dvije otvorene dvorane *B* i *C*, od kojih je prva u gornjem dijelu imala naljeven pod i bila natkrivena. Ove se hvata treća dvorana *D*, koja je takogjer imala predvorje. Osim ljuštura, utaraka od posuda i komada željeza nije se ovdje ništa našlo.

3. Mala kućica.

Slika 7. Osnova male rimske kućice.

Od prilike 50 *m* u jugo-zapadnom pravcu od toplica otkopani su temelji male kuće, kojoj tlocrt prikazuje *slika 7.*

Kroz uzak trijem s kapijom dolazilo se je u maleno dvorište *B*, koje je na dvije strane imalo naljeven pod, te je ovdje na način peristila bilo natkriveno, dok je dônji ugao samo bio potaracan, te nam prikazuje impluvium (otvoren prostor). Na lijevoj su strani dvije sobe. Od zada hvata se dvorišta obzidan prostor, valjda takogjer dvorište, ili vrt.

Osim jednog crijepa s utisnutim pismom PANS(IANA) *(tabla VII.)* i nekoliko novaca, nagjena je ovdje još dvokraka željezna vaga i olovni uteg. Ovaj teži 275·80 *gr*. Ako se uzme, da je taj olovni uteg i željezna žica na njemu, koja je služila kao uška, oksidacijom kroz 1500 godina dobio od prilike 3 *gr* težine, onda je to bio dekstans (10 unci) te je s prvine težio 272·88 *gr (tabla VI., slike 1. i 2.)*.

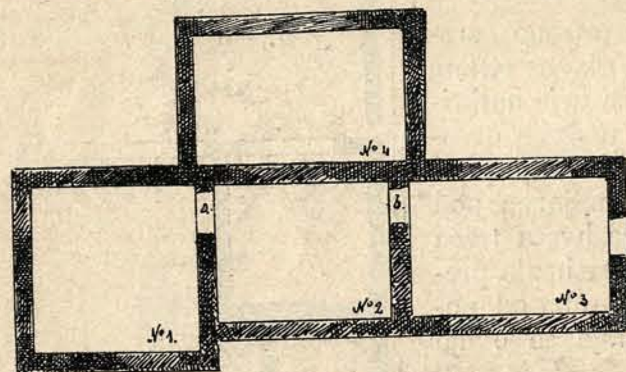
4. *Kuća s mozajikom.*

Na jugo-istočnoj strani nijesu se temeljni zidovi, koji se ondje hvataju toplica, za to mogli otkopati, jer je ondje sagragjena nekadašnja katolička škola, te se je otkopavanje moralo nastaviti 20 *m* dalje jugo-istočno na njivi župnika don Lazarevića, koji je to svoje zemlje najvećom pripravnošću ustupio na raspoloženje.

Ovdje su na žalost prigodom gradnje škole povagjeni svi temelji, pri čemu su za čudo netaknute ostale ploče od mozaika, a gdje su bile polupane, dogodilo se je to pri oranju.

Otkopano zdanje *(slika 8.)* imalo je tri sobe u jednom redu s ulazima iz jedne u drugu, a u dno četvrtu. Sve su vrlo obilato bile popločene mozaikom.

U prvoj sobi, koja ima površinu od 4·40 × 4·90 *m*, bio je mozaik gotovo sasvim nepovrijegjen, čemu je razlogom to, što je preko 80 *cm* bio pod mrtvicom *(slika 9., br. 1.)*.

Slika 8. Osnova kuće s mozajicima.

Ornamentalni motiv, sastavljen od crnih i bijelih vapnenastih klinova, sastoji u središtu od bijelih, crnim poljima odvojenih krstova, a okviren je širokom bijelom bordirom s kvadriranim linearnim ornamentima.

Prag na gornjem kraju sobe, preko koga se je prelazilo u drugu sobu, bio je obložen bijelim pločama.

Mozaik druge sobe *(br. 2.)* bio je očuvan samo u dônjem uglu, te pokazuje ortu s gusto poredanim crnim i bijelim trokutima i bordiru s kvadratičkim linearnim ornamentom.

Prag na ulazu u treću sobu pokazuje crno-bijel geometrički plosnati ornamenat *(br. 4.)* dok se u mozaiku, očuvanom na gornjem kraju sobe vidi krivuljicama ukrašena osredna orta [srdašce] *(br. 3.)*.

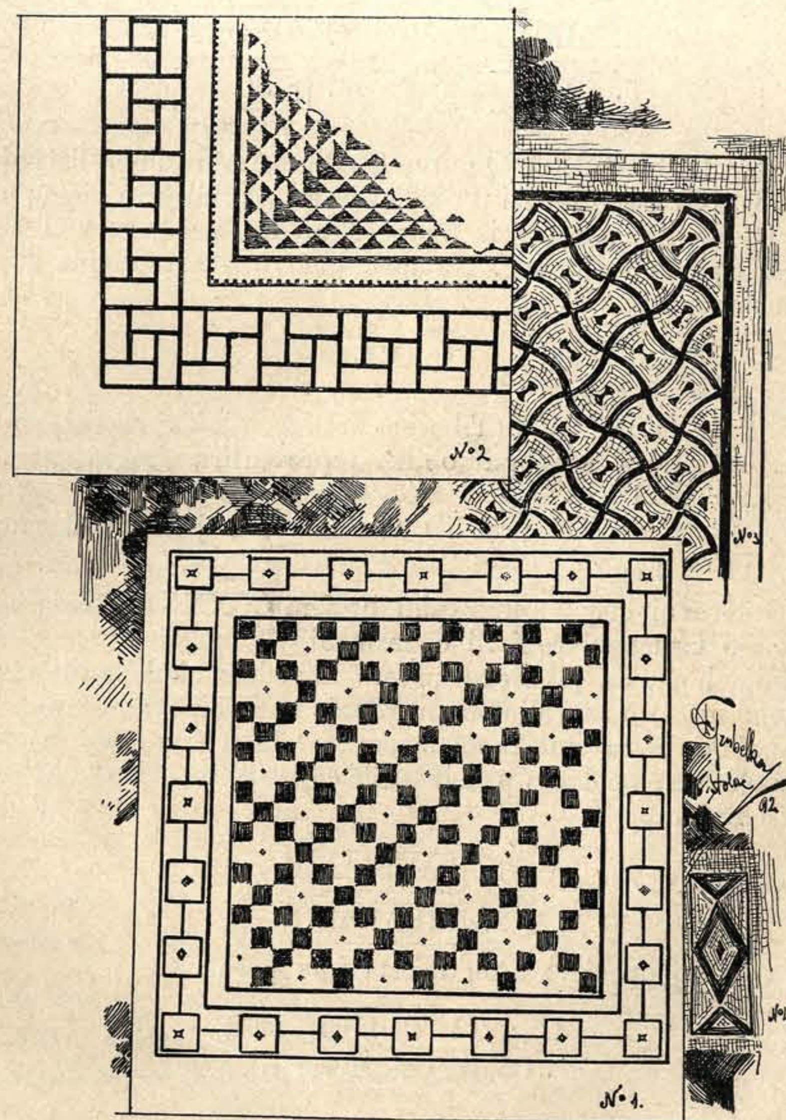
Osobito bujan i razmjerno dobro očuvan je mozaik u četvrtoj sobi, koji nam pokazuje veoma kompliciran ornamentalni motiv. U sredini ima osmouglast medaljon s cvijećem, izvedenim u živim bojama, ali na žalost gotovo sasvim razorenim. Oko ovog su poredana po četiri četverouglasta, četiri šesterouglasta i četiri trouglasta polja, a u svakom ima po jedna životinja.

U malim poljima bila je po jedna ptica; u duguljastima po jedna životinja u skoku, i to: konj, lav, megjed i panter; u trokutima pojedina životinja, gdje čuči, izmegju ostalih vepar i vuk.

Sve je to bilo okvireno bordirom, naizmjence desiniranom, sastavljenom od bujno ukrašenih, ispreplitanih vrpca.

Životinjske slike dosta su pravilno izragjene, a boja, u koliko to dopušta mozajička tehnika, bila je živa.

Ali na žalost bio je baš figuralni dio mozaika prilično razoren, tako da će se pomučno moći sastaviti.

Slika 9. Ornamenti sa mozajika iz Stôca.

Nagjena je otkopavanjem množina željeznih čavlova, ključ, dvije broncane brnjice s kajiša i više opeka s pečatima, koji su za to znameniti, jer za ove zemlje pružaju nove oblike *(sr. Tabla VII.)*.

Sastoje od ovih tipa:

I. SOLONAS ili SOLONATE, oblik pečata, kakav se često nalazi uz dalmatinsku obalu i na ostrvima, a rjegje na Istri i uz sjeverozapadnu Rivu. Zastupan je u ovim fragmentima:

1. SOLO	2. OLONAS
3. ƆLONA	4. SOLONA
5. ƆLON	6. † SC

II. Q CLOD MABRO (Quintus Clodius Ambrosius). Taj se pečat po C. I. L. III. često nalazi u okolici Trsta, Akvileje, a rjegje u Dalmaciji. Otuda su poznati iz Vida (Narone), Vranjice kod Solina, iz Zadra, Spljeta i Korčule. Na nagjenom fragmentu vide se samo tri pismena:

Q C L

III. Ṫ B · VET Ṫ · AV Ṫ (Tiberius Vetti Aviti). Taj rijetki, po Momsenu iz Akvileje navedeni oblik reprezentira fragmenat AV Ṫ. *(Tabla V., sl. 16.)*

IV. ƆR · CAS (Ex praediis Casianis?) u jednom eksemplaru.

V. ARЧ Leg?

VI. Krovni crijep s urezanim brojem CCXXXI, valjda bilješka ciglareva o izručenoj robi ili o zaslužbi.

Ovdje hoću da još neke pečate navedem, koje sam u kotaru stolačkom našao u razvalinama negdanje naseobine kod Graca (blizu Neuma), koja je sa stolačkom svakako bila u živu saobraćaju.

Ima ovuda opeka iz pansianskih ciglana, te su do sada poznata dva eksemplara:

1. PANSIANA

2. TIPANSIAN

Na trećoj opeci iz istog mjesta ima pečat:

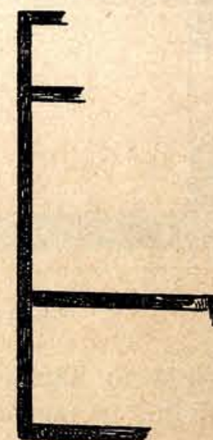
C · TI Ṫ HER MER
(Cajus Titi Hermeri).

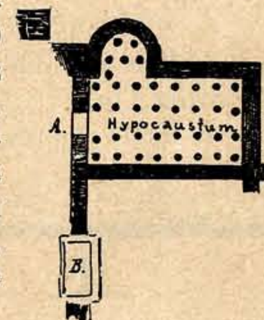
5. *Druge terme.*

Pretražujući zemljište blizu toplica, nagjeni su ostanci drugih toplica, od prilike 250 *m* zapadno na njivi Mehmedbašića. Bile su zatrpane pod ogradom nasutom od sitnog kamenja, te su za to oni dijelovi, koji su bili pod tom ogradom, vrlo dobro očuvani, dok je ostalo sve razoreno.

Očuvan je bio samo hipokaustum i jedan dio jedne kupališne sobe, a naročito je u prvome konštrukcija suspenzure sasma nepovrijegjena *(slika 10)*.

Strop hipokaustuma, velikog 3·95 × 2·20 *m*, koji u jednom kutu ima apsidu, položen je na 32, 60 *cm* visoka stupa, poredana u četiri reda, a sazidana od osam okruglih opeka, nanizanih jedna do druge. U apsidi bilo je u jednaku svrhu položenih šest takvih stupova. Svaki je stup imao na sebi glavicu od opeke, koja je obuhvatala 35 cm^2. Povrh toga na gusto je poredan velik krovni crijep, a nad ovim je u debljini od 25 *cm* naljeven naboj. Ovaj je sastojao od jednog naljevenog sloja, od srednjeg sloja šljunka i od gornjeg naljevenog nepromočnog sloja, u koji je bio položen mozaik. Od ovog nagjeni su samo još sitni fragmenti iz bordire. *(Tabla VI., slika 12.)*

Slika 10. Osnova hipokaustuma u drugoj termi.

To se je grijalište ložilo kroz vrata, koja su bila na užoj strani.

Odaja, koja se je hvatala hipokaustuma, bila je odregjena za mlake kupelji, te su još nagjeni ostanci kade *B*, načinjene od naljevene mase, kao i tri olovne cijevi za otjecanje vode.

Od ostalih stvari nagjeno je ovdje još ovo:

lijepo patinirana broncana medalja:

Ar. IMP CAES M · AVRELIVS ANTONINVS AVG PM
Rev. SALVTI AGVSTOR TR. P XVII COS IIII S · C.

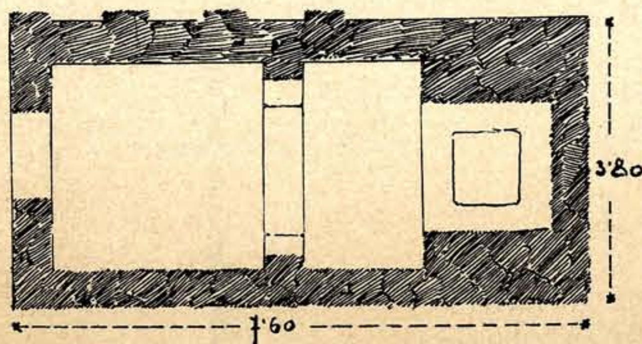
i jedan bakreni novac Maximianov, kovan u Sisciji.

Kako kod prvih toplica tako su i ovdje bile sporedne prostorije, ali su osnovne linije bile zatrte.

6. *Hram kod Vidoštaka.*

Od prilike četiri *km* od Stóca ispod ceste, koja vodi u Mostar, nagjeni su kod vrela Vidoštaka tragovi rimske zgrade *(slika 11.)*. Iskopavanjem, pokušanim na onome mjestu, najprije su nagjene goleme glavice dviju grobnih stela i četiri glatka debla od stupova od vapnenca s premjerom od 44 *cm* i 1—1·15 *m* visoka.

Nastavljenim iskopavanjem otkopani su zidani temelji malog 7·60 *m* dugog, 3·80 *m* širokog hrama, a u podu cele, koja je bila u dnu, nagjena je u pod uložena ploča, koja je valjda služila kao podnožje are.

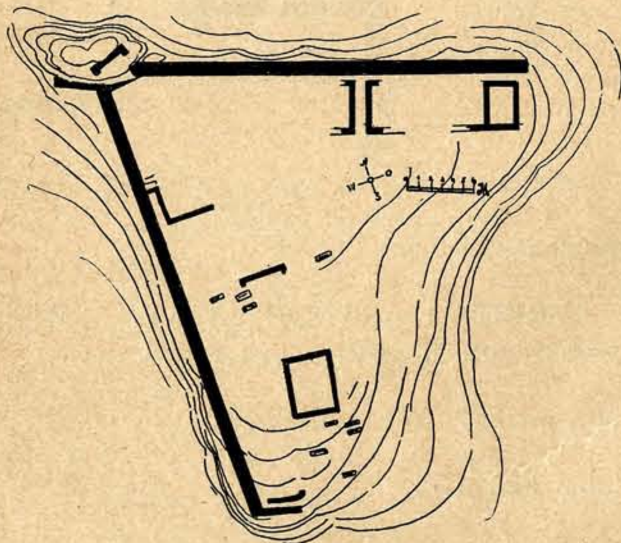

Slika 11. Hram kod Vidoštaka.

Od arhitekture nije osim stupova ovdje ništa nagjeno, a to se time može rastumačiti, što je ovdje na razvalinama nastalo groblje, te su gragjevni materijal, što ga je ovuda bilo, raznijeli za gradnju seljačkih kuća u okolici. Jedan fragmenat bizantinskog relijefa bogorodičnog svjedoči, da je to zdanje u srednjem vijeku služilo za crkvu. Njive u okolini te razvaline posute su mnoštvom ostanaka od zidova.

7. Gradina na hridu kod Todorovića.

Zašavši u nekoliko po okolici stolačkoj, našao sam na obronku Erguda, iznad hrida Orlovca, u visini od 250 *m* nad površinom Bregave rasutih komada opeke, naročito žmurnjaka. Pošto nikako nijesam vigjao zidina, naredim prekopavanje, te tako naigjosmo na temelje rimske gradine *(slika 12.)*.

Slika 12. Osnova rimske gradine na Orlovcu.

Gradina je bila sazidana na strmom, gotovo nepristupnom grebenu, koji se je odvojio od ostalog hridastog trupa Ergudovog. Glavno mjesto sačinjavaše strm, sada već vrlo istrošen kuk, od koga u šiljatom kutu izlaze dva zida, debela 1·30 *m*, a duga 35, odnosno 41 *m*, te se prostiru s obje strane duž grebena. Dolini obrnuta strana bijaše otvorena.

U dvorištu otkopani su koje očuvani, a koje vodom otplavljeni temelji malih zdanja, a sudeći po preostalim ogarinama, uništena je ta gradina požarom.

Svekoliko pak dvorište bilo je pokriveno mnoštvom grobova, iz kojih je dosele izvagjeno 10 lubanja da se pobliže odrede.

Grobovi na prvi pogled svi pokazaše ovalnu kamenitu gradnju, a više glave neotesan bašluk, koji je iz zemlje provirivao.

Od istoka prama zapadu položena lešina bila je ogragjena sa dva reda ponekle tesana kamenja, i pločama natkrivena, nad kojim je porasla ledina. Priloga nije nagjeno nikakvih, a samo na ploči, kojom je jedan grob bio natkriven, nagjen je pod ledinom jedan bakren novac Maksimijanov.

Da je gradina bila rimska, to zasvjedočuje mnoštvo žmurnjaka, ovelik šiljak ostve i komadi utaraka od lonaca; nego da li i grobovi potječu iz istog doba s gradinom, to bi se tek moglo utvrditi pomnim ispitivanjem lubanja. Da su i grobovi rimski, moglo bi se osim zbog rečenog novca i po tome suditi, što su svi u Bosni i Hercegovini dosele nagjeni, kamenicama (Steinsetzung) ogragjeni grobovi bili rimski (kao n. pr. gore spomenuti kod Janjića), a mišljenju, da je to sredovjeko groblje, protivilo bi se to, što nigdje u blizini nema ostanaka naseobine ili sela, niti te grobove s polja išta označuje kao sredovjeke.

Ja tu rimsku gradinu s tog razloga smatram vrlo znamenitom, jer je kroz nju jedini put vodio, kojim se je moglo s te strane uspinjati na visoravan Ergudovu[1]).

Prama Ergudu obrnuta gradina imala je dakle svrhu, da taj put brani i da štiti naseobinu, koja je bila u dolini Bregave, od dušmanskih napadaja. Takog napadaja mogla su se pak bojati samo od ratobornog ilirskog plemena, koje je sjedilo na Ergudu.

Rekao bih da to treba držati u vidu pri pretraživanju Erguda po mnogim prehistoričkim spomenicima, što ih onuda ima.

8. Pretraživanje u okolici stolačkoj.

Dok se je onuda prekopavalo, nastojao sam, da i cijelu okolicu stolačku pretražim, nebi li se onuda našlo rimskih ostanaka. Gotovo svaka ekskurzija dovela me je do jednih ili drugih razvalina, koje su označivale mjesto ili kakve rimske kuće, ili cijele naseobine. Svuda su mu rimsko podrijeklo zasvjedočavali ili karakteristični crijepovi, ili rimski novci.

Razvalina ima toliko, koliko ih dosada još ni u kojem kotaru nije nagjeno, te se po njima vidi, da je taj predio od Rimljana bio gusto naseljen.

U drági stolačkoj valja na prvom mjestu spomenuti Crkvinu, koja je u sadašnjem vojničkom groblju, od prilike 1·5 *km* ~~od razvalina~~. To je velik, od prilike 4 *m* visok brežuljak, koji ima 30 *m* u premjeru. Mnijenje, da bi tu mogli biti zatrpani ostanci oveće zgrade, pokazalo

[1]) Sada je taj put propao, nikako se njime ne može proláziti, pa su ga preložili.

se je uslijed prekopavanja krivim. Na humci, umjetno sačinjenoj od velikog kamenja, a 1 *m* debelim slojem ilovače prekrivenoj, nagjeni su samo ostanci malene zgrade, koja je mjerila 6 × 6 *m*, te je valjda bila stražarnica.

Rimski sarkofag, — već ispražnjen — nagjen je na nekoj njivi uz obronak spram crkve niže Dônjeg Poplata, a kod Predolja oko 2 *km* na istočno odonud zasuto je polje ciglom.

Obilati ostanci od kamenica (oštriga) i spuževiħ ljuštura, koji su nagjeni u stolačkim razvalinama, svjedoče, da je bio živ promet izmegju naseobine i morske obale, a put kojim se je taj promet vodio, pokazuju ostanci rimskih kuća u Burmazima, ostanci ovećeg mjesta kod Gràca i kod Vranjevog sela nedaleko od morske obale i kamenicama bogatog poluostrva Kleka.

Vranjevo selo poznato je već kao mjesto, gdje je nagjen natpis, objelodanjen u *C. I. L. III.*

D · M
M. VLPVS
SEVERVS
SE VIVO SI
BI ET SVIS
FE

Original ovog lijepog natpisa otpremio sam u sarajevski muzej.

Središte prostranog polja, po kome se prostiru najgušće razvaline kod Graca, označuje katolička crkva, sagragjena na ostancima rimskih zidina. To je mjesto veoma zanimljivo, jer tu uz crkvu ima grobova na spratove, kako sam ih imao prilike vidjeti i u Stócu prigodom gradnje neke kuće uz Bregavu. Ti su grobovi vrlo tijesni, od škriljastih ploča sastavljeni kameniti sanduci, te su u više redova gusto poredani i jedni nad drugima i jedni uz druge, gotovo poput polica, nego u njima nije bilo nikakva priloga.

Na tom grobištu po spratovima kod Graca nastalo je kasnije u srednjem vijeku groblje, koje se odlikuje monolitima, i iz koga je uzeta grbom ukrašena ploča, koja je sada uzidana u crkvi. Osim mnogog novca iz III. i IV. vijeka nagjeni su ovdje gore već navedeni pečati na opekama iz pansianskih tvornica i iz one od Hermerija.

Po rečenim razvalinama ne može biti sumnje, da je Neum bio svezan sa stolačkom naseobinom, i da je ta sveza išla pravcem današnjeg jahaćeg puta preko Dônjeg Hrasna, ali nijesam nigdje mogao naći traga cesti.

Mnogo je znamenitija bila sveza s nekadašnjom metropolom Naronom (Vid). Jedina sveza, koja je mogla biti, i koja je već i u peutingerskoj tabli zabilježena, bila je klancem Bregave, kojoj sam tragove mjestimice još mogao uhoditi.

Od razvalina stolačkih vodila je cesta pravo na Crkvinu do ostanaka drevnog mosta, kojoj veliku starost već i samo ime — Mostine — kazuje. Od toga mosta samo je još ostala lijepa glavina i zidani temelji triju stupova od tesana kamena, koji su most nosili. Desnu polovicu već je bujica odnijela. Ovi ostanci, koji se samo vide za plitke vode, pokazuju ovu mjeru:

širina mosta 3 *m*
„ stupova 0·96 *m*
razmak stupova 4·00 *m*.

Ovdje je cesta prelazila na desnu obalu Bregave, te je prešav potok Radimnju vodila do izlaza iz klanca Bregave.

Tik do desne obale potoka Radimnje kod Pod-Kupice našao sam cestu, sasma lijepo očuvanu. Pomno je bila potaracana sitnim plosnatim kamenicama i s krajeva zagragjena velikim kamenjem. Profil je bio slabo sveden i širok 3·80 *m*. Otuda je vodila uz desnu obalu Bregave do ulaza u klanac, gdje sam duž istočnog pristranka našao oveću hrpu rimskih razvalina, te sam od prilike 500 *m* otuda na sjever otkopao i jednu kućicu na obali Radimnje. (modern bodež, i. b. 641)

U klancu mogao sam uz mjestimično prekidanje ići tragom ceste oko 2 *km*, te sam došao do ostanaka druge zgrade, gdje sam naboj jedne zgrade našao otkriven.

Pri neprohodnim krševitim izvorima „Jame", koju su nadvisili strmi hridovi, biće da je cesta prelazila na lijevu obalu, gdje sam je kod Zlih Luka opet našao dobro očuvanu. Ovdje, nedaleko od prevoznika, imala je širinu od 4·50 *m*.

Kako me uvjeravahu don Lazarević i don Putica, stajao je ovdje uz obalu miljokaz, koga je megjutim voda otplavila. Od Zlih Luka išla je cesta niz lijevu obalu, te je kod Klepča salazila u dolinu Neretve. Miljokaz s natpisom, što ga je gragjevni savjetnik Ballif ovdje našao uzidan u most, označuje najbolje taj pravac, a ja sam fragmenat takog miljokaza našao Tasovčiću na pogledu uz jahaći put, koji vodi odanle u klanac Radimnje. Mjesto Tasovčići sagragjeno je na rimskim temeljima, te je prije 20 godina pri gradnji neke kuće otkopano oveće zdanje.

Temelj jednog stupa iz toga zdanja našao sam uz lijevu obalu Neretve pri prijevozu.

Ta cesta, koju je već Evans[1]) naslutio, biće da je identična s onom, koja je naznačena u tabli peut., nije dakle išla, kako Tomašek misli, duž morske obale u Crnu goru, već preko Stóca. Po podacima u rečenim kartama možemo da odredimo i ime nekadašnje rimske naseobine stolačke.

Po tabli peut. vodila je cesta iz Narone u Ad Turres 12 *M P*, i u Dilunto 23 *M P*.

---

[1]) Evans: Antiquarian Researches in Illyricum, Westminster 1885.

Itinerar ispušta štaciju Ad Turres te daljinu izmegju Neretve i Dilunta označuje sa 25 *M P*, dakle tu ima razlika od 10 *M P*, a to se lako razjasni time, da je koji prepisač peutingerove table kod pravca Ad Turres — Dilunto jedno X stavio previše, i tako mjesto XIII. zabilježio XXIII.

Daljina od stolačkih razvalina do Vida (Narone), idući niz Bregavu i Neretvu, iznosi u pravoj liniji oko 32 *km* ili 21·6 rimskih milja. Na mnoge zavoje i okuke, što ih Bregava tekuć klancem čini i na zapreke, koje je cesta morala obilaziti, možemo slobodno priračunati 3·4 rimskih milja, tako da je cesta iz Narone u Stolac okruglim brojem imala duljinu od 25 *M P*, te položaj Stóca odgovara položaju Dilunta[1]).

Iz Dilunta vodila je cesta po tab. peut. preko Pardue, Assana u Ad Zizio, ukupno 58 *M P*, dok je po itineraru kraća, 40 *M P* duga cesta Dilunto spajala sa Zizijem. O pravcu obiju ovih cesta može se sada samo nagagjati.

Drugoj jednoj rimskoj cesti našao sam trag sjeverno od Stóca kod Rotimlje, i to u duljini od 3 *km*, mjestimice sasvim dobro očuvanu, sad otkrivenu, gdje ju počesto križa kasnija turska kaldrma, sad opet zaraslu ledinom. Osobito je dobro očuvana ta 3·80 *m* široka, u konštrukciji cesti kod Pod-Kupice slična cesta kod Pašinih voda, gdje su preko nje sagragjene dvije nove ceste i to na više mjesta jedna preko druge.

Mnoge razvaline kod Rotimlje, i polje posuto žmurnjakom, što sam ga našao tik uz cestu kod Han-Behrama, svjedoče za rimsko podrijetlo te stare ceste.

Iz Orašja kod Rotimlje potječe kamen megjaš, pohranjen u muzeju s pismenima L. B. i ovaj, nedavno pri oranju iskopan natpis.

I O M
PÆL SE
RVS L
P

I*(ovi)* O*(ptimo)* M*(aximo)* P*(ublius)* Ael*(ius)* Se*(ve)*rus l*(ibens)* p*(osuit)*.

Osim toga se ovuda veoma često nahode novci.

Cesta je imala pravac ravno od sjevera k jugu. Prama sjeveru vodila je preko mjesta Hodbine i Bune, koja su od prije poznata radi rimskih nahogjaja, do Neretve, južnim pravcem do Hodova, gdje se je razdvajala. Jedan put valjda je vodio kraj razvaljenog hrama kod Vidoštaka u Stolac, drugi sjevero-istočnim pravcem u Brštanik, a otale valjda u Nevesinjsko polje.

Kod Brštanika, kraj Četkove vode, bio je sada u muzeju pohranjeni miljokaz s natpisom.

[1]) Evans meće Assano u Stolac.

DNN IMP
FLAVIOVALRI
O CONSTANTIO
IV PΓA\
VBAEA ETFLA\ VAL
MOCAES RIOSEVERO
NC

Lijeva je strana sastrugana i nadomještena natpisom na desnoj strani.

Leg: D*(ominibus)* n*(ostris)* Imp*(eratori)* Flavio Val*(e)*rio Constantio P*(io)* Felici Au*(gusto)* et Flav*(io)* Val*(e)*rio Severo N*(obilissimo)* C*(aesari)*.

Taj natpis dakle potječe iz godina 305.—307. Ali pošto je to ovdje palimpsest[1]), mora da je cesta mnogo starija.

Otalen pošao sam istočno pravcem prama Dabar-polju i našao sam rimske razvaline u ovim mjestima: u selu Ljubinići mnoštvo žmurnjaka po mekotama, i $^1/_2$ sata sjeverno kod Kletišta u pravcu prema Dabrici prostrano polje, posuto opekom na glinastom brijegu.

Po opeki, što je ovuda ima mnoštvo rasute po šumi, većinom obircima, možemo suditi, da je ovuda bila ciglana, a to bih ja s toga razloga naglasio, jer bi se po pečatima dosad poznatim moglo zaključiti, da je sva opeka, upotrijebljena u okolici stolačkoj, importirana iz Italije. To biće da je općenito bivalo samo na početku kolonizacije, dok su u kasnija vremena samo finiju robu uvozili, a drugi prostiji materijal u zemlji priregjivali. Veliki ilovasti brijeg i gusta šuma, koja još i danas stoji kod Kletišta, bili su dosta povoljni uslovi za ciglarsku radnju.

U Dabar-polju našao sam kod Labišića „Crkvinu", koja se je takogjer pokazala rimskom razvalinom, te su blizu nje često nagjeni broncani predmeti, a kod potoka Kupavice[2]) našao sam drugu ciglanu.

U jugo-istočnom pravcu od Stóca našao sam kod Žegulje-karaule mnogo žmurnjaka, koji svjedoče za rimsku kuću, a 20 *km* od Stóca u Ljubinju oveću naseobinu, koja je nekoć bila blizu istočno-pravoslavne crkve. Ovdje je u ljetu otvoren zidan grob od 2 *m* duljine i 1 *m* šir., u kome je nagjeno više stvari, te ih je tamošnji paroh spremio muzeju na dar. Izmegju ovih spominjem lijepo izragjen broncani zaponac, malen željezni kolutić, kojim je nekoć bio okviren dragi kamen, 2 mala broncana kolutića i veliku ilovastu bobicu. Pojedini komadi željeza nagjeni su vrlo oštećeni.

[1]) Sastrugane, pa opet iznova napisane riječi.
[2]) Ime to postalo je od kupe = cigla.

1. Čaša iz grobnice III. 2. Čaša iz grobnice I.

Tabla IV.

Iskopine iz Stôca.

1. Stylus od bronca iz II. grobnice.
2. i 3. Strugala od bronca iz ruševina vel. terme.
4. do 10. Razno orugje od kosti iz ruševina velike terme.
11. Brnica od srebra iz IV. grobnice.
12. Glavica sa frigijskom kapom od olova, nagjena na njivama stolačkim.
13. Dugme od bronca iz velikih terma.
14. Gemma od smaragda iz velike terme ($1^1/_2$ n. vel.).
15. Gemma od karneola iz vel. terme ($1^1/_2$ n. vel.).
16. Bombak od crnog stakla iz grobnice III.
17. Mali okov od bronca iz kuće s mozajicima.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine“, strane 352—354.

Tabla IV.

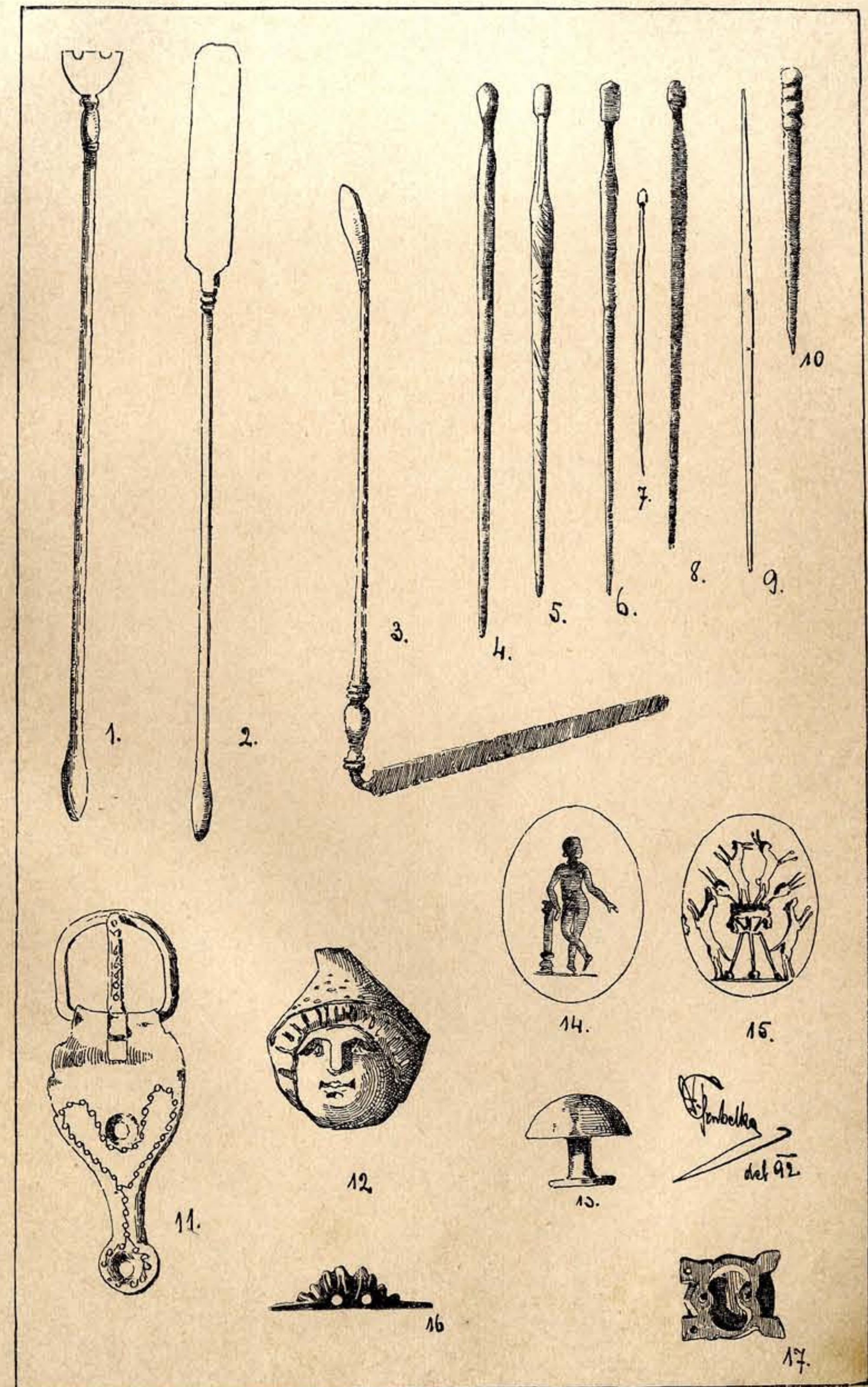

Tabla V.

Iskopine iz Stôca.

1. Fibula iz kuće s mozajicima (bronc).
2. Fibula iz III. grobnice (bronc).
3. Fibula iz III. grobnice (bronc).
4. Fibula iz kuće s mozajicima.
5. Predmet od bronca, nagjen na površini stolačkih njiva.
6. Lûk od fibule, nagjen na površini stolačkih njiva.
7. Fibula od srebra iz IV. grobnice (Mauzolej).
8. Fibula od bronca iz III. grobnice (Mauzolej).
9. Fibula iz terme I.
10. Posudica iz IV. grobnice (Mauzolej).
11. Mala narukvica iz I. grobnice.
12. Kolutić iz I. grobnice.
13. Narukvica iz grobnice.
14. Bombak iz III. grobnice (zeleno staklo).
15. Okov sa kajiša iz III. grobnice (bronc).
16. Pečat na crijepu iz kuće sa mozajicima.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine“, strane 351. i t. d. 356. i t. d.

Tabla V.

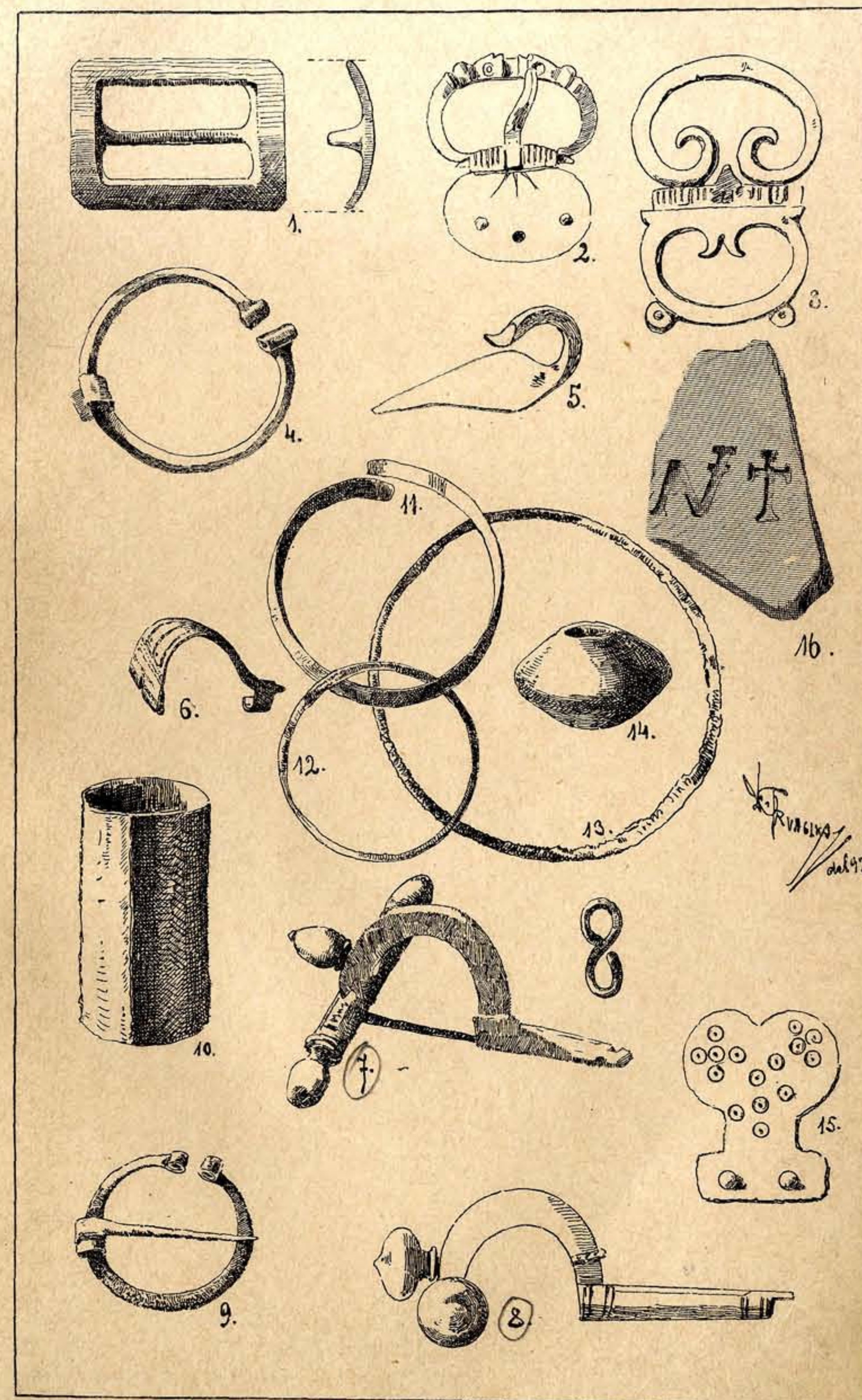

Tabla VI.

Iskopine iz Stôca.

1. Željezna vaga (terezija) iz kućice, br. 2. (1/2 n. vel.).
2. Utega od olova iz kućice, br. 2. (1/2 n. vel.).
3. Gvozdeni okov iz kuće s mozajicima (br. 3.) (1/2 n. vel.).
4. Dlijeto od čelika (1/2 n. vel.) iz III. grobnice.
5. Šiljak od strijele (1/2 n. vel.), nagjen u ruševinama.
6. Gvozdena halatka (1/2 n. vel.), nagjena u ruševinama.
7. Bodež iz kuće na Radimnji (1/2 n. vel.).
8. Ključ iz kuće s mozajicima (1/2 n. vel.).
9. Nož iz kuće s mozajicima (1/2 n. vel.).
10. Strugalo od gvožgja iz terma (1/2 n. vel.).
11. Konstrukcija III. grobnice.
12. Ulomak mozajika nad hipokaustom II. terme.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine", strane 355., 356. i 359.

Tabla VI.

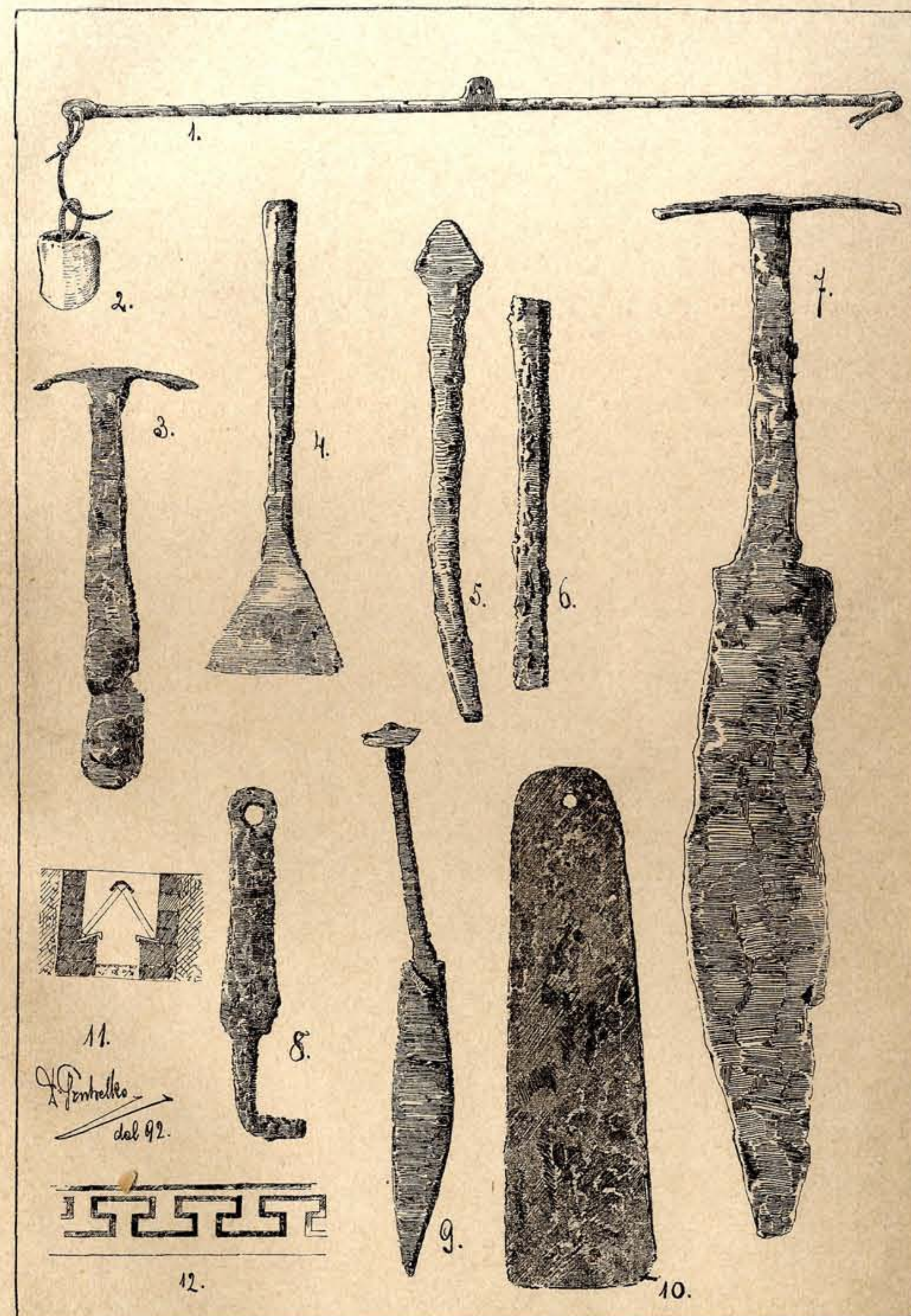

Tabla VII.

Pečati rimskih opeka iz Stôca i okolice.

a) iz kuće sa mozajicima:

SOLO
OLONA^S
SOLONA
♧SC
} = SOLONAS

QCL = Q · CLODIVS AMBROSIVS
PR · CAS = ex PRädiis CASianis
CCXXXI

b) iz male kućice br. 2.):

PANS = PANSIANA

c) iz Graca kod Neuma:

TI PANSIAN
PANSIANA
CTITI · HERMER = CTITI · HERMERI

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine", strane 357. i 358.

Tabla VII.

Осјеченица и Клековача планина код Петровца.

Приопћио **Фрањо Фиала,** музејски пристав.

Ова је штудија пошљедак ботаничког испитивања обију горе именованих планина у јулу 1891. О тамошњој флори могу само за то да прикажем прилично потпуну слику, јер ми је господин др. Гинтер пл. Бек у јуну 1892. на тим планинама сабране биљке најљубазнијим начином ставио на располагање; материјал реченог господина садржавао је готово сву прољетну флору. Клековача, којој повор, пружен од сјеверо-запада према југо-истоку, надвисују обје главице, Велика Клековача 1961 *м* и Мала Клековача 1761 *м*, лежи југо-источно од котарске варошице Петровца, те у главном састоји од крединог вапна.

Подно планине простиру се огромне густе јелове шуме, а у њиховој хладовини заклања се у мекој простирци од бујне маховине и папрати погдјекоја ријетка биљка; тако је за ове пријеђеле веома карактеристично, што овуда успијева daphne laureola, cardamine trifolia, godijera repens, carallarrhiza innata и neothia nidus avis.

Од 1200 *м* висине почиње оморика замјењивати јелу, док и омаровој шуми у висини од 1600 *м* по прилици не буде крај, те клековина мјесто ње запрема земљиште. У тој регији чини ситногорицу грмље aria chamaemespilus у толикој множини, да би се готово могло говорити о брекињиној шуми. У висини од 1740 *м* почиње већ грмље pinus pumilo, којим су стијене обрасле све до висине од 1900 *м*, тако да су само сасвим стрми кукови и гребени остали огољени.

Од дрвенастог биља заступани су међу клековином обилато salix silesiaca, salix relusa, rosa alpina, lonicera alpigena, vaccinium vitis idaea и arctostaphylos uva ursi.

Гребени Мале Клековаче обрасли су шумом клековини сличне geniste radiate; а по острминама може се тамо амо наћи по који berberis vulgaris. Из флоре алпинске регије карактеристичне су ове врсте, што расту по стијенама: asplenium fissum, cystopteris alpina, aspidium rigidum, carex ornithopoda, poa alpina, rhodiola rosea, gnaphalium leontopodium, bartsia alpina, achillea clavenae, bellidiastrum Michelii, callianthemum rutaefolium, pedicularis verticillata, arabis scopoliana, arabis bosniaca, anemone baldensis и heliosperma quadrifidum. Алпинске тратине нема на Клековачи; али при крају клекове шуме, а и у самој клековини има ливадастих мјеста, по којима расту биљке, којима је драга црница, као: orchis sambucina, orchis Spitzelii, pedicularis hacquetii и leucodon, tozzia alpina, scorzonera rosea, ranunculus platanifolius, crepis viscidula и succisaefolia, valeriana tripteris и друге.

Као велику ријеткост нашао је др. Г. пл. Бек на врху Клековаче неколико егземплара antrosace lactea.

Осјеченица планина, коју од Клековаче дијели Црвљивица планина, а простире се југо-западно од Петровца, досиже на највишем мјесту до 1795 *м*.

Западни и сјеверни обронци прилично су огољени. У предалпинској шуми има по вишим мјестима помијешане букве, која онда прелази у формацију букве као грма. Од ситногорице ваља навести ове врсте: lonicera coerulea и xylosteum, daphne mezereum, rhamnus fallax, ilex aquifolium и sorbus aucuparia.

Клековина, која отпочиње у истој висини као и на Клековачи, расте по највишим гребенима и главицама, тако да за алпинску формацију само остаје мјеста на некојим стијенама и хридовима.

У клековини налази се поједингe salix latifolia, sorbus aucuparia, aria chamaemespilus, aria nivea и полутанче од sorbus aucuparia i aria nivea.

Између алпинских житеља ваља споменути festuca pungens, carex atrata и laevis, globularia bellidifolia, scabiosa silenifolia, campanulla, waldsteiniana, coronilla vaginalis, anthyllis Jacquini, alchemilla alpina, helianthemum alpestre, vesicaria graeca и genista radiata; пошљедња врста овдје као и на Клековачи чини мала, клековини слична острва.

Из флоре алпинске тратине ваља ове врсте истакнути као карактеристичне типе: iris graminea, linum capitatum, vicia oroboides, orobus luteus, pedicularis fallax и Hacqueti, gentiana symphyandra и biscutella laevigata.

Особито је занимљиво, што на обје речене планине нема ни једне од познатих доселе ендемичких врста, каких има у јужној Босни; оне прије припадају подручју флоре сусједних хрватских планина. У списку, што овдје слиједи, забиљежио сам оне врсте, које је само др. пл. Бек нашао, именом сабирачевим, доданим у загради, а уз оне врсте, којих има на оба мјеста, забиљежена је само регија флоре.

Enumeratio.

A. Kryptogamae.

Uromyces cacaliae Ung. на *Adenostyles albifrons*, у алпинској регији (Beck).

Cetraria islandica Achar, у алпинској регији.

Cetraria juniperina Achar, подручје клековине.

Icmadophila aeruginosa Trev. Предалпинска шума Клековаче (Beck).

Polypodium vulgare L. Предалпинске шуме Осјеченице.

Asplenium viride Huds. Предалпинска и алпинска регија.

Asplenium fissum Kitaib. Стијене алпинске регије на Клековачи.
Aspidium lonchitis Sw. Предалпинска и алпинска регија.
Aspidium spinulosum Sw. Предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Aspidium lobatum Sw. Предалпинска и алпинска регија.
Aspidium rigidum Sw. Распуклине у стијенама алпинске регије.
Cystopteris alpina Desv. Алпинска регија Клековаче.
Botrychium lunaria Sw. Влажне ледине у алпинској регији Клековаче.
Lycopodium annotinum L. Предалпинске шуме Клековаче.
Lycopodium Selago L. Предалпинске шуме Клековаче.

B. Phanerogamae.

Taxus baccata L. Предалпинске шуме Клековаче.
Juniperus sibirica Burgsd. Ситна клековина.
Pinus sylvestris L. У предалпинској шуми Клековаче поврх Дринића.
Pinus pumilio Haenke. Регија клековине.
Picea vulgaris L. K. Предалпинске шуме.
Abies alba Mill. Предалпинске шуме.
Festuca pungens Kit. Алпинска регија Осјеченице (Beck).
Poa alpina L. Алпинска регија.
Sesleria tenuifolia Schr. У клековини и алпинској регији.
Melica nutans L. Предалпинске шуме Осјеченице.
Carex atrata L. У алпинској регији Осјеченице (Beck).
Carex laevis Kit. У клековини и алпинској регији (Beck).
Carex digitata L. Предалпинске шуме Осјеченице.
Carex ornithopoda W. На гребену Клековаче.
Luzula maxima D. l. Досиже до клековине.
Lilium carniolicum Bernh. Регија клековине.
Allium ursinum L. Влажне предалпинске шуме Осјеченице.
Allium Victorialis L. Предалпинска регија и појас клековине на Осјеченици.
Muscari botryoides Mill. По снијежним пољанама Клековаче.
Veratrum album L. Предалпински појас и појас клековине.
Veratrum Lobelianum Bernh. Предалпинске шуме.
Majanthemum convallaria Wig. Предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Convallaria majalis L. Предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Polygonatum verticillatum Allion. Предалпинске шуме.
Streptopus distortus Mich. Предалпинске шуме.
Paris quadrifolia L. У влажним предалпинским шумама.
Galanthus nivalis L. Више предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Crocus Heuffelianus Herb. По снијежним пољанама Клековаче.
Iris graminea L. У предалпинском појасу и у појасу клековине.
Platanthera bifolia L. Предалпинске шуме.
Orchis sambucina L. Алпински појас (Beck).
Orchis Spitzelii Saut. У алпинском појасу Клековаче (Beck).

Orchis maculata L. Предалпинске шуме.
Goodyera repens R. Br. Предалпинске шуме.
Salix silesiaca Willd. У клековини.
Salix retusa L. У клековини.
Salix grandifolia Sez. У клековини на Осјеченици (Beck).
Rumex arifolius All. По врлетним мјестима у алпинском појасу Клековаче.
Rumex scutatus L. У алпинском појасу Осјеченице.
Polygonum bistorta L. Алпински појас Клековаче.
Poligonum viviparum L. Алпински појас.
Stellaria nemorum L. Предалпинске шуме (Beck).
Dianthus strictus Sm. Појас клековине на Клековачи.
Dianthus petraeus W. et K. Предалпински појас Осјеченице.
Heliosperma quadrifidum Reichenb. Стијене алпинског појаса.
Berberis vulgaris L. У појасу клековине.
Thalictrum aquilegifolium L. У предалпинским шумама.
Anemone baldensis L. Уз крајеве по снијежним пољанама Клековаче.
Anemone nemorosa L. Предалпински појас Осјеченице (Beck).
Ranunculus scutatus W. K. У клековини.
Ranunculus platanifolius L. Предалпинске шуме.
Ranunculus montanus W. Појас клековине.
Ranunculus gracilis Schl. У појасу клековине и у алпинском појасу.
Callianthemum rutaefolium Schott. У рушевини на Клековачи веома често, на Осјеченици рјеђе.
Trollius europaeus L. Алпински појас Клековаче.
Actaea spicata L. Предалпинске шуме.
Corydalis tuberosa D. C. Распуклине по стијенама предалпинског појаса Осјеченице (Beck).
Arabis alpina L. Предалпински појас и појас клековине.
Arabis hirsuta Scop. У клековини Осјеченице (Beck).
Arabis bosniaca G. Beck. По долинама и уз крајеве снијежних пољана на Клековачи (Beck).
Arabis Scopoliana Boiss. Појас клековине и алпински појас (Beck).
Cardamine trifolia L. У предалпинским шумама.
Dentaria enneaphylla L. У предалпинским шумама.
Dentaria trifolia W. K. У предалпинским шумама.
Dentaria bulbifera L. Предалпинске шуме.
Dentaria polyphylla Kit. Предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Erysimum helveticum D. C. По врлетима Осјеченице.
Lunaria rediviva L. Предалпинске шуме.
Kernera myagroides Med. По стијенама алпинског појаса Осјеченице.
Thlaspi alpinum Crtz. По снијежним пољанама Клековаче планине.
Biscutella laevigata L. Алпински појас обију планина.
Vesicaria graeca Reut. По присојним пристранцима алпинског појаса Осјеченице.
Viola biflora L. Осојне стијене алпинског и предалпинског појаса.

Viola declinata W. K. По тратини међу клековином на Клековачи.
Helianthemum glabrum Koch. Појас клековине.
Helianthemum alpestre Dunal. Гола мјеста у предалпинском појасу.
Geranium sylvaticum L. Појас клековине.
Linum capitatum Kit. Алпински појас.
Polygala calcarea Schltz. Појас клековине и алпински појас (Beck).
Ilex aquifolium L. У предалпинским шумама Осјеченице.
Rhamnus fallax Boiss. У предалпинским шумама.
Astrantia major L. Појас клековине.
Eryngium alpinum L. Међу клековином и по лединама предалпинског појаса Осјеченице.
Physospermum verticillatum Vis. Предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Pleurospermum austriacum. У појасу клековине.
Chaerophyllum hirsutum L. Предалпинске шуме.
Anthriscus alpestris Wimm. & Grab. Предалпински појас.
Rhodiola rosea L. Распрострта по клековини и у алпинском појасу.
Saxifraga aizoon L. Како у предалпинском појасу, тако и по врховима.
Saxifraga rotundifolia L. Појас клековине.
Ribes alpinum L. У клековини.
Daphne mezereum L. Предалпинске шуме.
Daphne Laureola L. Предалпинске шуме Клековаче.
Mercurialis perennis L. Предалпински појас Клековаче.
Pirus communis L. Предалпински појас Клековаче.
Pirus malus L. Предалпинске шуме.
Cotoneaster integerrimus Med. Алпински појас.
Sorbus aucuparia L. Ситна клековина.
Aria chamaemespilus Host. У појасу клековине, рјеђе по алпинским стијенама.
Aria nivea Host. У појасу клековине на Осјеченици.
Aria nivea Host. × *Sorbus aucuparia* L. У клековини на Осјеченици.
Rubus saxatilis L. Појас клековине на Осјеченици.
Rosa alpina L. Појас клековине.
Potentilla aurea L. Појас клековине на Клековачи.
Potentilla Clusiana Jocq. Алпински појас.
Potentilla montenegrina Pant. Појас клековине на Клековачи (Beck).
Dryas octopetala L. Алпински појас на Клековачи.
Aremonia agrimonoides Heck. Предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Alchemilla alpina L. Алпински појас.
Cytisus ciliatus Wahl. Алпински појас (Beck).
Genista pilosa L. Алпински појас Клековаче.
Genista sagittalis L. У предалпинским шумама (Beck).
Genista radiata L. На највишим мјестима алпинског појаса, особито на присојним странама.

Anthyllis alpestris Kit. Алпински појас Клековаче.
Anthyllis Jacquini A. Kern. Алпински појас.
Lotus corniculatus L. Алпински појас.
Hippocrepis comosa L. Алпински појас Клековаче.
Coronilla vaginalis Lam. Кукови на Осјеченици (Beck).
Orobus vernus L. У појасу клековине.
Orobus luteus L. У предалпинском појасу и у појасу клековине.
Vicia oroboides Wlf. У појасу клековине на Осјеченици.
Vaccinium Myrtillus L. Предалпинске шуме.
Vaccinium Vitis idaea L. У појасу клековине.
Arctostaphylos uva ursi Springel. У појасу клековине.
Pirola uniflora L. Предалпинске шуме Клековаче.
Primula Columnae Ten. Алпинске ливаде Осјеченице (Beck).
Androsace lactea L. По хридовима алпинског појаса Клековаче (Beck).
Soldanella alpina L. По снијежним пољанама.
Gentiana symphyandra Murb. Појас клековине.
Gentiana asclepiadea L. Предалпински појас.
Gentiana verna L. Алпински појас Клековаче.
Symphytum tuberosum L. Ситна клековина.
Cerinthe alpina Kit. У појасу клековине на Клековачи.
Pulmonaria officinalis L. У предалпинским шумама (Beck).
Pulmonaria obscura Desm. Предалпинске шуме Осјеченице (Beck).
Myosotis sylvatica Hffm. Ситна клековина на Осјеченици.
Myosotis alpestris Schmidt. Појас клековине.
Myosotis suaveolens Kit. Алпински појас Осјеченице.
Atropa belladonna L. Предалпинске шуме Клековаче.
Scrophularia laciniata W. et Kit. Кукови Осјеченице.
Veronica latifolia L. Предалпинске шуме.
Veronica montana L. Предалпинске шуме Осјеченице.
Pedicularis verticillatta L. Алпински појас.
Pedicularis brachyodonta Schloss. et Vuk. Алпински појас Осјеченице.
Pedicularis leucodon Griseb. *form. fallax.* По распуклинама стијена у алпинском појасу.
Pedicularis Hacquetii Grf. Алпинске ледине на Осјеченици.
Bartsia alpina L. Алпински појас Клековаче (Beck).
Tozzia alpina L. Алпински појас Клековаче.
Galeobdolon luteum L. Предалпинске шуме.
Melittis melissophyllum L. Предалпинске шуме и у клековини.
Lathraea squamaria L. Предалпински појас.
Globularia bellidifolia Ten. Појас клековине и алпински појас Осјеченице (Beck).
Campanula Waldsteiniana R. S. Појас клековине на Осјеченици (Beck).
Phyteuma spicatum L. Појас клековине.

Wahlenbergia kitaibelii A. D. C. Алпински појас Клековаче.
Adoxa moschatellina L. Предалпински појас Клековаче до саме клековине (Beck).
Lonicera alpigena L. Предалпинске шуме.
Lonicera xylosteum L. Предалпинске шуме.
Lonicera coerulea L. У појасу клековине на Осјеченици.
Valeriana montana L. Појас алпински и појас клековине.
Valeriana tripteris L. Појас клековине.
Scabiosa silenifolia W. K. Алпински појас и појас клековине.
Adenostyles albida Cass. Алпински појас и појас клековине.
Bellidiastrum Michelii Cass. По стијенама у алпинском појасу Клековаче.
Gnaphalium leontopodium L. У алпинском појасу.
Erigeron alpinus L. Алпински појас Клековаче.
Telekia speciosa Baumg. Предалпинске шуме Клековаче.
Achillea clavenae L. Алпински појас.
Achillea lingulata W. et K. Алпински појас.
Achillea abrotanoides Vis. Алпински појас.
Tanacetum macrophyllum Schultz. Предалпинске шуме.
Doronicum austriacum Jacq. Предалпинске шуме.
Senecio lanatus Scop. Алпинске ливаде (Beck).
Cirsium Erisithales Scop. Предалпински појас Клековаче.
Carduus personatus Jacq. Предалпински појас.
Scorzonera rosea W. K. Појас клековине и алпински појас.
Centaurea Kotschyana Heuff. Предалпински појас Клековаче.
Centaurea axillaris Willd. Алпински појас Клековаче.
Mulgedium Pančićii Vis. Предалпински појас и појас клековине.
Prenanthes purpurea L. Предалпински појас.
Crepis viscidula Fröhl. Алпински појас Клековаче.
Crepis succisaefolia Tausch. Појас клековине.
Hieracium villosum L. Алпински појас.

Crkvena razvalina kod Dabravine u kotaru visočkom u Bosni.

Priopćio rudarski satnik **V. Radimsky.**

Kada je godine 1463. strašna oluja turske provale poharala Bosnu, a malo za tim i Hercegovinu, onda je većina kršćanskih crkava sravnjena s crnom zemljom, a što je od tog još preostalo, razoreno je za kasnijih meteža. Razvaline, koje su preostale, i koje nije sasvim zasula ruševina i zemlja, upotrijebljene su kao materijal za svjetovne gragjevine okolnih žitelja, ili su namjesto pregjašnjih crkava sagragjene džamije, tako da je prvim gotovo svuda nestalo traga.

Tako se je desilo, da prvi starinari, koji su iza okupacije pretraživali zemlju, ni na kake druge sredovjeke škulpture nijesu nailazili, osim vrlo masivnih doduše, ali većinom samo priprosto ornamentiranih i rijetko kad ispisanih starobosanskih stećaka, za koje se je prije običavalo kazivati, da potječu od bogumila.

Zbog primitivne forme škulptura na tim stećcima, kao i zbog prikazane sadržani same, koja se je prečesto odnosila na mejdane, lovove i kolo, rado se je u sredovjekoj Bosni nazirala osobita duševna skučenost i surovost, kao i nestašica svakog pojimanja za umjetnost [1]). Ali kad se je nedugo za tim saznalo za lijepi i bogato ornamentirani sredovjeki nadgrobni kamen i na isto tako lijepi ispisani stup kraj njega u Dônjoj Zgošći blizu željezničke štacije Kakanj-Doboj u kotaru visočkom [2]), onda se pokušalo stvar tako rastumačiti, da „te umjetničke škulpture bez sumnje potječu od nekog zapadnjačkog umjetnika, koji je po stanovitom tačnom nalogu umjetničkim djelom pokazao, što se oplemenjenjem može učiniti i od surovog štila“.

Ja mislim, da tvrdnja, po kojoj bi umjetne radnje iz Dônje Zgošće potjecale od stranog umjetnika, ničim nije dokazana, pa bi se toj tvrdnji nasuprot moglo istaknuti, da je Dônja Zgošća usred Bosne, dakle puno dalje od dodirnih tačaka sa zapadom, nego Hercegovina, gdje se dojako tako lijepo škulpiran kamen još nije našao.

Meni se u ostalom prepirka o tome, da li kamen od Dônje Zgošće potječe od domaćeg ili od stranog umjetnika, čini isto tako besplodna kao što i suvišna. Glavno je, da se u Bosni u istinu nahodi umjetnina iz srednjeg vijeka, a to bez sumnje pokazuje razvijeno umjetničko shvaćanje, kada vidimo, da je jedan Bošnjak naregjivao, da se grade ovaka umjetnička djela, i da je troškove za podizanje takih spomenika žrtvovao uspomeni pokojnih rogjaka.

Ali je u novije vrijeme na više mjesta zemlje nagjeno crkvenih i drugih razvalina, u kojima je takogjer bilo sredovjekih, umjetnički izragjenih škulptura, pa se ja nadam, da će publikacija tih sredovjekih ostanaka u povoljnom pravcu modificirati gore spomenuti nemilostivi sud o posvemašnjoj nestašici umjetničkog shvaćanja starih Bošnjaka.

Možda će mi za rukom poći, da tome nešto i ja pripomognem ovim izvještajem o rezultatima prekopavanja u crkvenoj razvalini kod Dabravine.

Malo selo Dabravina, gdje ima gostionica prilično poznata pod imenom Popovog hana, leži uz cestu, što vodi iz Podlugova u Vareš, te je od željezničke štacije Podlugova od pri-

---

[1]) Dr. M. Hoernes. Mitth. der anthropologischen Gesellschaft in Wien. (Vijesti antropološkog društva u Beču) XIII. sv. 1883., str. 176. i d. — Id. Dinarische Wanderungen Wien. (Putovanje po dinarskim krajevima Beč) 1888., str. 333. i d.

[2]) Mitth. der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale (Izvještaji c. k. centralne komisije za ispitivanje i održavanje umjetničkih i historičkih spomenika). Beč N. F. sv. 9., str. 58., sl. 10. 11. i tabela. — Glasnik 1891., str. 122. i d.

like 11 *km* udaljena uz desnu obalu potoka Stavnje. Godine 1889. donese mi gospodin gragjevni savjetnik Hans Kellner ulomak debla od stupa, ukrašenog grožgjem i štilizovanim listom, koji očevidno potječe iz srednjeg vijeka, i koji je našao prigodom nekog službenog puta u Popovu hanu, pa ga od vlasnika dobio za zemaljski muzej. Ujedno je saznao, da u blizini ima razvaljena gradina, u kojoj je nagjeno već više na taj način obragjenih škulpiranih komada.

Uslijed te vijesti zaustavio sam se prigodom nekog svog puta u Vareš u Dabravini, te sam se s inžinirom gospodinom Karlom Fitzingerom, koji je u ono doba bio zabavljen pri gradnji tamošnjeg željeznog majdana, uspeo do rečenih razvalina. Te razvaline, koje ondje nazivaju Gradinom, leže na brdu, koji strmo opada prema Stavnji, uz lijevu obalu potoka jugoistočno od Popovog hana a na prediju planine Gvozda, kako to prikazuje pridani ovdje nacrt (*slika 1.*).

Sa sjeverne strane ima pri dnu gradine, takogjer uz lijevu obalu Stavnje, hrpa od 18 starobosanskih stećaka, većinom sarkofaga, kojim je površina tako rastrošena, da se na njima ne može raspoznati ni da li je tu bila kakva škulptura, niti kakav natpis.

Slika 1.

Na ošumljenoj glavici Gradine ima na više mjesta ostanaka zidina, zidanih lijepom, ali se iz njih više ne bi mogla rekonštruirati nekadašnja osnova zgrade. Očevidno je tu stajao grad iz srednjeg vijeka, kome je crkvena razvalina, što ću je niže opisati, pripadala kao gradska crkva. Ta potonja razvalina stoji na malom zaravanku odmah niže gradskih razvalina, i to sjeverno od njih.

Pošto nam pogje za rukom, te u ruševini te nekadašnje crkve nagjosmo još nekoliko arhitektoničkih škulpiranih komada, izmolim u zemaljske vlade dozvolu i trošak za prekopavanje razvaline, koju je radnju gospodin Fitzinger preuzeo s najvećom pripravnošću, te je god. 1891. doskora vješto i revno i dovršio.

Tlocrt i presjek crkve, kako se sada pokazuje, vidi se iz pridane ovdje *slike 2.*

Zgrada je po tome bila crkva na tri lagje, nesumnjivo s uzvišenijom srednjom lagjom, kojoj je oltar bio okrenut na istok, ali ne baš potpuno.

Duljina crkve iznosi od zapada prema istoku 11·2 *m*, ali sjeverojužna širina 12·8 *m*, tako da cijelo zdanje gotovo čini kvadrat.

Na istočnoj strani ima ispod crkvenog poda 3 *m* dugačak, pravokutan prigradak *A*, kome su 1·5 *m* debeli zidovi ujedno nosili istočni glavni crkveni zid. Izmegju ta dva pobočna zida, koji su ne čelu spojeni zidom, bio je podignut svod od sedre, koji je megjutim većinom nagjen porušen. Očevidno je to prije već porobljena

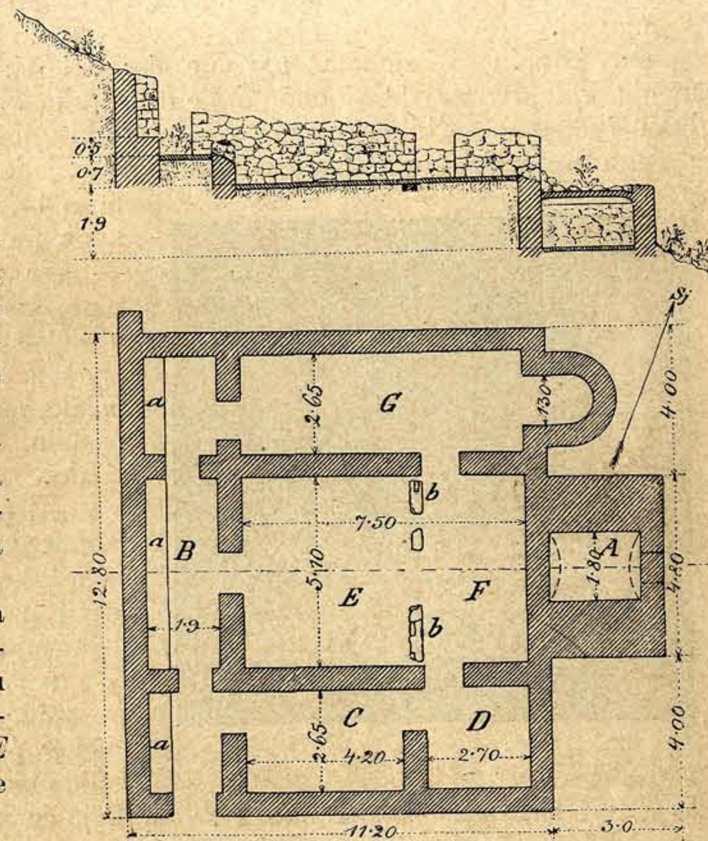
grobnica, te je tu svrhu toga prigradka potvrdilo nekoliko ondje nagjenih ljudskih kosti.

Ulaz je u crkvu u zapadnom dijelu južnog glavnog zida, te se kroza nj najprije dolazi u usko predvorje, *nartex B*, koji duž zapadnog glavnog zida teče svom širinom zgrade. Pod toga predvorja leži 70 *cm* više, nego pod ostalih prostorija, a u njemu ima duž cijelog glavnog zida kamenita klupa *a*, visoka 50 *cm* i isto toliko široka. Ja cijenim, da su u tome predvorju za službe božije boravili vjernici, kojim su bile dosugjene crkvene kazne, te nijesu smjeli da stupe u samu crkvu.

Iz toga predvorja vode najprije jedna vrata u srednjem zidu istočno u prostorije *C* i *D* južne pobočne lagje, koje su valjda služile kao sakrištija i inače kao sporedna prostorija crkve.

Druga srednja vrata vode iz predvorja u pravu crkvu i to najprije u prostor *E* za vjernike i dalje u presbiterij *F*.

Kroz treća vrata predvorja najposlije dolazi se u prostor sjeverne pobočne lagje *G*, koji nije pregragjen, te se na svom istočnom kraju završuje apsidom. Taj je prostor valjda bio sporedna kapela, možda kapela za krštenje. Kako prostor *G*, tako i ovaj *D* spojeni su vratima s presbiterijem.

Slika 2.

Sve su zidine gragjene od običnog lomljenog kamena s lijepom bez primiješane opeke, te se pod ruševinom nagje više komada sedre, tesane za svod, koji valjda potječu od svodova nad vratima i prozorima. Ti komadi sedre većinom su žareni, što svjedoči, da je crkva propala požarom, a to potvrgjuje i ugljevlje, što ga se nahodi po ruševini.

Pod svihkolikih prostorija sastoji od jednog sloja kao šaka velikih kamečaka, položenih u naljevenu lijepu, povrh kojih je opet za 8 *cm* naljeveno lijepa. Površina toga tla pokazala se je pomno uglagjena.

U tom naljevenom podu bilo je pred presbiterijem upoprijeko uzidano više obragjenog kamenja u dubljini od 5 *cm*, a to su valjda bili temelji pregrade od stupića, koja je dijelila presbiterij od ostale crkve, pošto je na jednome komadu nastavljen stupić i više je komada stupića onuda nagjeno. O tome ćemo kamenju kasnije još govoriti.

Od kovnih prijedmeta nagjeno je: tri skoba (Bankeisen), izmegju njih dva savijena, onda dvije dvostruke halke s premjerom od 6 i 7 *cm*, koje su bile spojene po jednim okruglim oblukom, kojim ne mogu da razaberem svrhe, jedan vršak od strjelice, ulomak jednog noža i drugi neki komad, koga ne mogoh odrediti, — sve od željeza. Inače samo još valja spomenuti u sjevernoj pobočnoj lagji nagjene utarke vatrom napolak rastaljene staklene posude, koja je vrlo irizirala.

Slika 3.

Ali je tim više nagjeno bogato škulpiranih arhitekturnih komada, koji su svi ležali u presbiteriju *F* i prikazuju ostanke umjetnim rezbarijama ukrašene pregrade, povučene preko cijelog presbiterija, što je valjda bio oltar nekadašnje crkve. Svi su, izuzevši nekoliko komada, koje ću na po se navesti, ragjeni od tercijarnog ilovastog lapora.

Ovdje ću da opišem ukratko sve arhitekturne komade.

Slika 3 prikazuje ižlijebljeno, špiralnim zavojcima i palmetama ukrašeno po'dnožje postamenta jednoga stupa, kakav ćemo upoznati iz niže dodane slike. Vertikalni žlijeb sasvim je udešen prema onome po strani postamenta. Taj je komad visok 17 *cm*, širok 28·5 *cm* a dugačak 29·5 *cm*.

Postamenat stupa, što pripada rečenome podnožju, ima pravokutan presjek, te je u *slici 4/a* prikazan s prijeda, a u *slici 4/b* sa strane.

U profiliranom okviru vidi se na prednjoj strani loza s grožgjem i štilizovanim lišćem, koje se dolje završuje palmetom.

Iznad okvira ima u poprečnom polju podoba ribe. Na postamentu ima cilindričan nastavak s okruglim svitkom, iz koga izlazi ulomak stupa, oštro kaneliranog na oblik vijka.

Na strani vidi se žlijeb, odregjen za ulaganje ploče (uklatke = Füllungsplatte). Taj postamenat od stupa dug je bez petice 90 *cm*, a širok je s prednje strane 23 *cm*, a sa ižlijebljene strane 21 *cm*. Stup ima premjer od 20 *cm*.

Slika 5. prikazuje drugi, posve sličan postamenat od stupa, samo što u njega nema gore na prednjoj strani poprečno polje s ribom. Nadalje čini podnožje stupa ispod okruglog svitka čun, te su savijuci na oblik vijka kaneliranog ulomka od stabla splošteno oblučasti. Cijela je duljina 91 *cm*, širina škulpirane prednje strane 24 *cm*, a širina ižlijebljene strane 21·5 *cm*.

Slika 4/*a*.

Slika 4/*b*.

U *slici 6.* prikazani su dalji ulomci od stabala takih vijasto kaneliranih stupova. Srednji komad od 20·8 *cm* premjera pokazuje oštre savijutke vijka, desni je komad takogjer oštro na oblik vijka kaneliran, ali su na bridovima savijutaka izdubljeni tijesni žljebići. Ulomak stupa na desno nasuprot kaneliran je na oblik sploštenog vijka, te profil savijutaka prikazuje svaki po jedan splošten luk, pri čemu su na bridovima takogjer izdubljeni tijesni žlijebovi.

Slika 7. a i *b* prikazuje ulomak stupa, kome je cijela površina bogato ukrašena vinovom lozom, grožgjem i lišćem, a spram podnožja palmetama i rozetama.

Pod stupom vidi se gornji komad postamenta, kakvih već poznajemo po *slici 4.* i *5.* Premjer stabla od stupa iznosi 22 *cm*.

Ulomak posve jednakog stabla od stupa, ali nešto povećan, prikazuje *slika 8.*

Dvije lijepe glavice, koje takogjer pripadaju gore opisanim kaneliranim stupovima, prikazuju ove dvije slike, što ovdje slijede.

Prva od njih, *slika 9. a* i *b*, prikazuje 4 ovnove glave, megju kojima su naizmjence smještena dva manja ljudska poprsja i dvije zečije glave. Iznad ovnovih glava ima lozastim špiralama ukrašen nastavak. Stablo stupa plosnato je na oblik vijka kanelirano, te je od glavice razlučeno glatkim svitkom. Glavica je od svitka do nastavka visoka 26 *cm*, nastavak je 15 *cm* visok. Glavica je po strani široka 21·5 *cm*, premjer stabla iznosi 18 *cm*.

Slika 5.

Druga glavica, *slika 10. a* i *b*, prikazuje u jednakom poredanju četiri bikove glave i nad svakom po jednu orlovu glavu. Izmegju bikovih glava ima po jedna mala ljudska glava, dvije pasje glave, koje su izvrnuto smještene jedna nad drugom i jedna jelenova glava. Podoba u četvrtom polju megju bikovim glavama odlomljena je. Na toj glavici ima jedna, s polja horizontalno narebrena ploha kao nastavak. Svitak izmegju glavice i stabla ovdje je narebren, te je stablo plosnasto na oblik vijka kanelirano, a na bridovima su izdubljeni žljebići. Glavica je od svitka nad stablom do nastavljene plohe visoka 33 *cm* a po strani je široka 21·5 *cm* i 23 *cm*. Nastavljena je ploha debela 5 *cm* i jedna njena strana, koja se može mjeriti, 18·5 *cm* široka. Premjer stabla od stupa iznosi 18 *cm*.

Osim glavica na stupovima imaju i dvije glavice od pilastera sličan oblik, od kojih je jedna prikazana u *slici 11.*

Uglove na obje strane čine ptice, vjerojatno orlovi, koji raširenih krila stoje na konvolutima. Nastavkom opet služi horizontalna izbrazdana ploha. Dimenzije su glavici: visina 25·5 *cm*, širina 21 *cm* i debljina 11 *cm*. Nastavljena je ploha 4 *cm* visoka, 19·5 *cm* široka i 7 *cm* debela.

Već je spomenuto, da postamenti od stupova *slika 4. i 5.* imaju žlijebove za umetanje ploče (uklatke = Füllungsplatte). Takva uklatka, u koliko se je mogla sastaviti od ulomaka, prikazana je u *slici 12.*, pri čemu se naročito primjećuje, da pero, što je s desne

strane na oba naslikana ulomka, tačno pristaje u žlijebove postamenata od stupova.

Te ploče (uklatke) razdijeljene su u okvirena polja, od kojih su najmanje dva morala biti na svakoj plohi. Okviri polja sastoje se od koso izdjelanih prijećaka, kojih se s unutrašnje strane hvataju po dvije stranom jednostavno, stranom dvostruko vezani nizovi bisera. Okvir je širok 6 *cm*, polje bez okvira široko je 38·5 *cm* a visina mu je bez okvira oko 56 *cm*. Na vrhu se ploha završuje samo ponešto izbočenim vijencem od 15 *cm* visine, kome je žlijeb ukrašen ornamentom od loze i lišća.

Na desnoj plohi vidimo krst, kome je stablo razvijeno u polukrug i kome se ručice na kraju svršavaju svaka u dva zaobljena

Slika 6.

trouglasta vrha. S obje strane krsta stoji dolje po jedna životinja s glavom uzdignutom gore prema krstu. Glave tih životinja okružene su svetačkom gloriolom, a noge, koje im se vide na dônjem ulomku, rascijepane su im kao u dvopapkara.

U poljima iznad krsta dva su jedan prama drugomu obrnuta 21 *cm* visoka orla s raširenim krilima. Inače se u tome polju samo u gornjem lijevom uglu vidi jedna palmeta, koja se sastoji od dva uska lista.

Od lijevog polja te plohe održao se je samo komad okvira i desni gornji ugao, koji ispunjuje palmeta, sastavljena od tri šira lista.

Drugu sasvim sličnu ploču (uklatku) prikazuje *slika 13.* U lijevom joj polju opet vidimo dônji dio jednoga krsta i uza nj rudastu životinju, bez sumnje janje. Nad legjima janjećim ima posuda s noškom, valjda nizak kalež. Desno polje prikazuje tik do okvira vertikalno kaneliran stup s raščlanjenim temeljem i uza nj vertikalan trak, ispunjen nareckanom linijom.

Slika 7/*a*.

Slika 7/*b*.

Nešto dalje prama sredini polja vidimo na očuvanom izbočenom vrhu komad nabrane haljine, koji valjda pripada kraj njega postavljenom, 24 *cm* visokom ulomku bradatog muža, koji je digao ruku na blagoslov. Glavu mu okružuje svetački sjaj, te će biti da ta podoba predstavlja ili Isusa ili jednog od njegovih apostola.

Na ulomku *slike 14.* održana, bosa ljudska noga s dônjim dijelom haljine pripada valjda takogjer gornjoj podobi, ali nije pošlo za rukom, pripojiti je uz ostale ulomke, jer bez sumnje nema još nekoliko drugih čestica, koje amo pripadaju.

Slika 8

Dalji ulomak gore opisanih ploča prikazuje *slika 15.* Na njoj se vidi s desna na lijevo najprije pero, koje pristaje na postamenat stupa, onda okvir, kraj njega vertikalno kaneliran stup, koga se hvata izreckanom linijom ispunjen trak, kao u desnom polju *slike 13.* Uz taj trak mogu se razabrati pera nekakog ptičijeg krila. Drugi, lijepo ornamentiran arhitekturni komad jest u *slici 16. a* i *b* prikazana gornja prijećka nekog okvira, koji je valjda bio razdijeljen u tri polja i od koga se je očuvala samo lijeva polovica. Lijevo je polje samo s prednje strane škulpirano i ukrašeno ornamentom, koji se sastoji od šestopere zvjezdaste

Slika 9/*a*.

Slika 9/*b*.

Slika 10/*a*.

Slika 10/*b*.

inv. br. 272

Slika 11.

Slika 12.

Slika 14.

Slika 13.

Slika 15.

rozete, kojoj megju perima na gornjem i dônjem kraju ima po devet okruglih okana s centralnom tačkom. Srednje polje razlikuje se time, što je ponešto nastriješeno, a oštrokutni trokut, koji je time nastao, ispunjen je ribom. Osovina je označena konzolom oblika polukružnog. Prednja strana tog srednjeg polja, kao i konzola, ornamentirane su lozom i listom od djeteline.

Kako se može razabrati iz *slike 16. b*, koja perspektivički prikazuje lijevu polovicu srednjeg polja, ukrašena je dônja površina polukružne konzole i onaj dio dônje strane gornje priječke okvira, koji je do nje, trakom od špiralne loze i palmeta, tako da je taj dio o sebi morao stajati, valjda nad prolazom kojih vrata.

Lijevo, rozetama okićeno polje dugo je 98 *cm*, visoko 24 *cm* i široko 20 *cm*. Održana polovica srednjeg polja duga je 86 *cm*, tako da je gornja strana okvira u prvo vrijeme po svoj prilici imala ukupnu dužinu od 368 *cm*. Nego nutarnja širina presbiterija iznosi 5·1 *m* te po tome ta gornja strana okvira nije mogla ići preko cijele širine toga dijela crkve.

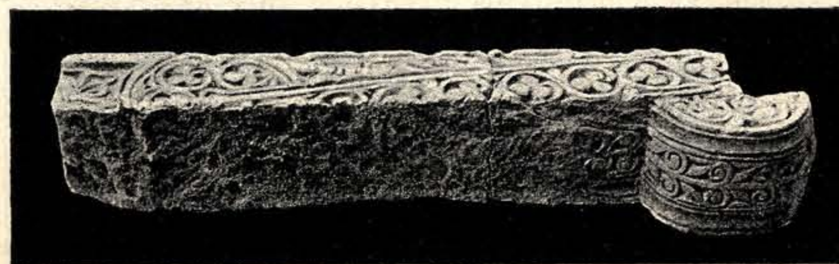
Sličan, na prednjoj i dônjoj strani škulpiran komad od 66 *cm* dužine i 19·5 *cm* širine po strani prikazan je u *slici 17.* Na prednjoj strani vidimo gore ulomak sasvim slične ribe, kakav je bio u *slici 16.* Ispod njega teče trak sa špiralnom lozom i palmetama, dok je dônja strana takogjer ukrašena isto takvim trakom s biljevnim ornamentima.

Mali ulomak, *slika 18.*, pokazuje sličan, ali uži ornamenat od palmeta i loze.

U *slikama 19.* i *20.* prikazani su ulomci od korniža sa lisnatim ornamentima, u *slici 21.* komad vijenca s ornamentom od rozete, pod kojim teče glatak i koso narebren svitak, a u *slici 22. a* i *b* dva, lišćem ornamentirana komada korniža, koji valjda pripadahu jednoj uklatki (Füllungsplatte) (vidi *sliku 12.*).

Slika 16/*a*.

Slika 16/*b*.

Slika 17.

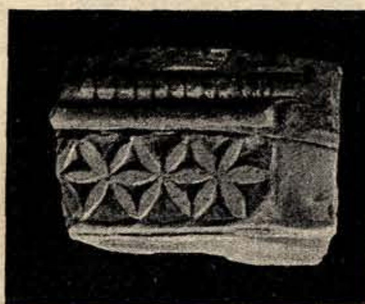

Slika 18.

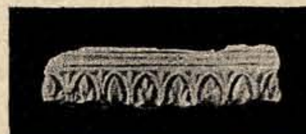

Slika 19.

Slika 20.

Slika 21.

Slika 22/*a*.

Slika 22/*b*.

Slika 23. prikazuje različite ulomke škulpiranih i profiliranih arhitekturnih komada, megju njima gubicu od ovna, gubicu i rog od bika, onda orlovu glavu, kao što su bili na glavicama od stupova — *slika 9.* do *11.* Ti pošljednji komadi dokazuju, da je bilo još više glavica, koje su valjda već prije raznesene.

Slika 24. a i *b* prikazuje nam nadalje sa dvije strane stupić iz male pregrade izmegju crkvenog prostora i presbiterija.

Na je noj strani (*slika 24. a*) može se lijepo razabrati temelj od 10 *cm* visine, polukruglo stablo pilastera od 47 *cm* visine, i 10·5 *cm* u premjeru i povrh njega glavica sa svitkom uokolo od 16·5 *cm* visine. Na drugoj strani (*slika 24. b*) vide se samo dva

Slika 23.

polukrugla stabla od pilastera jedno do drugoga, koso narebrena jedno prema drugome.

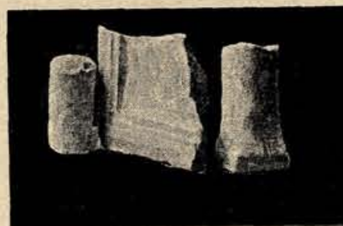
Svi do sada opisani arhitekturni komadi sastoje, kao što je već spomenuto, od vapnenastog lapora, ali je duž nekadašnje pregrade presbiterija nagjeno više stupića od bijelog, zrnastog vapnenca. (mramora). U *slici 25.* prikazane su s obje strane kamenite plohe takvi ulomci od stupića. Onaj ulomak s desne strane pokazuje pravokutni temel od 11·5 *cm* i 10·8 *cm* širine po strani i 10·6 *cm* premjera u stablu.

Ne bi sada doduše ni malo za čudo bilo, da su se u pregradi izmegju stupića od lapora upotrijebili i takvi od zrnastog vapnenca.

Ali onaj komad bijele mramorne ploče od 38 *cm* visine, 24 *cm* širine i 7 *cm* debljine, što je ondje nagjen i u *slici 25.* prikazan, ima na rimski način profiliranu plohu, što mi je odmah udarilo u oči. Ali je u crkvenoj razvalini kod Dabravine još nagjeno tragova od kamenja, koje je bez sumnje rimskog podrijetla. Ja sam već o tome govorio, da je pod nekadašnjom malom pregradom megju crkvom i presbiterijem uzidano više kamenitih temelja.

Slika 24/*a*.

Slika 24/*b*.

Slika 25.

Kad ih se je povadilo i pregledalo, opazila se na jednom u bas-reljefu izvedena ljudska podoba od 43 *cm* visine. Makar da je vrlo oštećena, opet se jasno može razabrati, da se s lijevog ramena te podobe spušta nabran plašt, da nadalje u uzdignutoj lijevoj ruci drži koplje, a u spuštenoj desnoj ruci neki duguljasti prijedmet, vjerojatno paomu.

Slika 26.

O rimskom podrijetlu te podobe apsolutno se ne može sumnjati.

Na drugom takom temeljnom kamenu vide se, kako *slika 27.* pokazuje, održana još latinska slova M i A V I. Oba su ova pošljednja kamena od vapnenastog lapora.

Slika 27.

Otkuda ti ulomci rimskog kamenja potječu, ne da se za sada ustanoviti. U bližoj okolini Dabravine nijesu dosada nagjeni ostanci rimske kakve gragjevine, a isto tako i prekopavanje u crkvenoj razvalini

nije iznijelo nikakvih daljih znakova, da je na mjestu kasnije sredovjeke crkve prije stajalo rimsko zdanje. Ja se dakle za sada moram time zadovoljiti, da konštatiram, da su pri gradnji crkve kod Dabravine upotrijebljeni i pojedini ulomci rimskog arhitekturnog kamenja.

* * *

Ako pregledamo u crkvi kod Dabravine nagjeni arhitektonički materijal, onda nam se odmah nameće primjedba, da je sve samo ragjeno u sploštenom reljefu, i to u takvom reljefu, pri kome su crteži urezani u plohu, tako da najviše tačke reljefa ne nadvisuju plohe.

Ja doduše niti sam arhitekt niti umjetnički historičar, pa ne mogu da se upustim u rekonštruiranje te zanimljive gragjevine, ali opet mislim, da se ne varam, ako nekadašnju crkvu na Gradini kod Dabravine, naročito s obzirom na gore istaknute prilike, označim gragjevinom iz ranijeg romanskog doba.

Na svaki je način crkva, o kojoj je ovdje riječ, starija, nego sredovjeko nadgrobno kamenje iz Dônje Zgošće, te po tome imamo na ta dva, po zračnoj liniji jedva 17 *km* jedno od drugog odaljena mjesta u nutarnjoj Bosni prave umjetničke tvorbe iz kiparstva, koje potječu iz različitih perijoda, i koje zaslužuju osobitu pažnju.

Диплома султана Гази-Ахмет-кана из г. 1127. по хеџри (1714. послије Хр.).

Приопћио уредник: **Коста Херман.**

Посредовањем нашег вриједног сурадника г. Вида Вулетић-Вукасовића стекао је недавно босанско-херцеговачки зем. музеј султанску диплому из почетка XVIII. вијека, чији је садржај свакако важан за просуђивање тадашњих политичких односа републике дубровачке с прам отоманског царства и њезиних трговинских односаја на истоку. Ову је диплому госп. Лука Миличевић набавио од једне старе дубровачке властелинске обитељи, те нам је преко госп. Вулетић-Вукасовића уступио.

Диплома је писана на ланеном папиру те мјери у висини $114\frac{1}{2}$ а у ширини 47 *цм*. Тугра (рукознак) султана Гази-Ахмет-кана (Ахмет III., владао од године 1705. до 1730.) лијепо је израђена у златној, црвеној и плаветној боји. У тексту изражене су поједине реченице, којима се хтјела дати особита важност црвеном или златном бојом, а и оне округле тачке, које су због украса размјештане између редака, израђене су златном бојом.

Да напшјем читатељима предочимо ову султанску диплому додајемо овдје њену слику, израђену по фотографији.

Вјерни пријевод тог берата гласи дословце:

„Лука Ћирико, заступник дубровачке властеле[1]) у мојој пријестоници, замолио је код мога пријестола ово: Ради виђања послова оних дубровачких трговаца, који пристају у скеле (луке) Кипар и Траболоси-Шам (Триполис у Сирији), именован је показатељ ове славне исправе, одличник месијиног народа, Ђовани Гармулизи од стране дубровачких бегова изнова конзулом, те овај моли, да му се у смислу моје царске дипломе[2]) (уговора) даде мој берат. Услијед тога дадох овај високи царски знак и заповједих: Речени Ђовани Гармулизи нека буде конзул у сиријском Триполису и на острву Кипру, и нека се у смислу моје царске дипломе (ахиднаме) стара о пословима онијех дубровачких трговаца (базарђана), који под дубровачком заставом долазе. Кад у пословима туџара (трговаца) буде потешкоћа, те се њему обрате и дођу дубровачки трговци у скелу острва Кипра и сиријског Триполиса, нека по старом обичају пријепис пописа своје робе и посланичке и конзуларске пристојбе, које су дубровачки бегови одмјерили, реченом конзулу дају. Њихове људе за туђе дугове и кривице нека нико не мучи и не злоставља, већ нека се услови царске дипломе врше. Дубровчани, који се налазе у Кипру и Триполису, нека се за дугове својих одсутних земљака, за које нијесу јамство преузели, на одговорност не узимљу. — А ако би ко Дубровчанима клевету учинио говорећи: „Нашим женама и нашим дјечацима учинили сте срамоту“, то ће се конзул постарати, да се овака клеветања забране.

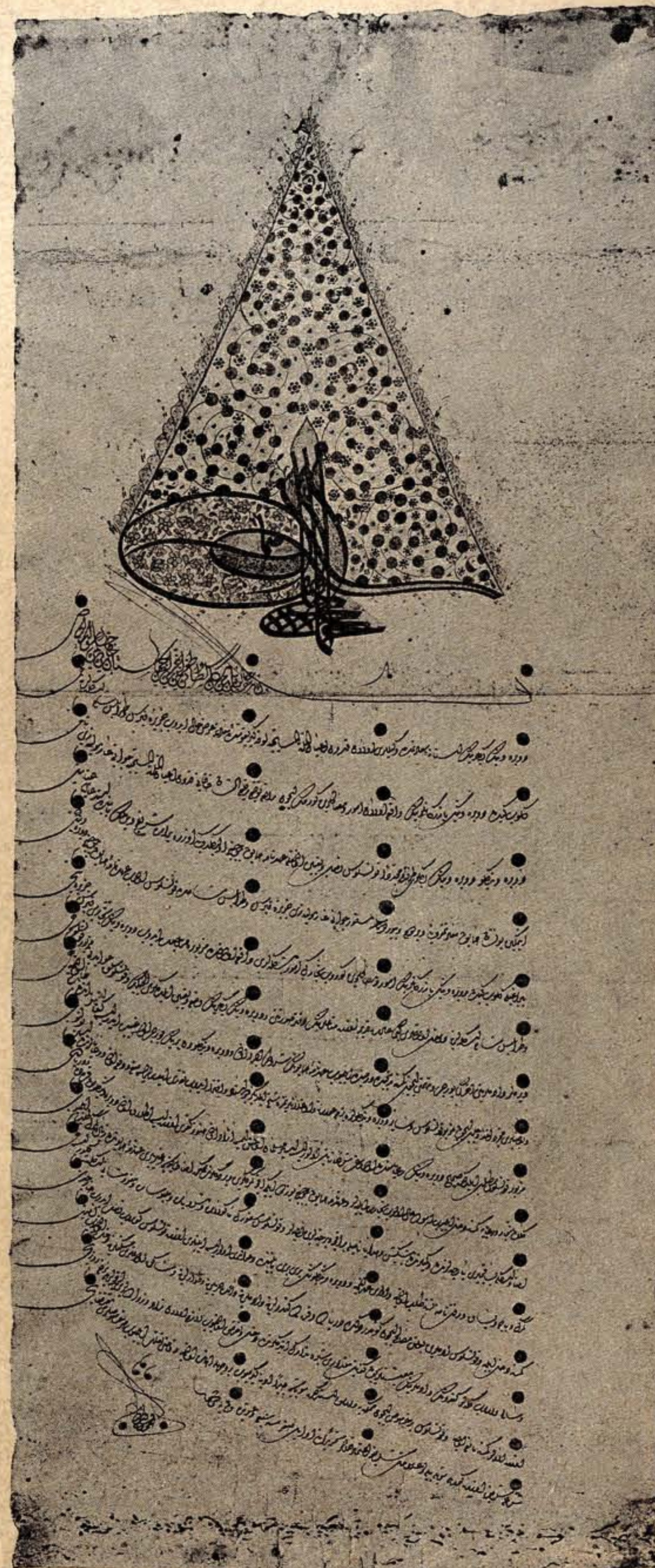
Ако се Дубровчанима „испенџе“ (ратни порез) наметне, или ако се који од њих стави у затвор, јер тај порез платио није, то ће се, чим конзул по шеријату докаже, да је тај човјек дубровачка раја (подајник), овај од наметнутог пореза опростити и из затвора отпустити, ма да тај човјек и не био мухамедовац.

Дубровачким трговцима и подајницима, који долазе са суха или с мора, нека нико не смета у свршавању њихових послова. Пошто они у смислу царске ахидиаме (дипломе, уговора) 2°/₀ царине (ђумрука) дали буду, нека ђумручки чиновници и други не траже царине веће, него што је у уговору.

Повјереници, скелански чувари и полицајни стражари нека од њихових бродова и робе под именом поклона (пешкеш) и дара (хедије) не узимају ни једне паре.

Кад реченог конзула јела, пића, одијела и простирке на скелу дођу, нека се ништа не иште у име царине (ђумрука), увознине (баџа), забране (јасак), ни одласка (рефт). Његова се кућа не смије под печате стављати. Ако један Дубровчанин тужи другога (Дубровчанина), то нека конзул ту парницу по

[1]) У оригиналу „бегова“.
[2]) У оригиналу „ahidnamei humajun“.

Уз чланак „Диплома султана Гази-Ахмет-кана из г. 1127. по хеџри (1714. послије Хр.)“, страна 387. и 388.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Година 1892. (IV.) Књига IV.

дубровачким прописима и обичајима гледа и расправља, а споља нека се нико у ту ствар не мијеша.

Ако би конзул своје људе поради својих послова куда спремио, то нека им на мору и на суху не буде сметње, нити њима ни њиховим људима, ни оружју њиховом, ни њиховој животињи; у куће, у којима станују, нека се не улази, они нека сигурно и мирно одлазе и долазе. Кад ови људи себи добављају вина или другог пића, довољна за живљење њихово и њихових млађих, то нека им не буде сметње ни противљења, и нека ови своје потребе за своје новце по дневном течају узимљу, а нико нека им то не забрањује. Кад се конзул ради каквог посла пред суд позове, то субаша (судбени послужитељ) у његову кућу нека на силу не улази, нити га на који год начин понизује. Његове правне послове има кадија, ни на што се не изговарајући, по шеријату свршавати. Тако нека свак знаде и мој високи рукознак поштује! Писано почетком мјесеца сафера године 1127.[1]) у Цариграду".

Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892.

Priopćio **Franjo Fiala**, pristav zemaljskog muzeja.

Pristup.

Za prekopavanje gromila na Glasincu 1892. bio je ovaj program ustanovljen.

U jednu ruku trebalo je one nekropole, u kojima je prekopavanje prijašnjih godina otpočeto, ali ne posve dovršeno, do kraja prekopati, u drugu pak ruku valjalo je nova područja eksploatirati, i to tako, da se tim prekopavanjem presiječe jedan dio Glasinca u pravcu od sjevera k jugu.

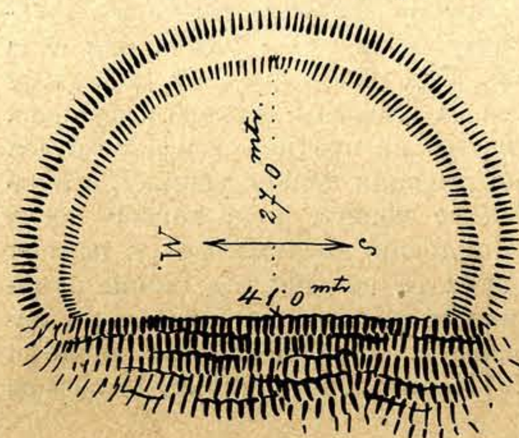
Tome je zadatku u toliko udovoljeno, da su nekropole Pod Pećinama, kod Bandinog Odžaka i Čavarina, koje su dosele samo djelomice bile ispitane, sada posve pretražene, i da su one kod Podvitnja, u Dubokom i Kovačevom dolu, na Hrastovači, Mlagju, kod Čitluka i Pariževića sasvim otkopane. Na taj način otvorena je posve eksploatirana staza u širini od 5 i u duljini od 8 *km*.

Da se dobiju podaci, po kojima bi se udesilo prekopavanje druge godine u novom području, to je u nekropolama Šenkovićima, Borovskom i Rusanovićima mjestimice preduzeto prekopavanje za pokus, a uspjeh je prikazan pri kraju ovog izvještaja o nahogjajima.

---

[1]) Године 1714. послије пор. Хр.

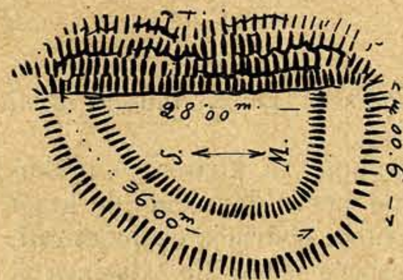
Gore navedenih sedam do kraja ispitanih nekropola grupiraju se oko gradina Bulukovine, Hreljin-grada, Vitnja, Mlagja i Komina, koji zatvaraju istočni kraj Glasinca, te čuvaju pariževićku dolinu, Djedovsko polje i Ivan-polje, gdje se hvataju Glasinačkog polja. Grobišta su tako smještena oko gradina, da se stalno mora uzeti, da ovima pripadaju.

Slika 1.

Od nepoznatih do sada nekropola nagjene su prigodom daljeg ispitivanja toga područja još tri. To su gromile kod Vražića, Pediše, Bijele vode i Varage, koje su gotovo već u šumskom području Romanije planine. Kod Pediše i Bijele vode nagjene su i dvije nasute gromile.

Gradić kod Bijele vode, od prilike šest kilometara sjevero-zapadno od Pod-Romanije, straži nad jednom dumačom, u kojoj ima divno vrelo. Utvrda, *slika 1*, sagragjena je na vrlo strmom pristranku na oblik polukruga. Zidine su na suho uzidane i ne vidi im se ulaz. U šumi i u dolini ima oko 30 omanjih gromila.

Slika 2.

I gradina kod Pediše zidana je na suho, na oblik trokuta i to na obronku, koji prama istočnoj strani strmo opada, *slika 2.*; on zatvara put iz Sokóca u Pediše.

Gromile su djelomice u rečenom mjestu, djelomice su rasute oko gradine, te većinom imaju omanje dimenzije, dosižući jedva 6 *m* u premjeru.

Nekropola kod Vražića, 3 *km* zapadno od Sokóca, pripada području gradine Puhovca, koju je već dr. Truhelka potanje opisao. Mnogim livadama isprekidani dio šume Varage leži od prilike 8 *km* jugo-zapadno od Pod-Romanije. Na jednoj od najvećih čistina vide se tragovi na suho gragjenih zidina, koje megjutim, kako se čini, ne pripadaju kakoj utvrdi, nego prije podovima od kuća.

U bližnjoj prašumi mogu se mjestimice vidjeti tragovi stare kaldrme. Oko rečenih zidina prostire se mala nekropola.

U izvještaju o nahogjajima, što ovdje slijedi, upotrijebljavana je poglavito ona terminologija za rukotvorine, kojima se je služio dr. Hoernes i dr. Truhelka u raspravama „Grabhügelfunde von

Glasinac in Bosnien" (Nahogjaji u gromilama glasinačkim, Beč, 1889. Naklada antropološkog društva), i „Die Nekropolen von Glasinac in Bosnien" (Nekropole na Glasincu u Bosni, Beč, 1889. Naklada antropološkog društva). To se osobito tiče klasifikacije fibula po fibulama na obluk s jednom petljom, kvrgastim fibulama, fibulama s dugmetima i čunolikim fibulama, prema tipima koje prikazuju *slike 177., 179., 180.* i *181.* u Hoernesovoj raspravi.

Za izraz „Brillenfibel" upotrijebljen je u ovom izvještaju izraz „špiralna fibula", a tipična glasinačka fibula označivana je došljedno kao fibula na obluk sa dvije petlje, s naročitom špecifikacijom nožice.

Pri označivanju dimenzija gromilama uzimana je, kad se temelj nije odviše odmicao od oblika kolobara, osrednja mjera; pri izrazitim elipsama naznačena je duljina od obje osi.

Visinom gromila označivan je vazda razmak najviše tačke na vrhu od prirodnog tla.

U pogledu podataka, koji označuju položaj nespaljenih lešina, mora se primjetiti, da na prvom mjestu označena strana svijeta vazda znači onu stranu, gdje je glava. Kad u izvještaju nije naznačen položaj nespaljenih lešina, onda je govor samo o ulomcima kostura.

Ilovaste posude i utarci od ilovastog sugja, ako su sredovjeke ili novovjeke, vazda su pobliže označene, dok u pogledu prehistoričkih posuda nije pridana nikaka pobliža oznaka.

Izvještaj o nahogjajima.

Hreljin-grad, Hrastovača i Kovačev dô.

Obje se nekropole gomilaju oko Hreljin-grada, na obronku gore Pliješa kod Kule.

Gora Pliješ pružila se u pariževićko polje, te se usedlinom Previjom hvata boka gorske kose Hrastovače. Pri dnu Hreljin-grada u Kovačevom dolu prostire se jedna, a po obroncima Hrastovače druga nekropola. Sam grad opasao je svojim bedemom nekoliko humki, o kojima govorim pod imenom Hreljin-grada.

U utvrdi kao i po nasipima prekopavano je za pokus, te se pri tome ovo opazilo. Pri ulazu na sjeveroistočnoj strani nagjeni su tragovi zidovima lijepom primitivno uzidanim. Sama je ograda nasuta od lomljenog kamena, šljunka i zemlje, te je gore utabana. U nasipu nagjeno je mnoštvo utaraka od prehistoričkog ilovastog sugja, kosti od govečeta, divlje svinje, ovce, koze i psa, kao i drvenog ugljevlja i pečene zemlje.

Hreljin-grad.

Gromila I.

Premjer 5 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. U njoj je nagjen kostur sa dvije jednostavne špirale od broncane žice,

jednim okruglim bjelutkovim grumečkom iz potoka i s jednim kalcitnim kristalom. U nasutom materijalu nekoliko utaraka od prehistoričkog ilovastog sugja.

Gromila II. i III.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog kamena. Do nekolicine utaraka od ilovastog sugja i govegjih kosti — prazna.

Kovačev dô.

Gromila I.

Premjer 9·6 *m*, visina 1 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena nasuta.

U gromili blizu tla jedan sloj tucanog kamena.

U južnoj polovici gromile nagjena su dva od zapada prama istoku položena kostura s ovim prilozima:

Kod I. kostura:

2 narukvice, ljevene od bronca, savaćene, zmijolike.

Broncana, savaćena zaponka s krstolikom, rozeti sličnom, na obodu perastom paftom u sredini.

Krstoliko, broncano dugme.

Ulomci dvostruke špirale i ukosnica od broncane žice.

Privjesak od karičica, sastavljenih u lančić, za tim ovčija čeljust i utarci od sugja.

Kod II. kostura:

3 željezne špiralne fibule.

3 ulomka od željeznih noževa, uvijenih na jednu stranu.

1 željezno koplje i ulomak od koplja.

Brus od pješčenjaka, probušen.

Komad rožnjaka, otesanog na oblik strugača.

Uz I. valjalo bi još primjetiti, da su narukvice još bile nataknute na podlakticama.

Gromila II.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena.

U gromili govegje kosti i utarci od sugja.

Gromila III.

Premjer 5·6 *m*, visina 1 *m*, od prikupljenog kamena i zemlje.

U južnom dijelu kostur, položen od zapada prama istoku s ovim rukotvorinama:

Željezno koplje na oblik rogoza.

2 broncane narukvice, na podlakticama nataknute, zmijolike.

4 željezne dvostruke špirale.

Ulomci broncane dvostruke špirale.

Ilovasta plojka probušena i broncano zrno.

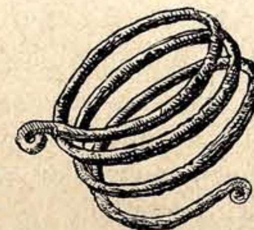
Brus od pješčenjaka.

Ulomak od željezne fibule na obluk.

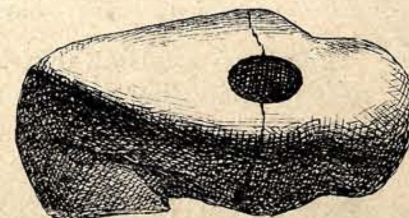
Gromila IV.

Obje osi imale su duljinu 7·2 *m* i 5·7 *m*, visina 0·6 *m*; materijal lomljeni i prikupljeni kamen.

Nespaljen kostur od zapada prama istoku položen sa željeznim kopljem na oblik rogoza, sa željeznom dvostrukom špiralom, broncanim ispupčenim dugmetom sa zaponke, 26 sitnih jantarevih zrna, broncano zrno, ulomak od broncane špiralne fibule, brus od čelika, i utarci od dvije posude slične zdjelicama i jedne slične žàri.

Slika 3.

Slika 4.

Gromila V.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, od zemlje i prikupljenog kamena.

Tri od zapada prama istoku položena kostura i utarci od prehistoričkog sugja.

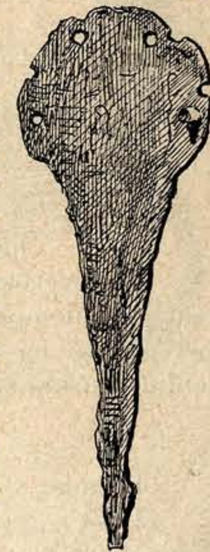
Gromila VI.

Premjer 8 *m*, visina 1 *m*, od zemlje i prikupljenog kamena; u sjevernom kraju gromile ognjište, kome trag pokazuje grumenje pečene gline; u južnom dijelu tri kostura sa zagorjelim kostima.

Pri jednom ukosnica od željeza s okruglom glavicom, dvije halke od broncane žice, koje su se zaticale u uho ili u kosu, te su visile niz slijepo oko, *slika 3.* (biva naušnjaci i — mogla bi se za drugi slučaj reči — šljepoočnjaci = Schläfenringe), dva broncana privjeska na oblik rešetasto probijenih dugmeta i komad tankog bronca s usavaćenim linearnim ornamentom (skutonoša); uz drugi ležaše blizu glave nadžak od kamena, s otupljenom oštricom, *slika 4.* (¹/₄), bodež od bronca, *slika 5. a* (¹/₂), dvije željezne brnjice i ulomak željezne fibule na obluk. Uz treći skelet nije bilo priloga.

U nasutom materijalu nagjeno je više utaraka od sugja, ukrašenih valovitim ornamentom.

Gromila je bila obrasla ledinom.

Slika 5/*a*.

Gromila VII.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·75 *m*, pretežito od zemlje.

U južnom dijelu kostur, položen od zapada prama istoku, na kome se vigjahu tragovi vatre; uz glavu ležaše prelomljena oštrica od bodeža. *Slika 5. b.*

Gromila VIII.

Premjer 5 *m*, visina 0·5 *m*, od kamena i zemlje.

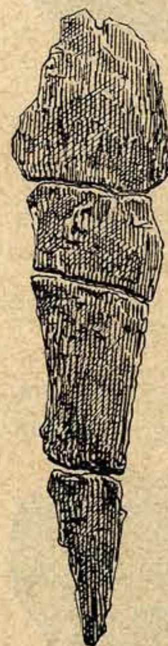
Nekoliko ilovastih utaraka i ništa više.

Gromila IX.

Premjer 5 *m*, visina 0·75 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena.

Megju najvišim slojevima nagjene su veoma izbijeljene kosti od lubanje, koje valjda potječu od kasnijeg ukopa.

Na samom stancu mrtvačka paljevina, tanahan komad broncane žice i utarci.

Slika 5/*b*.

Gromila X.

Premjer pri temelju 10 *m*, visina 1 *m*. Zemljana humka.

U jugozapadnom kvadrantu tri od zapada prama istoku položena kostura, pri jednom ukosnica od željezne žice i broncano zrno, uz drugi samo utarci od debelog sugja s gukama.

Gromila XI.

Premjer 4·8 *m*, visina $^3/_4$ *m*. Na pola od zemlje, na pola od prikupljenog kamena.

U jugoistočnom kvadrantu kostur, položen od zapada prema istoku sa željeznom, dvorezom oštricom od bodeža, 13 jantarevih zrna i jedan komad broncanih koričica od broncane špiralne žice.

Gromila XII.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m*. Od lomljenog i prikupljenog kamena.

U sjeverozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina sa 4 zrna od emalja, s ulomcima željezne fibule na obluk sa dvije petlje, s broncanim privjeskom na lančićima, jednim na kraju u vidu pismena S savijenim naušnjakom i jednim špiralnim kolutićem od broncane žice.

Gromila XIII.

Premjer 8 *m*, visina 0·7 *m*, od prikupljenog kamena.

U sjevernom dijelu mrtvačka paljevina s grumenom rastaljenog zelenog stakla, koštanim drškom od noža, raspuklim, probušenim brusom i dva komada rastaljenog bronca.

Gromila XIV.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila.

U sjeverozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina sa 2 broncana zrna i 2 komada špiralnih koričica od bronca.

Gromila XV.

Premjer 8 *m*, visina 1·2 *m*. Od prikupljenog i lomljenog kamena.

U južnom dijelu ostanci nespaljenog kostura, položaj se nije mogao ustanoviti. Od rukotvorina nagjeno je 5 ljevenih broncanih dugmeta, ulomaka od broncanih špiralnih koričica i zelen, probušen kamečak.

Gromila XVI.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·4 *m*, od zemlje i prikupljenog kamena.

U južnom dijelu gromile sahranjena lešina, okrenuta od zapada k istoku; osim utaraka od ilovastog sugja nikakih priloga.

Gromila XVII.

Premjer 6 *m*, visina 0·7 *m*, od zemlje i nešto kamena.

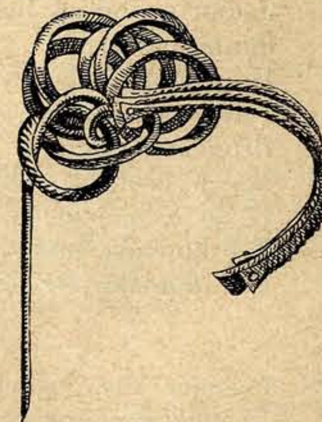
Dva kostura položena od zapada prama istoku, s nekoliko utaraka od sugja pri južnom kraju gromile.

Hrastovača.

Gromila I.

Premjer 7·8 *m*, visina 0·75 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena; na dnu tvrdo utaban sloj šljunka.

U jugozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina i uz nju na jednome mjestu ovi prilozi: šest malih broncanih kvrgastih fibula, 2 broncane špiralne fibule, 1 broncana fibula na šarnijer s oblukom na tri dijela razdijeljenim *(slika 6.)*, 9 broncanih kolutića od fibula, 2 broncana zrna, 5 jantarevih zrna, 1 probušen brus, 1 broncani lančić i jedan jezičac od broncane špiralne fibule.

Slika 6.

Gromila II.

Premjer 12·5 *m*, visina 1·2 *m*. Od lomljenog i prikupljenog kamena i jednog sloja šljunka. Na vrhu gromile tri udubine nalik na bunare. U spoljašnoj površini gromile kasniji ukop. U jugozapadnom kvadrantu tri od zapada k istoku okrenuta kostura, koji su bili položeni kao na nekom kamenitom odru i pokriveni slojem šljunka. Od rukotvorina nagjeno je u tomu grobu ovo:

Dvije ljevene broncane zmijolike narukvice.
Jedna broncana fibula na obluk sa dvije petlje i s četverouglastom, na dva mjesta probušenom nožicom.
Tri ulomka od broncanih fibula na obluk.
Tri broncane špiralne fibule.
Špiralna halka, koja je iz kose visila uz slijepo oko (šljepoočnjak).
Četiri broncana zrna.
Jedno bikonično broncano zrno.
Šest broncanih ljevenih dugmeta s ušicama.
Četiri ukosnice od broncane žice.
Broncana šivaća igla.
Pet ulomaka od željeznih noževa.
Broncana okovica za držak od noža.
Privjesak od kamena.
Petnaest zrna od stakla i od emalja.
Nekoliko komada broncane usukane žice od koričica.
Ilovasta zdjelica, *tabla II., slika 1.*

Gromila III.

Eliptičke osi pri temelju 14 *m* i 9 *m*, visina 0·5 *m*. Od lomljenog i prikupljenog kamena, iznutra sloj šljunka.

U jugozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina, a blizu nje ove rukotvorine:

Željezno koplje, na oblik rogoza.
Ulomak koplja.
Željezna sulica, s plojkom pri dnu srcolikom.
Nož sa dva zglavka na dršku.
Tri ulomka od velikih željeznih noževa.
Pet broncanih zrna.
Dva ilovasta vretena.
Jedan probušen brus.
Jantarevo zrno.
Broncana fibula na obluk sa stremenkom na oblik čuna.
Fibula na obluk sa dvije petlje.
Broncano dugme.
Malen brus od čelika.
Dvije broncane špiralne fibule.
Pet komada broncane usukane žice od špiralnih koričica.
Pet ulomaka od privjesaka na oblik šljivi sličnih dugmeta.

Gromila IV.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog kamena i šljunka.

U jugozapadnom kvadrantu dva od zapada prama istoku položena kostura s ovim prilozima: dvije broncane fibule na obluk sa dvije petlje i sa četverouglastim, isperenim nožicama; 2 broncane, jednostrano ljevene fibule na obluk s jednom petljom s isperenom

stremenkom, podsjećavajući na la-tenske oblike; dva željezna vrška od koplja; probušen brus; dva velika broncana zrna; probušena kost iz trupa nekog preživača; ilovasto vreteno i jedno zrno od dvrste (lisnatog kalcita).

Gromila V.

Premjer 7·3 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena sa nešto zemlje. U sjeverozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina s jednom zdjelicom sa dvije horizontalne ručice, na točilo zidana, oblik grčkog skifosa (*tabla II., slika 5.*), oštrica od željeznog noža sa koštanim drškom, ulomak od noževe oštrice, tri mala željezna strjeličina rta i nekoliko utaraka od sugja, gragjenog na točilo.

Gromila VI.

Premjer 8·6 *m*, visina 0·75 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U južnom dijelu mrtvačka paljevina s broncanim zrnom na oblik bureta, tri okrugla broncana zrna, 5 jantarevih zrna i nekoliko komada broncane usukane žice iz špiralnih koričica.

Gromila VII.

Eliptičke osi pri temelju 12·8 *m* i 9·2 *m*, visina 0·5 *m*.

U jugozapadnom kvadrantu tragovi nespaljene lešine; pri tome broncano dugme, dva broncana zrna i komad jantara.

Gromila VIII.

Premjer 4 *m*, visina 0·75 *m*, od prikupljenog kamena. U južnome dijelu dva od zapada prama istoku položena kostura bez priloga.

Gromila IX.

Premjer 7 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog kamena. Prazna.

Gromila X.

Premjer 5 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. U južnom dijelu dva kostura; položaj im se nije mogao ustanoviti. Prilozi: dva željezna koplja, probušen brus, željezni nož, broncana fibula na obluk s jednom petljom, broncana fibula na obluk sa dvije petlje, broncana krnjasta fibula i ilovasto vreteno.

Gromila XI.

Premjer 5 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena.

Na jednome mjestu u južnom dijelu nespaljene ljudske kosti; u blizini 26 broncanih dugmeta, 1 okruglo broncano zrno i dva broncana privjeska na oblik šljive.

Gromila XII.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog kamena. U sjeverozapadnom kvadrantu nespaljena lešina, još na jednome mjestu mrtvačka paljevina. Uz paljevinu željezni vršak od sulice, željezna oštrica od noža i veliko jantarevo zrno.

Gromila XIII.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog kamena. U sjeveroistočnom kvadrantu tragovi nespaljene, ondje sahranjene lešine, u drugom dijelu na četiri mjesta mrtvačka paljevina. Uz nespaljenu lešinu 14 broncanih dugmeta, 6 okruglih broncanih zrna i 3 komada usukane žice od špiralnih koričica. Uz spaljene kosti nagjene su dvije oštrice od noža, željezni vršak od sulice, broncana zaponka na oblik dugmeta, 9 privjesaka od bronca na oblik šljive, jedna dvostruka špirala od broncane žice i rimski novac. (Constantinus Chlorus? IV. vijek.)

Gromila XIV.

Premjer 5 *m*, visina 0·4 *m*. Prazna.

Gromila XV.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·75 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U sjevernom dijelu dva nespaljena kostura, položena od zapada prama istoku. Osim jednog probušenog brusa, nekoliko utaraka od sugja i komadića željeza nije ovdje ništa nagjeno.

Gromila XVI.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog kamena.

U južnom dijelu mrtvačka paljevina sa željeznim vrškom od sulice, krstolika pafta od bronce i komad brusa.

Gromila XVII.

Premjer 8·6 *m*, visina 0·5 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U južnom dijelu na 4 mjesta mrtvačka paljevina s ovim objektima: broncana kvrgasta fibula, dva ulomka od broncanih fibula na obluk, 3 broncana zrna, 6 jantarevih zrna, nekakav nakit od bronca, ilovasto vreteno, 9 dugmeta od bronca i različito ornamentirani utarci od sugja.

Gromila XVIII.

Premjer 10·5 *m*, visina 0·7 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena, gusto obrasla borovicom.

U gromili bilo je, kako je ustanovljeno, 5 nespaljenih lešina sahranjeno; od rukotvorina našlo se je ovo: željezna ukosnica, željezna dvostruka špirala, željezni nož, 3 jantareva i jedno broncano

zrno, broncana šipka, broncani privjesak, broncana usukana žica od špiralnih koričica i mnoštvo utaraka od sugja.

Gromila XIX.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·6 *m*, od kamena. Na tri mjesta tragovi od nespaljenih lešina.

Osim nekoliko željeznih i broncanih ulomaka nije ništa nagjeno.

Gromila XX.

Premjer 8·3 *m*, visina 0·7 *m*.

U sjeveroistočnom kvadrantu 3 nespaljene lešine, položene od zapada prama istoku; uz lešine nagjoše se: dva velika željezna koplja, probušen brus, dvije ukosnice od broncane žice, broncano zrno i isto takvo od dvrste (lisnatog kalcita).

Gromila XXI.

Premjer 7 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila.

Na dva mjesta tragovi od nespaljenih lešina s broncanom fibulom na obluk sa dvije petlje, 3 kolutića od fibule, jednom ukosnicom od broncane žice, broncana špiralna usukana žica, zrno od emalja i broncano dugme.

Čitluci.

Mala tamošnja nekropola, koja sastoji samo od grobova, leži južno od kuća sela Čitluka u oboru seljaka Marinka Kosurića. Gromile I. do VI. nalaze se na niskom brežuljku, koji se spušta prama jugozapadu, oko 400 koraka po zračnoj crti udaljena od Hreljin-grada. Grobovi su tako blizu jedan do drugog, da razmak izmegju pojedinih više ne iznosi od 3 do 5 metara. Gromila VII. i VIII. leži 300 koraka zapadno od hrpe, spomenute na prvom mjestu.

Tečajem vremena splavila je kiša i snijeg s obronaka Mlagja, kome se s juga pri dnu prostiru kuće čitlučke, toliko zemlje, da su grobovi time posve zasuti i ledinom obrasli, te ih samo veoma oštro oko može raspoznati.

Istom pošto je maknut sloj zemlje i ledina, kojom su grobovi bili prekriveni i spojeni, mogli su se oblici gromila pouzdano ustanoviti.

Sa Hreljin-grada otvoren je izravan pogled na tu nekropolu, kao što se opet od ove može vidjeti rečena gradina.

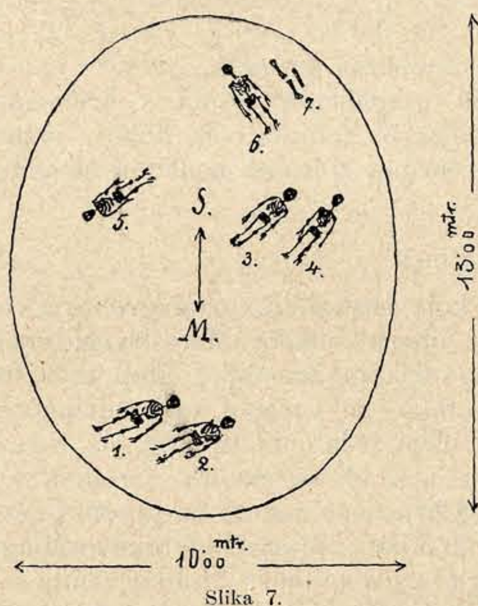
Gromila I. *Slika 7.*

Eliptičke osi pri temelju 13 i 10 *m*, visina 1·2 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena i zemlje; ledinom obrasla; velika os elipse pružena od sjeveroistoka prama jugozapadu.

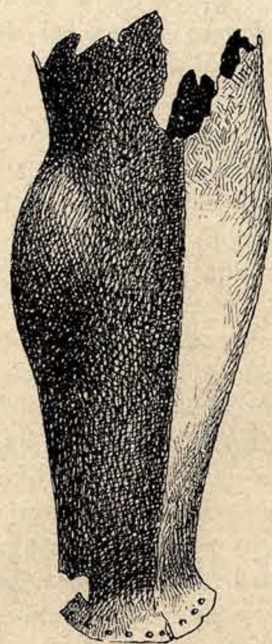
U južnom dijelu gromile, oko $2\frac{1}{2}$ *m* od kraja, dva nespaljena, od istoka prama zapadu položena kostura i uz njih na dva mjesta

mrtvačka paljevina. Uz kostur br. 2., na kome se takogjer vide tragovi lomače, nagjena je lučasta fibula s dugmetima, a uz paljevinu 172 ljevena broncana dugmeta s ušicama, deset broncanih dugmeta na oblik dvostrukog krsta i mnoštvo sitnog probušenog jantarevog zrnja; uz kostur br. 1. nije bilo nikakih priloga.

U sjeveroistočnom kvadrantu od sjeveroistoka prama jugozapadu položena nespaljena lešina br. 4. Cjevanice kosturove bile su odjevene goljenicama od broncanog tenećeta na odskok ispisanog, grčke radnje *(slika 8.,* $^{1}/_{4}$ naravne veličine); oblici u koje su pristajale mišice, precizno su izragjeni, na otražnjem okrajku imadu ušice, kroz koje se je provlačio kajiš; u jednoj goljenici još su nagjeni sprhnuti ostanci od kože, tragovi nekadašnje postave.

Slika 7.

Slika 8.

Ispod koljena lešine nagjeni su ovi prijedmeti:

Okovica od pojasa ili štit za prsa, izragjena od broncanog tenećeta, kalemom na odskok ispisana *(slika 9.,* $^{1}/_{4}$ naravne veličine).

Pupak od štita od broncanog tenećeta, na odskok ispisanog, s četverobridim uloženim šiljkom i četiri rupice za zaglavljivanje *(slika 10.,* $^{1}/_{4}$ naravne veličine).

Dvoreza željezna bojna sjekira *(slika 11.,* $^{1}/_{4}$ naravne veličine).

Dva ulomka isto takve, ali manje bojne sjekire *(slika 12. i 13.,* $^{1}/_{4}$ naravne veličine).

Željezni dvorezi kratki mač s povorom po srijedi *(slika 14.,* $^{1}/_{4}$ naravne veličine).

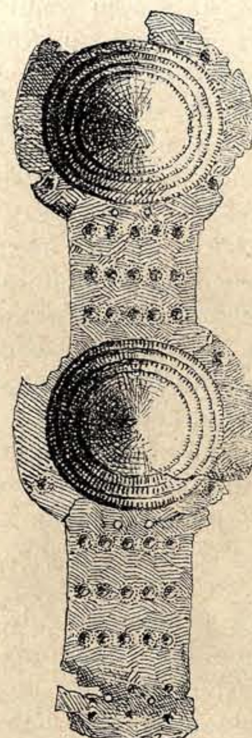
Oštrica od željeznog bodeža.

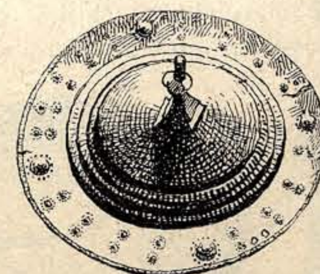
Dva vrlo iskvarena koplja na oblik rogoza.

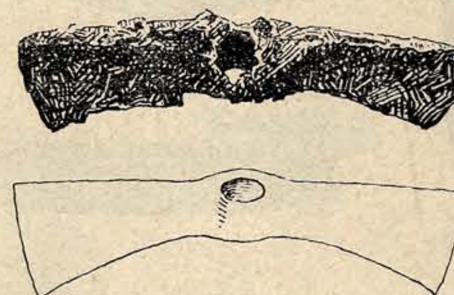
Ulomak željeznih žvala.

Pri prsima kosturovim nagjene su broncane kliještice, tri broncane špiralne fibule, dva nakita na oblik polumjeseca od ljevenog bronca, pet velikih okruglih broncanih zrna i tri broncana dugmeta s rešetastim nastavkom.

Oko ramena i pri vratu bila su rasuta 44 zrna od jantara i emalja. Od lubanje mogao se je konservirati samo gornji dio za-

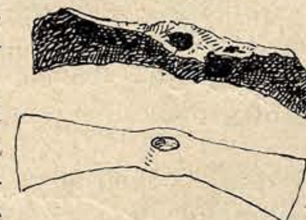

Slika 9.

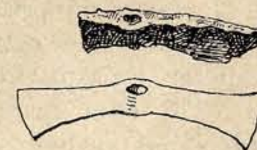

Slika 10.

Slika 11.

tiljnjače; ostali dijelovi bijahu posve razmrvljeni. Rečeni očuvani dio lubanje bio je u broncanom šljemu neobičnog oblika, kako ga prikazuju *slike 15. i 16.* sa dvije strane u $^{1}/_{4}$ naravne veličine.

Taj je komad od broncanog tenećeta, na odskok ispisan i pokazuje mjestimice tragove pozlate. Premjer poklopca iznosi 10 *cm*, otvora 19 *cm*, a visina je 7·5 *cm*. Taj prijedmet sjeća na zdjelice, kakve su nagjene u Grčkoj, naročito pak u Etruriji od ilovače i bronca.

Slika 12.

Slika 13.

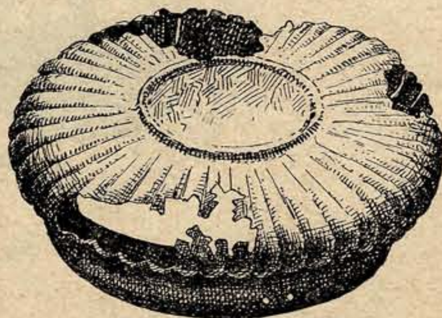
U oči udara pri našem komadu to, što okrajak na jednom mjestu ima dvije probušene jame, razmaknute jedna od druge, i što je nekoć bio pozlaćen.

I ako je to po svojoj prvašnjoj odredbi možda bila zdjelica, to ipak ne mijenja činjenicu, da je ta stvar kasnije služila kao kruna ili kao šljem za pokrivanje glave.

Da bi taj objekat možda kao pogrebna posuda ležao pri glavi kosturovoj, te pomicanjem u gromili bio potisnut uz zatiljnjaču, to se nikako ne može uzeti, pošto je izvjestilac s najvećom pomnjom i svojom rukom iskopao lešinu i ništa nije iz vida pustio, što bi moglo modificirati prilike, u kojima je stvar nagjena. Nedaleko od glave kosturove ležahu na desnoj strani četiri velike masivne narukvice na oblik zmije od ljevenog bronca i gladak prsten od srebra.

Slika 14.

Slika 15.

Slika 16.

Oko kostura nagjeno je rasutih 57 komada malih broncanih ispupčenih dugmeta s velikom ušicom, ispupčena i isperena pafta sa zaponke, četiri šuplja broncana krsta i dva takva s nastavljenom plojkom na oblik polumjeseca[1]).

Pri kosturu br. 3., koji je bio položen od istoka prama zapadu, te je bio oko 1·5 *m* udaljen od lešine br. 4., nagjen je malen rimski bakreni novac iz IV. vijeka po Is. Kostur br. 5. bio je položen od zapada prama istoku, blizu njega četiri željezna široka koplja i grivna od srebrene žice (*slika 17.*). Uz kostur br. 6., koji je bio položen od sjeverozapada prama jugoistoku, nagjena su dva pomicava naušnjaka ili šljepoočnjaka (La Tène) — *slika 18.* — i broncana rimska fibula sa šarnijerima, *slika 19.*

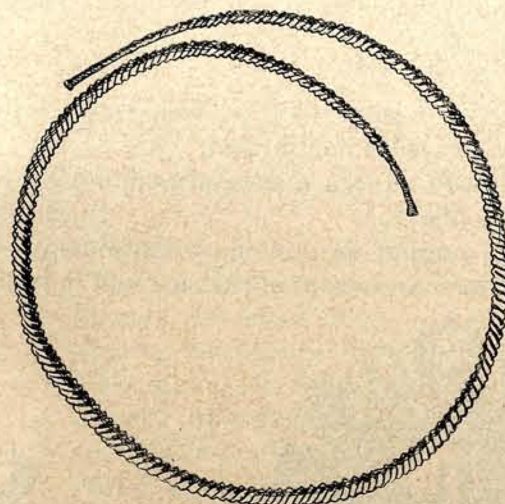
Uz br. 7. nagjeno je porazbacanih, nespaljenih ljudskih kosti od 2 lešine po prilici, s nešto utaraka od sugja.

U nasutom materijalu gromile bilo je mnoštvo utaraka od sugja, konjskih i pasjih kosti.

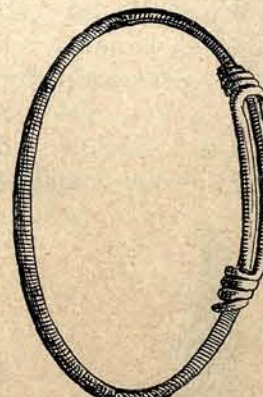
Taj nam grob prikazuje pokojište nekog glavara, u koje su, sudeći po različitosti sahranjivanja i nagjenih prijedmeta, u razno vrijeme kasnije sahranjivane lešine.

[1]) Truhelka „Nekropole na Glasincu", sl. 39.

Možda je to bio gospodar na Hreljin-gradu, što se s obzirom na rečenu gradinu može suditi po neobičnom načinu, kako je lešina sahranjena.

Slika 17.

Slika 18.

Na pridanoj ovdje *tabli III.* prikazani su u jednoj grupi zanimljivi nagjeni objekti, kao goljenice 4 i 5, pafta sa pojasa 3, ispupčeni dio štita 1. i pokrov s glave 2.

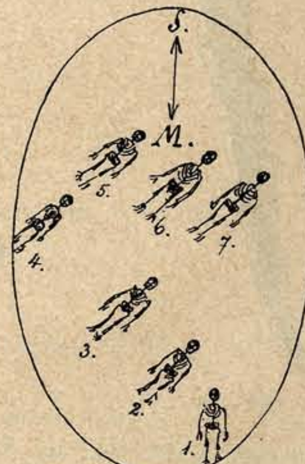
Gromila II.

Osi elipse pri temelju 12·4 i 7 *m*, visina 1·3 *m*, od zemlje i nešto lomljenog kamena; ledinom obrasla.

Slika 20. prikazuje poredanje kostura. Uz br. 1. ležahu dva kostura jedan nad drugim, uz najdônji željezna, savijena oštrica od noža i utarci od sugja. Pod br. 2. bila su takogjer dva kostura, položena jedan nad drugim; dônji je imao pri glavi ilovasti pehar, *tabla I., slika 2.*, $^2/_3$ prirodne veličine, uz bok velik željezni nož *slika 21.*, $^1/_4$ naravne veličine, željezni džilit i probušen brus.

Slika 19.

Slika 20.

Pri kosturu br. 3. nagjena je loncu slična posuda, dekorirana valovitim ornamentom, *tabla II., slika 1.*, $^2/_5$ naravne veličine, pod br. 4. dva vrčića s jednom ručicom uz glavu, pod br. 5. ulomci velike, loncu slične, valovitim ornamentom dekorirane posude, uz

kostur br. 6. dvije broncane narukvice na oblik zmije, broncana ukosnica, broncana zaponka, *slika 22.*, srebrna ukosnica *slika 23.* i najposlije kod br. 7. dvije broncane narukvice, ukosnica i srebrna žica i nekoliko komadića srebrne žice.

Gromila III.

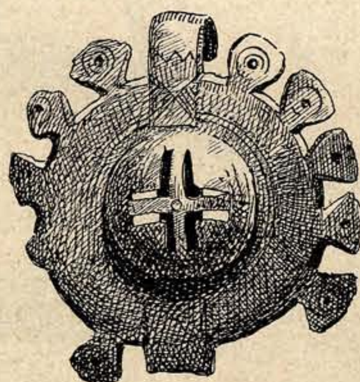
Eliptičke osi 11·2 *m*, i 9·5 *m*, visina 1 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena i nešto zemlje; ledinom obrasla.

U sjeverozapadnom kvadrantu na dva mjesta nespaljene lešine, inače na pet mjesta mrtvačka paljevina.

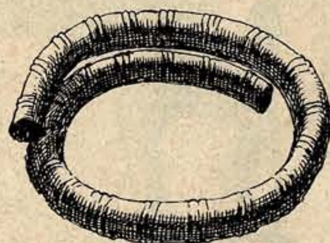
Uz I. kostur, od djeteta, nagjen je lančić s karičicama od broncane žice i malena, zmijolika narebrena narukvica od ljevenog

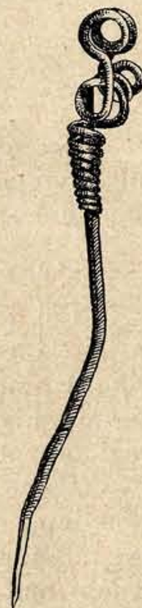
Slika 21.

Slika 22.

Slika 24.

Slika 23.

bronca *slika 24.*, uz II. kostur tik do njega dvije masivne, zmijolike narukvice, željezno koplje i ulomak željeznog noža.

Uz mrtvačku paljevinu nagjeni su ovi prilozi:

3 broncane špiralne fibule.

2 broncane fibule na oblik čuna sa stremenkom, četverouglasto probijenom.

1 velika broncana kvrgasta fibula.

1 željezna špiralna fibula.

1 željezni nakit na oblik polumjeseca.

1 željezna ispupčena plojka.

1 broncana, pri obodu isperena zaponka s dekoriranom rozetom.

1 broncana ukosnica.

1 brus, malen željezni diskus.

2 megjegja zuba i jedan vučiji zub.

Gromila IV.

Eliptične osi, pri temelju 12·8 *m*, i 9·5 *m*, visina 1 *m*, od kamena i zemlje; ledinom obrasla.

Na sedam mjesta u gromili razasuta mrtvačka paljevina s ovim prilozima:

2 ukosnice od broncane žice.

1 klije̋štice od broncanog tankog traka, jednostavno savijenog.

1 ulomak broncane fibule na oblik prsobrana.

2 ulomka narukvice od srebrne žice.

1 mala kuka od srebrne žice.

2 ulomka ukosnice od srebrne žice.

1 srebrna zaponka.

1 narukvica od broncanog tenećeta.

2 vretena od vapnenca.

1 gjerdan od jantarevih i emaljnih zrna.

3 probušena brusa.

1 narebrena plojka od koplja na oblik lovorovog lista.

1 okovica od kopljišta.

1 željezni vršak od strijele.

1 željezni lančić.

2 grumena zelenog rastaljenog stakla.

1 ljuštura od kauri-pužića.

1 strugač od željeza.

1 kučica od željeza.

3 dugmeta od broncanog tenećeta, na odskok ispisana.

Različiti utarci od ilovastog sugja.

Gromila V.

Eliptičke osi pri temelju 10 *m* i 9·2 *m*, visina 0·75 *m*, od kamena i zemlje; ledinom obrasla.

U istočnom dijelu na pet mjesta mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama:

1 srebrna narukvica, nasavaćena, *slika 26.*

1 gladak prsten od srebra, *slika 25.*

2 ukosnice od broncane žice.

1 nasavaćen prsten od bronca.

4 probušena brusa.

20 zrna od emalja.

1 veliko narebreno zrno od zelenog stakla, 58 *cm* dugo željezno koplje s narebrenom, $3^1/_2$ *cm* širokom plojkom (na oblik rogoza).

1 željezno koplje na oblik lovorovog lista.

8 ulomaka od željeznih kopalja.
1 broncani kolutić od fibule.
1 broncana stremenka od fibule.
1 broncani pehar, na odskok ispisan, dekoriran slabo ispupčenim prugama, ručica na gornjem okrajku pričvršćena sa dva komada srebrne žice, slog grčki, *tabla I.*, *slika 1.*
1 ulomak ($^2/_3$) isto takvog pehara.
Broncano rešeto s drškom, *tabla II.*, *slika 5.*
Bilo je prislonjeno uz zjalo dobro očuvanog pehara.
1 posuda sa dvije ručke, gragjena na točilo, na oblik skifosa, s tragovima slikarije, koja je prikazivala paomice i nejasnu sliku sove, *tabla II.*, *slika 2.*
Ulomak takve posude.
Ulomak posude, gragjene na točilo, na oblik vrća; grčki slog.
Nekoliko komada rastaljenog bronca.

Gromila VI.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·75 *m*.
U južnom dijelu mrtvačka paljevina, uz nju ulomci od željeznih noževa i kopalja, probušen brus, kutnjak od megjeda, broncana špiralna fibula i rastaljen grumečak modrog i bijelog stakla, koji potječe od velikog zrna.

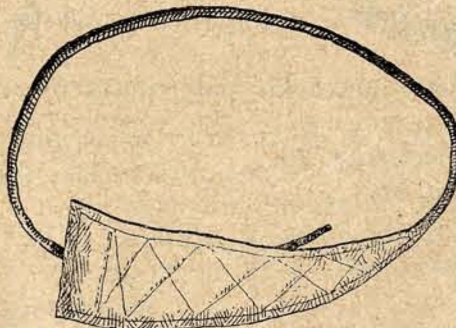

Slika 25.

Gromila VII.

Premjer 8 *m*, visina 0·5 *m*, pola od zemlje, pola od kamena. U njoj su samo nagjene konjske kosti i nekoliko ilovastih utaraka.

Gromila VIII.

Premjer 7 *m*, visina 0·9 *m*, pola od zemlje, pola od kamena. U južnom dijelu ostanci dvaju od juga prama sjeveru položenih nespaljenih kostura, uz njih fibula na obluk sa dvije petlje i tanka broncana grivna uz nešto utaraka od sugja.

Slika 26.

Duboki dô.

Izmegju Vitnja, visokog 1067 *m*, Megarskog brda, na kome sjedi gradina Bulukovina, prostire se duboka, mnogim ponikvama isprekidana gudura, koju Dubokim dolom nazivaju. Kroz ovu ide put od mjesta Selišta u Djedovačko polje, na kome ima nekoliko nekropola s omanjim gromilama. Grobište u Dubokom dolu pripada području gradine Bulukovine, a grobovi su porazmještani kako po bokovima gudure tako i blizu gradine. Zemljište je krševita paša, ponegdje je porasao zakržljali žbun borovice. U tome kraju ima slabo vode, samo oko gradine ima loših bunara, koji ljeti presuše.

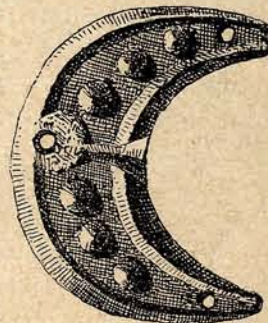
Položaj utvrde s toga je razloga dobro odabran, jer put, koji od kule vodi preko Djedovačkog polja, Jakšinog dola i Vijenca u Praču, na najužem mjestu posve zatvara.
Oblik i zidine te gradine opisani su već po dr. Truhelki u Glasniku zem. muzeja 1891.

Gromila I.

Premjer 8·4 *m*, visina 0·45 *m*, lomljeni i prikupljeni kamen. U sjeverozapadnom i jugoistočnom kvadrantu i u sredini po jedan od zapada prama istoku položeni kostur.
Od priloga nagjeni su komadići željeznog koplja, broncano zrno, kolutić od fibule i dva probušena komadića jantara.

Gromila II.

Premjer 5 *m*, visina 0·75 *m*, lomljeni i prikupljeni kamen. U sjeveroistočnom i jugozapadnom kraju po jedna partija mrtvačke paljevine, u sredini tragovi ognjišta, koje je ondje bilo, naime mnoštvo drvenog ugljevlja, pečena glina i paljeni kreč. Od rukotvorina nagjen je samo brus od kloritnog škriljevca.
Po ognjištu, što je bilo na sredini, moglo bi se suditi, da su se lešine palile na istom mjestu, gdje je bila gromila.

Slika 27.

Gromila III.

Premjer od sjevera prama jugu 11·5 *m*, od istoka prama zapadu 14·2 *m*, visina 0·9 *m*, lomljeni i prikupljeni kamen, na dnu sloj tucanog kamena. U sjeveroistočnom i jugoistočnom kvadrantu kao i u sredini mrtvačka paljevina. Po gromili našli su se razasuti ovi prijedmeti:
Nekaki nakit od ljevenog bronca na oblik polumjeseca, *slika 27.*
3 male broncane fibule s dugmetima i dugom nožicom.
2 fibule na obluk sa dvije petlje i sa četverouglastom, na dva mjesta probušenom nožicom (bronc).
Ulomci dvostruke špirale od bronca.
Ukosnica jednostavno ljevena od bronca[1]).
6 broncanih kolutića sa fibule.
Usukana broncana žica od špiralnih koričica.
Prsten od broncanog tenećeta na oblik korica.
Kliještice od broncanog tenećeta.

[1]) Hoernes, „Grabhügelfunde von Glasinac" (Nahogjaji u gromilama glasinačkim), slika 184.

Grivna od broncanog tenećeta, trakolika, s ispisanim na odskok rombičkim ornamentom od crtica i tačaka.

Broncana i jantareva zrna.

Gromila IV.

Premjer $4\frac{1}{2}$ *m*, visina 0·5 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U jugoistočnom kvadrantu ugalj i utarak od neke posude.

Gromila V.

Osovina od sjevera prama jugu 8·5 *m*, od istoka prama zapadu 9·5 *m*, visina 0·5 *m*, na vrhu ljevkasta udubina. U sjeveroistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina, inače na tri mjesta nespaljene ljudske kosti, kojim se nije mogao ustanoviti položaj. Nagjeno: dvije broncane fibule na obluk sa dvije petlje i s četverouglastom probušenom nožicom, dva ilovasta zrna, ulomak broncane fibule na obluk, ulomci od željeznih kopalja i noževa i malen brus.

Gromila VI.

Premjer 11·4 *m*, visina $1\frac{1}{2}$ *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena; obrasla borovicom. U južnom dijelu na tri mjesta mrtvačka paljevima s ovim prilozima: 1 špiralna fibula od bronca, 1 broncana fibula s dugmetima, 1 ilovasto vreteno, 1 ulomak broncanih klij́eštica, 2 broncana kolutića od fibula, 3 ulomka od broncanih privjesaka i ulomci od željeznih kopalja i noževa.

Gromila VII.

Premjer 8·4 *m*, visina 50 *cm*, uravnjena; od prikupljenog i lomljenog kamena. U jugozapadnom kvadrantu tragovi od tri nespaljene lešine. Nagjeno: željezno koplje na oblik rogoza, rt od željezne sulice, probušen brus od pješčenjaka, mala broncana fibula s dugmetima, 3 broncana kolutića od fibula, dvije nakitne šipke od bronca, probušen ljudski zub, broncana ukosnica od žice.

Gromila VIII.

Premjer 7·4 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog kamena. U sjeveroistočnom kvadrantu na jednom mjestu mrtvačka paljevina s broncanom ispupčenom paftom na zaponci, ulomak željeznog noža i držak od noža, okovan broncanim tenećetom.

Gromila IX.

Premjer 5·8 *m*, visina 0·5 *m*, prikupljeni kamen. Prazna.

Gromila X.

Premjer 6·6 *m*, visina 0·6 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U jugozapadnom i sjeveroistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina.

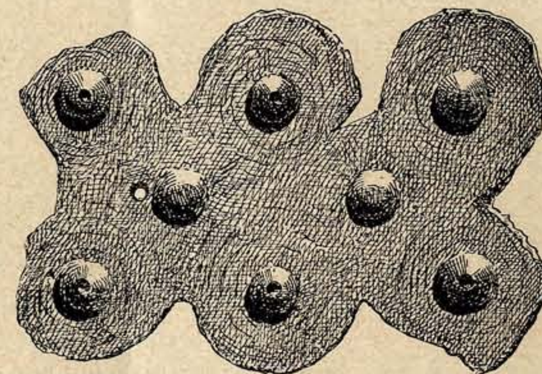
Prilozi: 18 probušenih komada jantara, 4 broncana zrna, 3 ljevena broncana dugmeta s ušicom, dvije ukosnice od broncane žice, fragmenti dvostruke špirale od broncane žice, broncano zrno na oblik bačvice, 8 broncanih kolutića od fibule, privjesak na oblik ptice, jedan na oblik čekića, a jedan na oblik istostranog trokuta, sva tri od bronca, 4 kitice — berloque — na oblik šljive i jedan na oblik šipke, kao i više komada usukane žice od špiralnih koričica.

Gromila XI.

Premjer 7 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila. U zapadnom dijelu mrtvačka paljevina i nekoliko komadića bronca.

Gromila XII.

Premjer 6·5 *m*, visina 1·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. U jugozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina, uz nju broncana pafta, *slika 28.*; u jugoistočnom kvadrantu nespaljen kostur sa željeznom dvostrukom špiralom.

Slika 28.

Gromila XIII.

Premjer 8·5 *m*, visina 1·2 *m*, uravnjena, od lomljenog i prikupljenog kamena nasuta gromila, na vrhu dva ubla. U jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina od 4 lešine po prilici.

Od rukotvorina nagjeno je u gromili ovo:

Željezno koplje na oblik rogoza.

Željezno koplje na oblik lovorovog lista.

Dvije broncane fibule na obluk sa dvije petlje i sa četverouglastim probušenim nožicama i kvrgasta fibula od bronca s dugom nožicom i glavicom nakraj nožice.

Ulomci broncane špiralne fibule sa željeznim jezičcem.

Tri broncana kolutića od fibule.

Vršak od željezne strijele.

Brus, ovalan, probušen.

Dvije grivne od broncanog tenećeta, trakolike, s ispisanim na odskok ornamentom od poredanih tačaka i crtica.

Ulomak ilovaste zdjelice, našarane urnekom od pràvih crtica.

Gromila XIV.

Premjer 8 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog kamena. Na tri mjesta u zapadnom dijelu mrtvačka paljevina i nekoliko utaraka od prehistoričkog sugja.

Gromila XV.

Premjer 5 *m*, visina 0·4 *m*, od prikupljenog kamena. Pri južnom kraju ulomak željeznog noža, inače prazna.

Gromila XVI.

Premjer 9·2 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila. U sredini mrtvačka paljevina; od priloga: privjesak na oblik rozete (bronc), ulomak broncane fibule na obluk, pet broncanih kolutića od fibule, 1 jantarevo zrno i utarci od prehistoričkog sugja.

Gromila XVII.

Premjer 9·2 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena, uravnjena.

U sredini mrtvačka paljevina s privjeskom od bronca na oblik trokuta *slika 29.*, s broncanom dvostrukom špiralom i ulomcima od željeznih noževa.

Gromila XVIII.

Premjer 6·2 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila. U sjevernom dijelu gromile nespaljena lešina bez priloga; položaj kostura nije se mogao ustanoviti.

Gromila XIX.

Premjer 6·2 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila. U sjeverozapadnom kvadrantu dva od zapada prama istoku položena kostura, uz jedan željezno koplje na oblik rogoza i ulomak od koplja, uz drugi broncano zrno, ulomci dvostruke špirale od broncane žice i pet broncanih kolutića od fibula.

Slika 29.

Gromila XX.

Premjer 5 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila. Prazna.

Gromila XXI.

Premjer 9·4 *m*, visina 1 *m*, na pola od zemlje, na pola od kamena; 500 koraka od kuća Pod Halugom.

U sjeveroistočnom i jugoistočnom kvadrantu po jedna nespaljena lešina. U jugozapadnom kvadrantu blizu kraja mrtvačka paljevina s broncanom fibulom na obluk sa dvije petlje, s broncanom halkom, ulomcima od željeznih noževa i utarcima od ilovastog sugja.

Gromila XXII.

Premjer 10 *m*, visina 1·25 *m*, $^1/_3$ od zemlje, a $^2/_3$ od kamena. U južnom dijelu pet nespaljenih lešina, položenih od zapada prama istoku, u jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina; pri njoj

rastaljen broncani grumen, komad bronca i broncani kolutić. U nasutom materijalu mnoštvo utaraka od prehistoričkog sugja.

Čavarine.

To mjesto leži na sjeveroistočnim ograncima brda Mlagja; polja, livade i borovi gajevi, koji pripadaju tamošnjim žiteljima, prostiru se zapadno do Bandinog Odžaka, sjeverno do Kusača, a istočno do Ljubovine.

Izvor-vode nema nikako, u selu ima zidana čatrnja, u koju je uzidano mnogo sredovjekog nadgrobnog kamenja.

Prekopavanjem gromila na tome se je mjestu samo pabirčilo, pošto je većina grobova već prijašnjih godina raskopana.

Ti grobovi ovdje ne čine odijeljenu nekropolu, nego se nalaze pojedince po livadama, u gaju i u polju razasuti.

Gromile I. i II. uzdižu se usred sela, III. do XIII. u borovu gaju sjeverno od sela.

Prama Ljubovini na sjevernom obronku Mlagja ima odijeljena nekropola sa 40 gromila po prilici, koje još nijesu raskopane; većina ih ima jedva 6 *m* u premjeru, nasute su od lomljenog i od prikupljenog kamenja i samo su tankom ledinom pokrivene.

Predio oko Čavarina jedan je od najplodnijih na Glasincu, kako u pogledu livada, tako i u pogledu njiva.

Gromila I.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·9 *m*, od kamena i zemlje, šikarom gusto obrasla.

Na južnoj strani sahranjena je nespaljena lešina sa dvije broncane bobičave glavice, fragmentom trakaste narukvice od plosnatog bronca, a u materijalu, od kog je nasuta gromila, mnoštvo tesanih komada i krugalja od granita i diabasa, ovčijih i govegjih kosti i utaraka od prehistoričkog ilovastog sugja.

Gromila II.

Premjer 10 *m*, visina 1 *m*, od kamenitih šuljeva i zemlje, obrasla šikarom.

U južnom dijelu na 4 mjesta paljevina od lešine s ovim prilozima:

3 trakaste narukvice od tankog bronca, dekorirane rombičkim ornamentom od poredanih tačaka, ispisanim kalemom na odskok.

1 jednake narukvice za dječiju ruku, *slika 30.*

4 probušena komada jantara.

1 broncano zrno.

3 zrna od modrog stakla i 2 od paste.

2 ulomka od željeznih noževa.

1 puce od roga sa željeznom ušicom, *slika 31.*

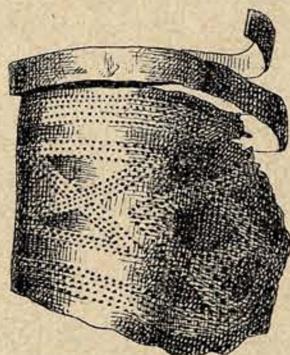
1 vučiji zub.

1 bočka od broncane žice.
1 privjesak od bronca na oblik vazete.
1 šljivi sličan privjesak od bronca.
1 ispupčena zaponka od bronca.
1 ulomak sulice od željeza.
2 okrugla potočna bjelutka.
2 broncane fibule na oblik prsobrana (srednje la-tensko doba), *slika 32.*
1 broncana špirala na oblik naočara.

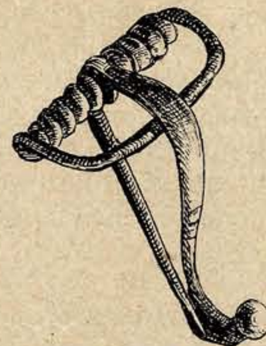
Gromila III.

Osovina od sjevera prama jugu 10 *m*, od istoka prama zapadu 7 *m*, visina 0·8 *m*. Na obodu veliki šuljevi, inače od prikupljenog kamenja.

U sjeverozapadnom i sjeveroistočnom kvadrantu sahranjene lešine bez konštatiranog položaja.

Slika 30.

Slika 31.

Slika 32.

Izmegju obje sahranjene lešine na jednom mjestu paljevina od lešina sa četiri velike kvrgaste fibule od bronca, 2 ulomka od željeznog koplja i koplje srednje veličine s povorom.

Na ulomku od koplja i na čitavom koplju poznali su se tragovi, da su bili ražareni.

U sjevernom dijelu utarci od oveće, žari slične posude.

Gromila IV.

Premjer 17·8 *m*, visina 0·6 *m*. Od lomljenog i prikupljenog kamena, uravnjena.

Po svoj gromili razasuta paljevina od lešine.

Od rukotvorina nagjeno je:

2 bikonveksna zrna od srebrnog tenećeta, savaćena, *slika 33.*
1 srebrna ukosnica, *slika 34.*, koji se tip i u broncu vrlo često ponavlja.
2 fragmenta od broncanih fibula na oblik prsobrana (srednje doba la-tensko).
2 ukosnice od broncane žice.

1 željezna fibula na obluk s jednom petljom, sa četverouglastom nožicom.
1 broncana fibula na obluk s jednom petljom i četverouglastom isperenom nožicom.
1 kolutu sličan nakit od bronca, *slika 35.*
1 pečatni prsten od bronca sa savaćenom plojkom.
10 kalemom na odskok ispisanih, polukrugljastih nakitnih putaca od bronca.
20 emaljiranih zrna.
2 željezna gvozdaca od koplja s uskom, narebrenom plojkom.

Slika 33.

4 željezna, vrlo oksidirana koplja sa širokom, narebrenom plojkom.
3 rta od željeznih sulica.
4 ulomka od željeznih noževih oštrica.
Fragmenti od prehistoričkog ilovastog sugja i rimske vazete.

Gromila V.

Premjer 9 *m*, visina 1 *m*, obrasla boroviną, od lomljenog i prikupljenog kamena.

Ilovasti utarci, drveni ugalj i nešto istrošenog iverja od kosti.

Gromila VI.

Premjer 6 *m*, visina 0·7 *m*, od prikupljenog kamena.

U zapadnom dijelu ljudske kosti i utarci od posuda. Položaj lešina nije se mogao utvrditi.

Slika 34.

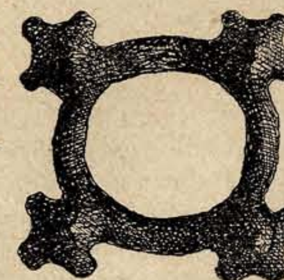
Gromila VII.

Premjer 7 *m*, visina 0·6 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. Nekoliko komada kosti, inače prazna nagjena.

Gromila VIII.

Premjer 10 *m*, visina 1·3 *m*. Od velikih kamenitih šuljeva.

Bilo je u njoj samo govegjih kosti i nekoliko utaraka od debelog ilovastog sugja.

Slika 35.

Gromila IX.

Premjer 10 *m*, visina 0·9 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena.

Prekopavanjem nagjeno je samo govegjih kosti, utaraka od ilovastog sugja i nekoliko čestica paljevine od lešine.

Gromila X.

Premjer 10 *m*, visina 0·6 *m*, od lomljenog kamena.
Nagjeno je govegjih kosti, utaraka od prehistoričkog ilovastog sugja, nekoliko komada s ručicama i fragmenat žrvnja.

Gromila XI.

Premjer 5 *m*, visina 0·4 *m*, od lomljenog kamena. Prazna.

Gromila XII.

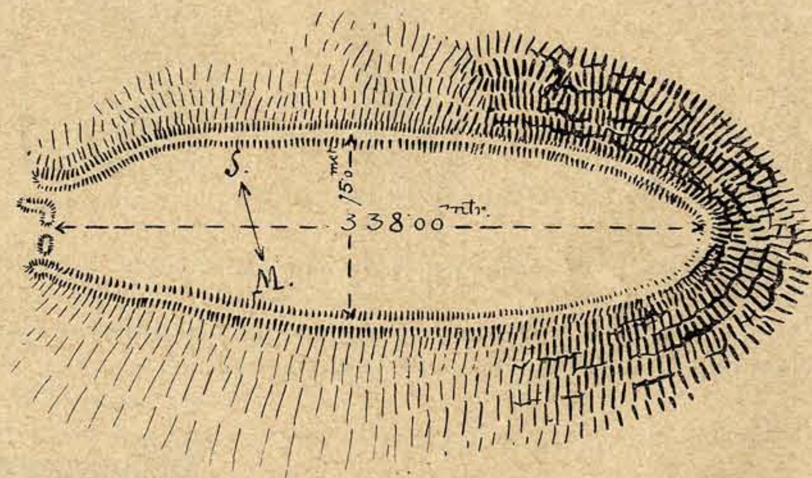
Premjer 5·4 *m*, visina 0·5 *m*, od lomljenog kamena. Prazna.

Gromila XIII.

Premjer 3·8 *m*, visina 0·4 *m*, od lomljenog kamena. Prazna.

Pariževići.

Na jugoistočnom ogranku gore Mlagja, što se je pružio prama Šenkovićkom polju, tik do zadnjih kuća parževićkih, nalaze se na zaravanku Komini ostanci nasute gradine.

Slika 36.

Oblik joj elipsa, *slika 36.*, kojoj je velika os orijentirana od sjeverozapada prama jugoistoku.

Bedem, koji se je megjutim održao samo u zapadnoj polovici gragjevine, na suho je ozidan, ima širinu od 4·5 *m*, visinu od 0·6—1 *m*, a na vrhu širinu od 2 *m*. Ulaz na sjeverozapadnoj strani sastoji od trojih odijeljenih 3 *m* širokih vrata, od kojih su najsjevernija zaklonjena malim, na suho uzidanim predzidom, *slika 37.* Na ogragjenom zemljištu, a i pred ulazom prostire se mala nekropola, koja je posve raskopana. Zapadno od te gradine vide se u hrastovom gajiću na nekim mjestima na suho uzidane zidine, koje su valjda gradini Komini služile kao prednja utvrda.

Mjesto cijele fortifikacije vrlo je lijepo odabrano, pošto se odavle divno može pregledati Šenkovićko polje i dolina, koja u nj izlazi; u blizini, u mjestu Parževićima probija iz hrida obilat izvor, što takogjer valja uzeti u račun.

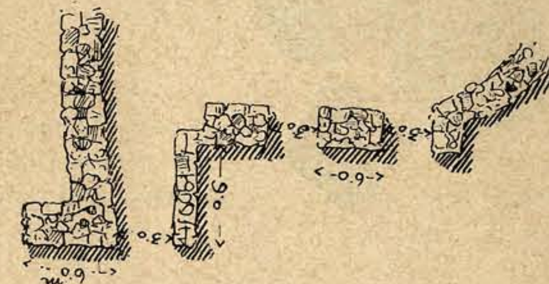
Gromila I.

Premjer 8 *m*, visina 0·7 *m*, uravnjena, ledinom obrasla, od kamenja i zemlje nasuta. U sjeverozapadnom kvadrantu paljevina od lešine, po ostalim mjestima nespaljene ljudske kosti razasute.

Od rukotvorina nagjen je uz paljevinu urezanim crticama ukrašen prsten od bronca i komadić broncane žice, po gromili razasuti utarci od debelih lonaca s ručicama i konjske kosti.

Gromila II.

Premjer 8·5 *m*, visina 1 *m*, na oblik kubeta, ledinom obrasla; nasuta od kamenja i zemlje. U sjeverozapadnom kvadrantu nagjen je od istoka prama zapadu orijentiran kostur sa dvije broncane špiralne halke od 4 zavojka blizu glave; utaraka od ilovastih posuda množina.

Slika 37.

Gromila III.

Premjer 8·2 *m*, visina 0·6 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, gola. U sredini nagjene su nespaljene ljudske kosti, kojim se nije više moglo ustanoviti orijentiranje, u sjeverozapadnom kvadrantu fragmenti žàri slične posude.

Gromila IV.

Premjer 8 *m*, visina 0·5 *m*, od kamena nasuta, uravnjena. Sahranjene dvije lešine, orijentiranje se nije moglo raspoznati; blizu kosti prsten, načinjen od broncane špirale, kojoj se oba kraja svršavaju u putašca *(slika 38.)*, utarci od ilovastih posuda po gromili razasuti.

Gromila V.

Premjer 4·5 *m*, visina 0·4 *m*, od kamenja nasuta gromila, ima oblik uravnjenog odsječenog čunja; obrasla borovicom. U sredini nespaljene kosti i utarci od ilovastih posuda.

Gromila VI.

Premjer 5 *m*, visina 0·8 *m*, kamenita gromila; uravnjena, gola. Nahogjaji kao pod V.

Gromila VII.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·6 *m*. Nahogjaji kao pod V.

Gromila VIII.

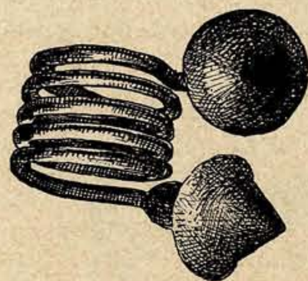
Premjer 6·5 *m*, visina 0·6 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, obrasla glogom.

U njoj je bilo nešto ostanaka od ljudskih kosti i nešto utaraka od ilovastih posuda.

Gromila IX.

Premjer 8 *m*, od juga prama sjeveru, od istoka prama zapadu 4·7 *m*, visina 0·7 *m*, nasuta od kamenja i nešto zemlje, ledinom obrasla.

U zapadnom dijelu nagjene su dvije od zapada prama istoku položene lešine; uz jedan kostur ležale su dvije broncane špiralne korice od žice blizu glave.

Slika 38.

Gromila X.

Premjer 4·7 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila; gola.

U sredini ljudske kosti i utarci od 3 posude po prilici.

Gromila XI.

Premjer 6 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila; gola. U njoj je bilo nešto utaraka od sugja.

Gromila XII.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila; gola. Bila je posve prazna.

Gromila XIII.

Premjer 4 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila; gola. U sredini utarci od sugja.

Gromila XIV.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila; gola. Prazna.

Gromila XV.

Premjer 7·5 *m*, visina 2 *m*, od prikupljenog kamenja, obrasla lijeskom. Utarci od prehistoričkog ilovastog sugja i govegje kosti, inače prazna.

Gromila XVI.

Premjer 10 *m*, visina 2 *m*, od prikupljenog kamenja, lijeskom obrasla. Prazna.

Mlagj.

Nekropola se prostire po hrptu gore Mlagja, koji se pruža jugoistočnim pravcem od Amorića do Parižевića. Po obroncima, obraslim sitnogoricom i nekolikim hrastovim gajićima, prostiru se mjesta Amorići, Čitluci i Parižеvići. Na jugozapadnom kraju gorskog hrpta ima nasuta gradina, Grad na Mlagju, tamam prema Hreljin-gradu na obronku Pliješa, tako da obje rečene utvrde čuvaju ulaz u dolinu parižеvićku. Pri izlasku iz klanca, tamo, gdje se on proširuje u Šenkovićko polje, ima iznad sela Parižеvića drugi okrugli, nego nasadima gotovo posve sakriveni nasip, tako da je i taj dio klanca flankiran.

Gromile su većinom u šumi, samo ih je malo podignuto na pašnjacima. Dvije humke podignute nad grobovima, a slične nasutim gradinama pod br. IV. i XIII. izvještaja o nahogjajima, tako su postavljene na mjestima, s kojih je najljepši pogled na Glasinac, da nekim načinom čine i središte dviju manjih nekropola. U njima je bilo obilje grobnih priloga, tako da ih valja smatrati glavarskim grobovima.

U onakim gromilama, koje su bile obrasle grmljem i drvećem, slabo je nagjeno priloga. Samo najveći broncani i željezni objekti bili su očuvani, a sitnije komadiće istog kova rasprštalo je žilje u samo sićušno iverje. I orijentiranje bilo je u mnogim prigodama s rečenih razloga nemoguće ustanoviti.

Gromila I.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, nasuta od lomljenog i prikupljenog kamenja. U južnom dijelu mrtvačka paljevina i fragmenat žrvnja od kamena, slična amfibolitu.

Gromila II.

Premjer 6·8 *m*, visina 0·5 *m*, nasuta od lomljenog i prikupljenog kamenja, obrasla lijeskom, na vrhu uravnjena.

U južnoj strani mrtvačka paljevina, pri tome komadići jantara, špiralna žica od bronca i broncano zrno. U istočnomu dijelu dvije od istoka prama zapadu položene, nespaljene lešine, pri jednoj dvije dvostruke špirale od broncane žice, pri drugoj mala broncana fibula s dugmetima, probušen megjegji zub, kao i ulomci od željeznih kopalja. U materijalu, od koga je gromila nasuta, dva žrvnja od ručnog mlina, premjer im je 40 *cm*.

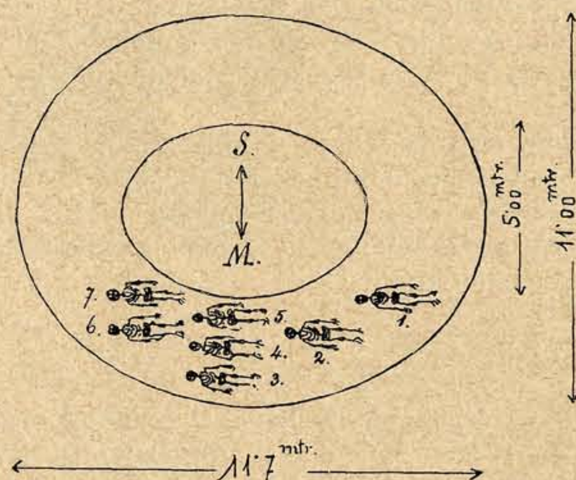
Gromila III.

Premjer od zapada prama istoku 8·2 *m*, od sjevera prama jugu 9 *m*, visina 0·5 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena i od prilike $^1/_3$ zemlje nasuta, na površini utabana, lijeskom obrasla.

U sjevernom dijelu od zapada prama istoku položen kostur sa pet, kalemom na odskok ispisanih broncanih dugmeta; u južnom dijelu lešina, položena od juga prama sjeveru, kojoj se na glavi poznaju tragovi od vatre. Pri ovoj nagjen je rimski, željezni ključ, dva komada usukane špiralne žice i fragmenti nekog nakita, sastavljenog od dvije broncane dvostruke špirale i od špiralnih kolutova. Osim toga nagjeno je u gromili razasutih utaraka od prehistoričkog sugja, a na jednom mjestu nespaljene kosti od udova. Na kosturu, položenu od juga prama sjeveru, nije se vidjelo znakova, po kojim bi se moglo suditi, da je kasnije sahranjen.

Gromila IV. (*Slika 39.*)

Ova je imala oblik male nasute gradine; osi elipse iznosile su 11·7 i 10·3 *m*. Visina nasipa ustanovljena je na 1·25 *m*, širina pri temelju 3 *m*, a pri vrhu 1·3 *m*. Gromila je nasuta na pola od lomljenog i prikupljenog kamena, a na pola od zemlje, i bila je obrasla mladom šumicom. U južnoj strani gromile pod nasipom, nagjeno je sedam od zapada prama istoku položenih kostura.

Slika 39.

Pri prvome kosturu nagjena su dva velika željezna koplja, oblika lovorovog lista i 1 lijepo očuvan sjekač (nož za sjecivo) sa dva trna na dršku, *slika 40.* ($^1/_4$); pri drugom željezno koplje i ulomak od noža; pri trećem dva koplja, brus, dvije broncane fibule na obluk sa dvije petlje i ulomci od noževa; pri četvrtom oštrica od željeznog bodeža, džilit, i ulomci broncane plojke sa pojasa na oblik krsta; kod petog dva željezna koplja na oblik rogoza i brus; pri šestom 51 *cm* duga oštrica od mača, jednoreza, savijena, *slika 41.* ($^1/_4$) broncana pafta, *slika 42.*, 2 dugmeta na oblik krsta s ušicom (bronc), fragmenti broncane zaponke i broncano zrno; pri sedmom fragmenti od željeznih kopalja i noževa, 1 broncano zrno, 1 broncana zaponka na oblik dugmeta, uz lijevu šljepoočnicu kolut od broncane žice, ovijen špiralnom usukanom žicom, fragmenti broncane fibule na

obluk i pasji zub. *Slika 39.* prikazuje situaciju kosturova u gromili, svi leže na golom tlu, tako da ne može biti govora o kasnijem sahranjivanju u nasipu. Meni se u ostalom čini, da je cijeli taj nasip podignut u bogoštovne svrhe, pošto je u nutrinji jedva bilo mjesta za 10 ljudi, te niti je mogao služiti za obranu, niti za obitavanje.

Gromila V.

Premjer 4·5 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena nasuta, obrasla grabom i lijeskom.

U njoj ništa nije nagjeno.

Gromila VI.

Premjer 7 *m*, višina 1·2 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena, obrasla mladom šumicom.

U njoj ništa nije nagjeno.

Gromila VII.

Premjer 7 *m*, visina 1·5 *m*, od lomljenog kamena; obrasla.

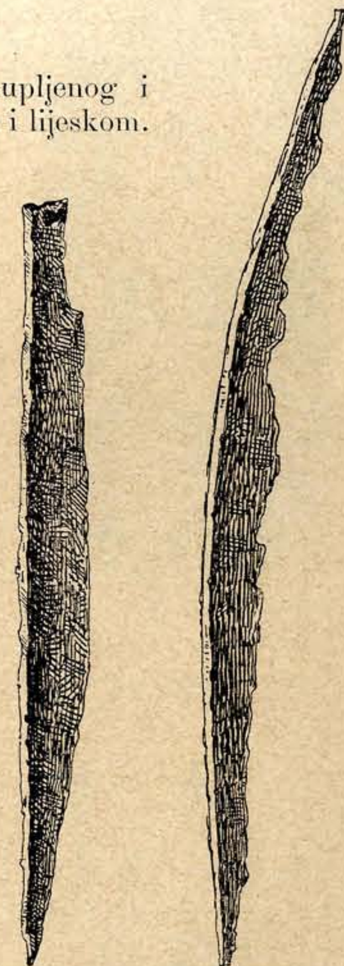
U južnom dijelu gromile komadi kosti bez traga paljevini, u blizini privjesak od 2 kolutića i 1 špirala od broncanog tenećeta.

Gromila VIII.

Premjer 6 *m*, visina 1 *m*, na pola od zemlje, na pola od kamena nasuta. U gromili razasuti utarci prehistoričkog sugja i komadi ljudskih kosti, kojim se položaj nije mogao odrediti.

Gromila IX.

Premjer 3 $^1/_2$ *m*, visina 1 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena; čunast oblik.

Slika 40. Slika 41.

U sredini mrtvačka paljevina i špirala od pružive broncane žice.

Gromila X.

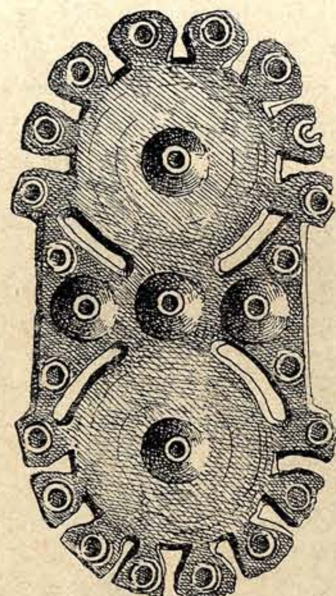
Premjer od istoka prama zapadu 10 *m*, od sjevera prama jugu 9 $^1/_2$ *m*, visina 1·3 *m*.

Materijal sastoji od zemlje sa nešto prikupljenog kamena; imala je oblik slabo svedenog kubeta.

Nagjene su lešine, kako ih prikazuje *slika 43.*

U istočnom dijelu gromile, oko 2 $^1/_2$ *m* od kraja, ležaše četiri od sjeverozapada prama jugoistoku položena kostura; u prijegledu

sa 1 do 4 označeni bili su bez ikakih priloga sahranjeni. Kod petog kostura nagjena su 24 ravna, na odskok kalenom ispisana broncana dugmeta s ušicama, ukosnica od bronca, 39 *cm* duga, glavica i gornji dio ornamentiran, na dônjem kraju navriježena špirala od broncane žice (*slika 44.*, 1/3 naravne veličine), nadalje narukvice od bronca, nalik na korice, straga na široko otvorene, debelim obručevima ukrašene[1]) i privjesak od bronca, sastavljen od špirala na oblik naočara i od špiralnih kolutova[2]).

Slika 42.

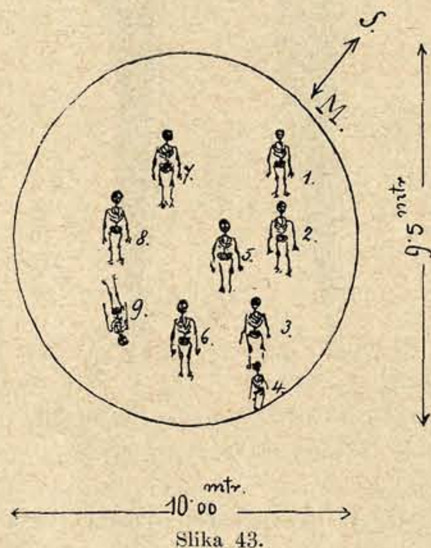
Kosturi 6. i 7. bili su bez priloga, kod 8. nagjen je uz glavu lešine pehar od ilovače s jednom ručicom, načinjen prema tipu najobičnijem na Glasincu. Deveti kostur bio je položen od jugoistoka prama sjeverozapadu; pri glavi mu je nagjen obruč za kosu, kraj prsiju izdignuta broncana pafta i mnoštvo sitnih zrna od stakla i emalja.

Razmjerno bogato opremljene lešine 5 i 9 ležaše na nekoj vrsti kamenitog odra, ostale na golom tlu.

Gromila XI.

Premjer od sjevera prama jugu 7·6 *m*, od istoka prama zapadu 8 *m*, visina 1·3 *m*; zemljana humka.

Osim četiri, od sjeverozapada prama jugoistoku položena kostura, koji su oko 30 *cm* iznad tla bili položeni na kamenu, nije se u tome grobu ništa našlo.

Slika 43.

Slika 44.

Gromila XII.

Premjer 8 *m*, visina 0·4 *m*; uravnjena, od kamena nasuta gromila. U južnom dijelu, 4 *m* od kraja, nagjena je djelomice spaljena lešina; kosti od lubanje bile su bijelo kalcinirane, udovi nijesu bili spaljeni. Od priloga

[1]) Hoernes, „Grabhügelfunde von Glasinac" (Prijedmeti nagjeni u gromilama glasinačkim), sl. 197., Beč 1889.

[2]) Hoernes, „Grabhügelfunde von Glasinac" (Prijedmeti nagjeni u gromilama glasinačkim), sl. 202. i 203.

našla se je samo jednostavna broncana ukosnica (žica), broncano zrno i fragmenti od broncanih špiralnih koričica. U zapadnom dijelu nagjeni su zubi i kosti od udova govečeta.

Gromila XIII.

Premjer od sjevera prama jugu 13 *m*, od istoka prama zapadu 12 *m*. Kako je *slika 45.* prikazuje u tlocrtu i u presjeku, imala je oblik malog graca; gromila je bila posve obrasla mladom šumicom.

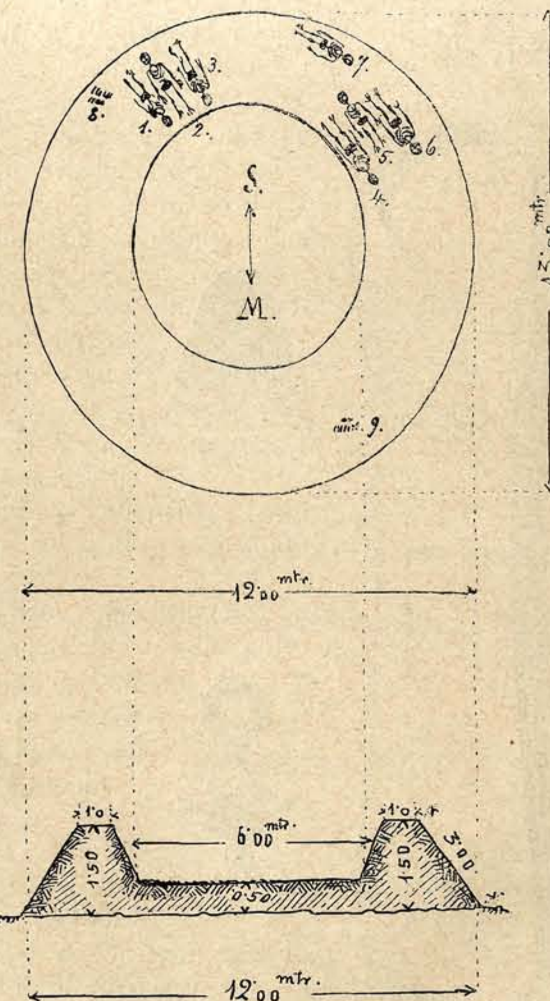
U sjevernom dijelu gromile, od prilike jedan metar od kraja, našla se mrtvačka paljevina, za tim jedan od sjeverozapada prama jugoistoku položen kostur, spram koga su ležala dva u obratnom dravcu položena kostura. U sjeveroistočnom dijelu kod kostura 4., 5., 6. i 7. isti red, a prema kraju nagjeni su ostanci dječije lešine. U južnom dijelu kod 9. mrtvačka paljevina. Kod kostura br. 2. nagjeni su ovi prijedmeti:

Pojas, sastavljen od broncanih šipki[1]).

Željezni nož, jednorez na vrhu ponešto savijen.

Dvije narukvice od debele broncane žice, uzvrnute, špirala sa 18 savijutaka.

Dvije broncane dvostruke špiralne fibule sa željeznim jezičcem.

Slika 45.

Dvije broncane fibule na obluk sa dvije petlje, s četverouglastom, na dva mjesta probušenom nožicom.

9 broncanih zrna.

[1]) Ć. Truhelka, „Kopanje starina na Glasincu 1889." sl. 3. u „Glasniku zemaljskog muzeja", u Sarajevu 1890.

Ukosnica od bronca [1]).

Od prilike 3 *m* usukane špiralne žice od koričica.

Broncana zaponka, ispupčena, s perima uokolo [2]).

Broju 8 slično savijen i sa strane zakovicama sastavljen trak od tankog bronca, prosto nasavaćen. (*Slika 46.* $^1/_4$ naravne veličine.) Opseg 1·1 *m* (za držanje dugog skuta).

Deset komada broncanih privjesaka s ušicama, stranom na oblik šljive, stranom rasporena šuplja dugmeta i jedan privjesak, sličan *slici 48.*

Uz kostur, obilježen brojem 2. nagjeno je ovo:

Dvije broncane špiralne fibule.

Dijelovi ogrlice, koji sastojahu od 10 pri okrajku probušenih ljuštura (cardium), jednog u broncan kolutić okvirenog vučijeg zuba; od 1. broncanog privjeska na oblik posudice; od jedne pafte iz gjerdana od broncanog tenećeta, *slika 47.*; jednog trouglastog broncanog privjeska i deset različitih jantarevih zrna.

Slika 47.

Kod lešine br. 3. nagjene su samo dvije broncane špiralne fibule.

Kod kostura 4., 5. i 6. nagjene su 4 masivne ljevene broncane zmijolike narukvice, 4 djelomice oštećene broncane fibule na obluk sa dvije petlje, šest špiralnih fibula.

Kod dječije lešine br. 7. bile su dvije špiralne fibule od bronca, na mjestu br. 9., gdje je konštatovana mrtvačka paljevina, malen savijen nož od željeza i mala broncana fibula s dugmetima i dugom nožicom.

Slika 48.

Gromila XIV.

Premjer 8 *m*, visina 1 *m*, sva od lomljenog i prikupljenog kamena; obrasla hrastićima i lijeskom.

U toj gromili bile su po nekim mjestima razasute nespaljene ljudske kosti, na jednom mjestu (jugoistok) mrtvačka paljevina. Od rukotvorina nagjeni su samo ulomci od željeznih kopalja i noževa, polovica broncane špiralne fibule, 1 broncani kolutić od fibule i nekoliko utaraka od prehistoričkih lonaca.

Slika 46.

[1]) i [2]) Dr. Hoernes, „Grabhügelfunde von Glasinac" (Prijedmeti nagjeni u gromilama glasinačkim). Beč 1889. Antropološko društvo. Slike 183. i 193.

Gromila XV.

Premjer 9 *m*, visina 1 *m*, od kamena i zemlje; šumicom obrasla. Osim množine utaraka od ilovastog sugja, dvije kruglje od nekog kamena slična gabru i nekoliko posve istrošenih ljudskih kosti, nije ništa nagjeno.

Gromila XVI.

Premjer 13 *m*, visina 60 *cm*, kamenita gromila, šumicom obrasla. Raskopavanjem nagjeno je nešto utaraka od sugja i nekoliko nespaljenih ljudskih kosti. Položaj lešine nije se mogao ustanoviti.

Gromila XVII.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, šumicom obrasla. Prazna.

Gromila XVIII.

Premjer 3·5 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila, šumicom obrasla. Prazna.

Gromila XIX.

Premjer 3 *m*, visina 0·8 *m*, šumicom obrasla, kamenita gromila. Prazna.

Gromila XX.

Premjer 6·5 *m*, visina 1·1 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena, na oblik presječenog čuna.

Od prilike u sredini nespaljene ljudske kosti i ulomci malene ilovaste zdjelice bez ručica.

Gromila XXI.

Premjer 8·3 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila, šumicom obrasla. Prazna.

Gromila XXII.

Premjer 5·3 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila, šumicom obrasla. Osim nekoliko utaraka od sugja i komadića uglja nije ništa nagjeno.

Gromila XXIII.

Premjer 5·7 *m*, visina 0·6 *m*, od kamena i zemlje.

Nagjeno je bez reda razasutih spaljenih i nespaljenih ljudskih kosti, željezno koplje, ulomak takoga i 4 emaljna zrna.

Gromila XXIV.

Premjer 3 *m*, visina 0·4 *m*. Raskopavanjem nagjen je u sredini prirodan hrid u visini gromile, te po tome gromilu valja smatrati samorodom, vremenom istrošenom hrpom ruševine.

Gromila XXV.

Premjer 6·2 *m*, visina 0·7 *m*, kamenita gromila, lijeskom obrasla. Bijaše u njoj samo nekoliko utaraka od ilovastog sugja.

Gromila XXVI.

Premjer 4·5 *m*, visina 0·5 *m*, šumicom obrasla. Nema traga kostima, ali od prilike u sredini na golom tlu lijepo očuvan vrh od sulice, na kome su se vidjeli tragovi vatre. Čini se da je kosti, ako su kada kakve ovdje bile, voda i žilje od drveća sasvim istrošilo.

Gromila XXVII.

Premjer 3·2 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila, ošumljena. Prazna.

Gromila XXVIII.

Premjer 4·8 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila, ošumljena. Prazna.

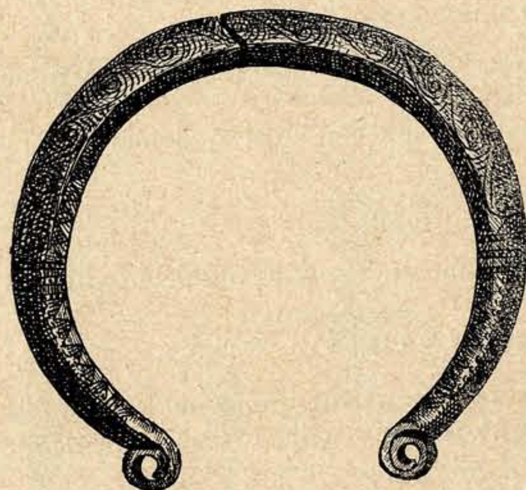
Gromila XXIX.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, od zemlje i prikupljenog kamenja, obrasla lijeskom. U jugoistočnom dijelu konštatovan je kostur, položen od zapada prama istoku, kod koga su se mogli pribrati ovi prijedmeti:

Plosnat torquis od ljevenog bronca, nasavaćen, *slika 49.*

Pet komada na odskok ispisanih, ravnih broncanih dugmeta.

Ulomci nekog nakita, koji je sastojao od broncanih dvostrukih špirala i od špiralnih kolutića.

Slika 49.

Gromila XXX.

Premjer 10·2 *m*, visina 1·2 *m*, nasuta od pojednakog po prilici dijela kamena i zemlje. U njoj se je moglo ustanoviti 6 sahranjenih lešina, položenih od sjevera prama jugu. Od priloga nagjena je polomljena željezna fibula na obluk sa dvije petlje; na oblik krsta načinjena, usavaćenim koncentričkim kolobarima ukrašena broncana plojka s tragovima željezne stremenke ili mjesta, gdje je bio pričvršćen jezičac; mnoštvo utaraka od sugja, kao i nekoliko komada od žrvnja.

Gromila XXXI.

Premjer 4·2 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila, obrasla; u nasutom materijalu konjska kost.

Gromila XXXII.

Premjer 8·2 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila, ošumljena. U sjevernom i južnom dijelu po jedna od zapada prama istoku položena lešina; od priloga ništa nije nagjeno osim utaraka od sugja.

Gromila XXXIII.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila, ošumljena. Prazna.

Gromila XXXIV.

Premjer 5 *m*, visina 0·6 *m*, kamenita gromila, lijeskom obrasla. U sjevernom dijelu nespaljene ljudske kosti.

Gromila XXXV.

Premjer 4·5 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila, ošumljena. Prazna.

Gromila XXXVI.

Premjer 4·5 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila, ošumljena. Prazna.

Gromila XXXVII.

Premjer 3·2 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila, ošumljena.

Prazna, do jednog konjskog zuba i ručice od neke posude u nasutom materijalu.

Gromila XXXVIII.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila, ošumljena.

Po gromili razasute ljudske kosti i utarci od sugja.

Bandin Odžak.

Gromile, koje su iza prekopavanja od prijašnjih godina još preostale da se pretraže, koncentriraju se oko prehistoričke „Gradine“ na brežuljku, što se južno od rečenog mjesta valovito uzdiže iz doline.

Gradina čini kolobar, kome premjer iznosi 67 *m*, sjeverna je strana terasirana, a na južnoj strani ima na suho uzidan bedem od 6 *m* širine. Nekoliko je gromila u utvrdi, druge su ispod nje u dolini i na pristranku spram nje blizu mjesta Bandinog Odžaka.

Naselište je vrlo staro; blizu sela ima sredovjekog nadgrobnog kamenja i podor nekakog kapeli sličnog zdanja.

Zapadno su odonud u kotlini razvaline Bandinog konaka, koje valjda potječu od kakog sredovjekog hana, a na Dautovom brdu nekoliko turskih nišana.

Na zemljištu ima poglavito dobrih pašnjaka, ali ima i dobrih livada i veoma dobrih njiva za pšenicu. Šume nema, samo u južnim stranama doline ima hrastov gajić.

Gromila I.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·6 *m*, od zemlje i prikupljenog kamenja; ledinom obrasla.

U sredini gromile dva od zapada prama istoku položena kostura, bez priloga.

Gromila II.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·5 *m*, od zemlje i prikupljenog kamenja; ledinom obrasla.

U sjeveroistočnom kvadrantu kostur, položen od zapada prama istoku.

Gromila III.

Premjer 7·3 *m*, visina 1 *m*, od zemlje i nešto kamenja; ledinom obrasla. Od južnog kraja od prilike na $2^1/_2$ *m* ležahu dva, u pravcu od zapada prama istoku položena kostura; kod svakog od njih nagjene su dvije broncane fibule na obluk sa dvije petlje s četverouglastom i na dva mjesta probušenom nožicom, dvije broncane narukvice ljevene, zmijolike, broncana plojka na oblik krsta, ukrašena nasavaćenim koncentričkim kolobarima, valjda pripada kakoj vrsti halštatske fibule s plojkama. Osim toga bijahu još po grobu razasuti: ilovasto vreteno, usukana špiralna žica i nekoliko utaraka od sugja.

Gromila IV.

Premjer 7 *m*, visina 0·6 *m*, od zemlje i nešto kamenja. U južnom dijelu gromile dva od zapada prama istoku položena kostura sa željeznom sulicom, fragmenti od željeznih kopalja i noževa, dva brusa od kamena pješčenjaka, dva zuba derača od megjeda i jedna broncana fibula na obluk s jednom petljom, sa stremenkom čunu sličnom. U nasutom materijalu utarci od sugja.

Slika 50.

Gromila V.

Premjer 7 *m*, visina 0·5 *m*, od prikupljenog kamenja i nešto zemlje. U sjeveroistočnom kvadrantu kostur, položen od zapada prama istoku, pri glavi kosturovoj ležaše broncano dugme na obluk tutulusa (pupčasto) s ušicom *(slika 50.)* i špiralni kolut od broncane žice. U nasutom materijalu bilo je mnoštvo ilovastih utaraka, nekoliko brusova, kamenitog grumenja (za mrvljenje žita) i žrvanj eliptičkog oblika.

Gromila VI.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·7 *m*, od prikupljenog kamenja, uravnjena. U jugoistočnom kvadrantu blizu kraja od zapada prama istoku položen kostur sa dva željezna koplja (oblik lovorovog lista), dvije fibule na obluk sa dvije petlje s četverouglastom nožicom, dvostruka špirala od broncane žice i brus; u sjeveroistočnom kvadrantu, oko $2^1/_2$ *m* od prvog kostura, drugi sa dvije zmijolike narukvice i dvije dvostruke špirale od broncane žice.

Gromila VII.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamenja. Prazna.

Gromila VIII.

Premjer 9 *m*, visina 1·75 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamenja. U gromili, stranom na golom tlu, stranom u nasutom kamenju, 10 od zapada prama istoku položenih kostura bez ikakog priloga (kasnije sahranjeni?). U sjeveroistočnom kvadrantu, dva metra od kraja, mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama:

2 kvrgaste fibule od bronca, svaka sa tri kolutića.

Ulomak čunaste fibule.

Biljur.

2 broncana zrna.

Rešetki slično, probijeno nakitno dugme od bronca.

4 kolutića sa fibule.

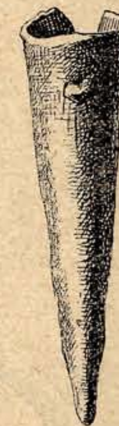
Brus.

Ravno broncano dugme.

Izrezuckana kost. *Slika 51.*

Po grobu razasuta množina utaraka od sugja.

Slika 51.

Slika 52.

Gromila IX.

Premjer 7 *m*, visina 0·5 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamenja.

U južnom dijelu dva skeleta, položena od zapada prama istoku, uz njih okovica od koplja, *slika 52.* ($^1/_2$), zrno od vapnenca, ulomak ilovastog vretena i broncana špiralna fibula.

Gromila X.

Premjer 9 *m*, visina 1·2 *m*, od kamena i zemlje; uravnjena, ledinom obrasla.

U južnom dijelu gromile na dva mjesta ljudske kosti, pri tome ostanci od 5 po prilici plitici sličnih posuda, ilovasto vreteno i nekoliko komada broncane žice.

Gromila XI.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·7 *m*, od zemlje i prikupljenog kamenja. U sredini ostanci od dvije lešine; nekaki sitni nakit od broncanog tenećeta s probijenim krstom u sredini, brus od kloritnog škriljevca i mnoštvo utaraka od sugja, bijahu jedini prijedmeti, što su ondje nagjeni.

Gromila XII.

Premjer 6·8 *m*, visina 0·6 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena; uravnjena. U sjeveroistočnom kvadrantu dva od zapada prama istoku položena kostura.

Nagjeno: dvije okrugle zaponke od ljevenog bronca, u sredini nožice probijen ornamenat na oblik krsta, kolut od tankog bronca, malen lončić i ulomci oveće posude s ručicom.

Gromila XIII.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, od kamena i zemlje; uravnjena, ledinom obrasla. U sredini ostanci kostura s ovim prilozima: 1 zaponka od ljevenog bronca sa središnjim poljem nalik na ružicu, 1 broncano zrno, kvrgasta broncana fibula, komadić ukosnice i komadić željeznog noža.

Gromila XIV.

Na oblik elipse, premjer pri temelju 9 *m* i 8 *m*, visina 1 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena.

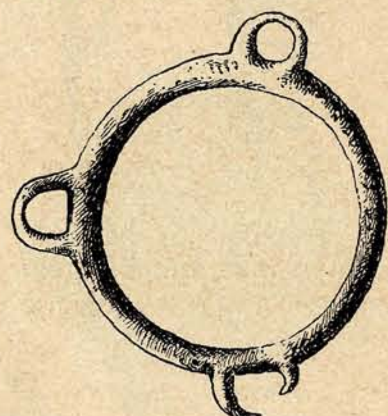
U istočnom dijelu dva, u zapadnom jedan, u pravcu od zapada prama istoku položen kostur.

Od rukotvorina nagjeno je samo mnoštvo utaraka od sugja i vreteno.

Gromila XV.

Premjer 6·7 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena; uravnjena. U sjeverozapadnom kvadrantu tri od sjeverozapada prama jugoistoku položena kostura. U jugozapadnom kvadrantu na dva mjesta mrtvačka paljevina.

Pri skeletima broncani kolut *(sl. 53.)* sa tri ušice po strani, toka na oblik krsta od bronca, špiralni kolutić od broncane žice i špiralna koričica od broncane žice; uz mrtvačku paljevinu samo utarci od sugja.

Slika 53.

Gromila XVI.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila. Utarci od ilovastog sugja, inače prazna.

Gromila XVII.

Premjer 6 *m*, visina 0·9 *m*, kamen i zemlja; ledinom obrasla. U zapadnom dijelu četiri od sjeverozapada prama jugoistoku položena kostura; jedan je kostur imao pod glavom broncane kliještice i blizu prsa zaponak s rozetom u sredini. Uz tri ostala kostura samo utarci od ilovastog sugja.

Gromila XVIII.

Premjer 6 *m*, visina 0·6 *m*, od kamena i zemlje; ledinom obrasla. U sjeverozapadnom i u jugozapadnom kvadrantu po jedan od zapada prama istoku položen kostur.

Uz prvi otvorena narukvica od ljevenog bronca, polukrugla i ulomci ilovaste zdjelice, ornamentirane linearnim motivima.

Gromila XIX.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila. Prazna.

Gromila XX.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*, kamenita gromila. Prazna.

Gromila XXI.

Premjer 6 *m*, visina 0·6 *m*, od kamena i zemlje; ledinom obrasla. U sjevernom dijelu, $1^1/_2$ *m* od kraja, dva kostura, kojim se položaj nije mogao odrediti. Komad na oblik špirale savijene broncane žice, brus, komad žrvnja od diorita, kao i veći broj utaraka od sugja, koji potječu od 5 oblika po prilici, sve to nagjeno je stranom u nasutom materijalu, stranom na golom tlu.

Gromila XXII.

Premjer 8 *m*, visina 0·8 *m*, od kamena i zemlje; ledinom obrasla.

U sjevernom dijelu sahranjena dva kostura; uz istočni kostur nagjena je izdjelana cjevasta kost, *slika 54.*

U južnom dijelu mrtvačka paljevina; po svoj gromili razasuti utarci od sugja i to od žára s vrlo tankim vratom i od plitica.

Slika 54.

Gromila XXIII.

Premjer 7 *m*, visina 1·2 *m*, od kamena i zemlje; ledinom obrasla. Na tri mjesta kosturi u zapadnoj polovici gromile; od priloga nagjene su dvije špiralne koričice od broncane žice, željezna dvostruka špirala, špiralni kolutić od bronca, utarci od ilovastog sugja, komad žrvnja od granita i željezni nož po današnjem načinu.

Pod-Pećine.

Dolina Pod pećinama prostire se istočno od mjesta istog imena do ispod kusačkog graca. Zemljište sastoji od pašnjaka, isprekidanih mnogim ponorima, mjestimice obraslo rijetkom borovom šumicom. Gromile su svuda razasute, mjestimice gusto jedna do druge poredane, osobito pri dnu graca.

Pri ulazu u dolinu vide se tragovi neke primitivne utvrde, koju narod zove Bandin han; ona sastoji od zidova, dugih 28 *m*, koji u razmaku od 10 *m* usporedo teku. Ti su zidovi 0·5—0·9 *m* debeli, 0·4 *m* visoki i na suho zidani od prikupljenog i lomljenog kamena. U pravcu osovnom na ova dva zida, a u daljini od $7^1/_2$ *m*, prostiru se dva nasipa, svaki od prilike 24 *m* dug i 1 *m* širok. Valjda je ta utvrda bila neko predgragje kusačkom gracu, od koga je oko $1^1/_2$ *km* udaljena, i kome je služila za zatvaranje ulaza u dolinu.

Dalji tragovi primitivne utvrde vide se oko 200 koraka istočno od Bandinog hana, to su naime tri gromilasta nasipa, koji su jedan s drugim sastavljeni i o kojima ću govoriti pod II., III. i IV.

Ovdje je pretraživanjem gromila u neku ruku nastavljeno i dovršeno prekopavanje, otpočeto prijašnjih godina.

Gromila I.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·9 *m*. Od lomljenog kamena i zemlje.

U sredini gromile ima kostur, kome se nije pravo mogao razabrati položaj, s kolutićem od fibule, ulomkom od broncanog lančića; nadalje je bilo utaraka od ilovastog prehistoričkog sugja i govegjih kosti.

Gromila II.

Premjer 10·7 *m*, visina 1·2 *m*.

U toj je gromili valjalo razlikovati tri sloja i to jedan unutrašnji glavni od samih šuljeva, oko njega sloj od tucanog kamena, i najposlije spoljašnji plašt od prikupljenih krupnih kamenica. Pod glavnim slojem nagjeno je ljudskih kosti, kojim se nije mogao ustanoviti položaj, s broncanom špiralnom fibulom, broncana fibula na obluk sa dvije petlje, dvije zaponke od bronca s išaranom rozetom na oblik krsta u sredini, kolutić od tankog bronca, kolutić od željeznog tenećeta i ilovasto zrno.

U sloju od tucanog kamena nagjeni su komadi sakovanog željeza i željezne troske, komadi ocaklene ilovače, mnoštvo sredovjekog željeznog orugja, utarci od sugja zidanog na točilo, kosti od govečeta i divlje svinje i nekoliko komada stakla. U sjeveroistočnom kutu nagjena je u spoljašnjem sloju ljudska lubanja bez ikakih drugih kosti i priloga, pa se meni to učinilo, kao da su ovdje sahranili posječenu glavu.

Gromila III.

Premjer 9·7 *m*, visina 0·7 *m*, od lomljenog kamena i pruda. Na dva mjesta ostanci od kostura s utarcima od prehistoričkog sugja. U nasutom materijalu ostanci od sugja gragjenog na točilo, željezna troska, govegje kosti i željezna šivaća igla.

Gromila IV.

Premjer 9·3 *m*, visina 0·7 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U sjevernom dijelu na tri mjesta mrtvačka paljevina s ovim prilozima: 19 probušenih komada jantara, zrno od emalja, žica (Perlenschieber) od bronca, privjesak od bronca na oblik dvostruke bradve, ulomci željezne fibule na obluk, 19 broncanih kolutića od fibula i ornamentirani utarci od ilovastog sugja.

Gromila V.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·6 *m*. U zapadnom dijelu mrtvačka paljevina i nekoliko spržnih komada jantara.

Gromila VI.

Os od sjevera prama jugu 10 *m*, od istoka prama zapadu 11 *m*, visina 1 *m*; kamenita gromila.

U istočnom dijelu, 3 *m* od kraja, dva cijela od zapada prama istoku položena kostura.

Od priloga samo špiralna fibula i ulomak nožice od broncane fibule.

Gromila VII.

Premjer 6·2 *m*, visina 1 *m*. Prazna.

Gromila VIII.

Premjer 9 *m*, visina 1 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina, u svem sjevernom dijelu četiri od zapada prama istoku položena kostura. Pri čitavim kosturima nagjeno je veliko broncano bikoničko zrno, plosnat broncani kolut, dva ilovasta vretena i željezni vršak od džilita; uz mrtvačku paljevinu bilo je utaraka od sugja, desiniranih jednostavnim linearnim ornamentima.

Gromila IX.

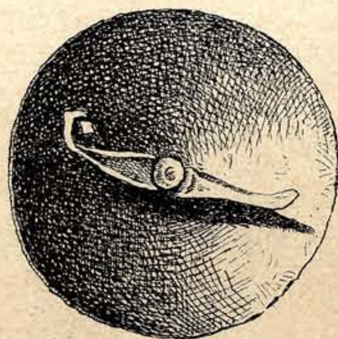
Premjer 9·8 *m*, visina 0·8 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U sredini kostur položen od zapada prama istoku, u sjeveroistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina.

Uz nespaljeni kostur iskopani su na jednoj hrpi, kao da su naskladani, ovi prijedmeti:

2 broncane fibule s plojkama, *slika 55.*

2 male trakolike narukvice od broncanog tenećeta, na odskok ispisane.

6 komada kvrgastih fibula sa nasavaćenim nožicama od bronca, ljevene na tri različita kalupa.

Slika 55.

1 broncana ukosnica s dugmetom, sličnom ljestvicama.

1 prsten od bronca, trakolik, na odskok ispisan.

3 broncana kolutića od fibula.

1 ulomak željeznog noža.

Gromila X.

Eliptične osi 9 *m* i 7·8 *m*, visina 1 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena; obrasla borovicom.

U sredini tri kostura, položena od zapada prama istoku, s ovim prilozima:

Jedno koplje na oblik rogozovog lista, s povorom po sredini.

Ulomak željeznih žvala, *slika 56.* (1/2).

Grbav jednorez gvozdeni nož.

Slika 56.

Uska narukvica od broncanog tenećeta.

Broncano zrno, nalik na bure, rasporeno.

Broncana sukana špiralna žica od koričica.

Privjesak od bronca na oblik šljive.

Ispupčena zaponka od bronca.

Više utaraka od sugja, ispisanih linearnim ornamentom.

Gromila XI.

Premjer 9·6 *m*, visina 1 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena; na vrhu veliki šuljevi.

U sjevernom dijelu mrtvačka paljevina, u južnom čitave kosti. Osim komadića od noževa i utaraka od ilovastog sugja nijesu nagjeni nikakvi prilozi.

Gromila XII.

Premjer 12 *m*, visina 0·75 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. Pri kraju sjevernog dijela dva čitava kostura, položena od zapada prama istoku, u zapadnom dijelu mrtvačka paljevina. Uz kosture nije bilo priloga, a uz mrtvačku paljevinu nagjeni su ovi prijedmeti: 1 broncana ukosnica, ulomci narukvice, ulomci od željeznih noževa i kopalja, 1 izreckan kolutić od kosti, željezni okov od palice, 5 probušenih komada jantara i 20 zrna od staklenog slitka i emalja.

Gromila XIII.

Premjer 8 *m*, visina 1 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U sredini dva od zapada prama istoku položena kostura. Od rukotvorina nagjeno je ovo: Zaponka od bronca s ukrašenom rozetom, dva željezna ulomka od koplja, željezni držak od noža, ulomci krstolike broncane plojke, ilovasto vreteno, brus i različiti našarani utarci od sugja.

Gromila XIV.

Premjer 6·3 *m*, visina 0·7 *m*, od kamena i zemlje. U jugozapadnom i jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina. Nekoji u gromili nagjeni tragovi, spržena zemlja i spaljen kreč, uz koje je nekoliko izgorjelih komada lubanje prionulo, svjedoče, da su lešine na onom mjestu, gdje su spaljene, odmah i sahranjene.

Od priloga nagjeni su ovi prijedmeti:

1 dugačko, željezno nastrijekano koplje na oblik rogoza.

3 ulomka željeznog koplja.

1 željezni vršak od strijele, *slika 57.*

1 željezne kliještice.

1 željezni vršak od džilita.

1 ilovasti pehar s jednom ručicom, *tabla I., slika 4.*

1 ilovasti pehar s dvije ručice, *tabla I., slika 3.*

Slika 57.

Gromila XV.

Premjer 10·5 *m*, visina 0·7 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena; pri temelju sloj šljunka.

U sjevernom dijelu dva nespaljena kostura, kojim se više nije mogao ustanoviti položaj. Po južnome dijelu razasuta mrtvačka paljevina.

Uz mrtvačku paljevinu 20 ljevenih broncanih dugmeta; uz nespaljene kosture dva broncana zrna, ukosnica od ljevenog bronca i 3 jantareva zrna.

Gromila XVI.

Premjer 10 *m*, visina 1·4 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, s velikim šuljevima na vrhu.

U sredini tri nespaljena kostura sa usukanom špiralnom žicom, 2 ulomka od broncanih fibula na obluk, s jednim broncanim privjeskom na oblik prorešetanog dugmeta i s jednim privjeskom na oblik dugmeta, sličnog šljivi.

Gromila XVII.

Premjer 7 *m*, visina 0·75 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena, na oblik uravnjenog odsječenog čuna; ponešto ledinom ob-

rasla. U istočnom dijelu na dva mjesta mrtvačka paljevina, i to, sudeći po mnoštvu ugljevlja i po grumenju jetkog vapna, sahranjena na onom mjestu, gdje je spaljena.

U gromili iskopani su ovi prijedmeti: Uz svaku paljevinu tri velika, široka, nastrijekana koplja od željeza i tri vrha od džilita, željezna oštrica od noža s nastavkom, koji se zatakne u držak i zglavcima od drška. Uz jednu spaljenu lešinu stopljeni ulomci broncanog pehara s ručkom, uz drugu željezne okovice sa balčaka. Inače razasuti ulomci od ilovastog sugja.

Gromila XVIII.

Premjer 5·7 *m*, visina 0·6 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena.

U sjeverozapadnom dijelu gromile razasuta mrtvačka paljevina s utarcima od sugja i željeznim kopljem.

Gromila XIX.

Premjer 6·6 *m*, visina 0·65 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena.

U sjevernom dijelu tri nespaljena kostura, kojim se više pravo ne može razabrati položaj, u južnom dijelu mrtvačka paljevina s ulomkom od noža i nekoliko utaraka od sugja, megju ostalim i s ručicama.

Gromila XX.

Premjer $12^1/_2$ *m*, visina 0·7 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, u nutrinji sloj pruda.

Na dva mjesta u južnom dijelu i na isto toliko mjesta u sjevernom mrtvačka paljevina.

Nagjeni su ovi prijedmeti:

1 željezno koplje s povorom, 7 *cm* široka plojka.
2 željezna koplja s povorom, 6 *cm* široka plojka.
3 velika željezna koplja s povorom, na oblik rogoza.
7 željeznih vršaka od sulice i 2 ulomka.
3 ulomka od željeznih kopalja.
1 oštrica od željeznog noža.
1 ukosnica od broncane žice.

U gromili utarci od ilovastog sugja, komadići uglja, grumenje od jetkog vapna i ocakleno grumenje zemlje.

Gromila XXI.

Premjer 8 *m*, visina 0·85 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. U sredini dva od zapada prama istoku položena kostura; od rukotvorina samo nekoliko utaraka od ilovastog sugja.

Gromila XXII.

Premjer 8·5 *m*, visina 0·7 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamenja; pri vrhu šuljevi.

U sjevernom dijelu mrtvačka paljevina s utarcima od sugja, i bikoničkim ilovastim zrnom.

U južnom dijelu nespaljen kostur, blizu njega gvozdena karika, i to kanda je iz negava.

Gromila XXIII.

Premjer 3 *m*, visina 0·5 *m*. Kamenita gromila na oblik kubeta, ledinom obrasla.

U zapadnom dijelu nespaljen kostur. Prazna.

Gromila XXIV.

Premjer 3 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila. Prazna.

Gromila XXV.

Premjer 14 *m*, visina 1·2 *m*, na oblik graca, od prikupljenog i lomljenog kamena. U gromili razasuta mrtvačka paljevina, utarci od sugja i vreteno od vapnenca.

Vitanj.

Grobovi ove nekropole razasuti su po neplodnim pašnjacima ispod Vitanja grada, blizu kule.

Grad čuva klanac, kroz koji vodi cesta iz Pod-Romanije u Rogaticu, te je kako u prehističko, tako i u najnovije doba imao veliku ulogu kao najjača utvrda glasinačka. Lijepom uzidan zid od tesanog vapnenca, koji i danas još postoji, bez sumnje potječe iz srednjeg vijeka, a u tome nazoru utvrgjuju me i nekoji prijedmeti, koji su prekopavanjem nagjeni u razvalinama jednoga zdanja, koje je bilo u obzidanom prostoru.

Ovo je imalo oblik pravokuta s mjerama 6·6 i 10 *m*; zidom od tesana kamena bilo je pregragjeno u dvije prostorije, jedna je imala duljinu od 2 *m*, druga od 8 *m*. U dubljinu od 1 *m* otkopana je još tamnici slična jama. Zidovi su lijepom uzidani od tesanih šuljeva.

U ruševini nagjen je sredovjeki vrh od strijele, utarci od sugja gragjenog na točilo, komadići stakla, troske i nekoliko ljudskih kosti, djelomice zagorenih. Čini se, da je lijepom uzidani zid podignut na prehističkim nasipima, koji su postojali u prijašnje doba, kojima se pri dnu zida još vide tragovi.

Gromila I.

Premjer 8 *m*, visina 0·75 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. U sjevernom dijelu na dva mjesta nespaljeni kosturi, kojima se pravo ne može razabrati položaj. Nagjeno: željezno koplje s plojkom 9 *cm* širokom i povorom po sredini, dva uska željezna koplja, 2 broncane fibule s dugmetima, 2 broncane fibule na oblik čuna, dva ulomka od koplja, ulomak od noža, dugmetu sličan brocani

privjesak, pafta iz gjerdana od broncanog tenećeta, probušen žrvanj i 10 broncanih kolutića od fibula.

Gromila II.

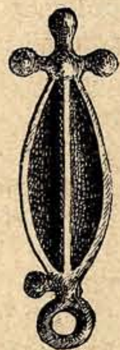
Premjer 9 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena; na vrhu udubljena.

U sjevernom dijelu tragovi nespaljene lešine sa željeznim plosnatim kolutićem.

Gromila III.

Premjer 7 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena; na vrhu udubljena, na oblik kolobara.

U jugozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina sa 6 probušenih komada jantara, ispupčenom tokom i perima uokolo, dva broncana privjeska, *slika 58.*, i zdjelica s ručicom, *tabla II.*, *slika 4.*

Slika 58.

Gromila IV.

Premjer 8 *m*, visina 0·7 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena.

U južnom dijelu mrtvačka paljevina; uz to dva brusa, privjesak od bronca i utarci od različitog sugja.

Gromila V.

Premjer 9 *m*, visina 1 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena; vrh propao, oblik plosnata kolobara.

U sjevernom dijelu na tri mjesta tragovi sahranjenih nespaljenih lešina, na jednom mjestu mrtvačka paljevina s broncanom fibulom s dugmetima, broncanim kolutićem od fibule i nešto utaraka od sugja.

Gromila VI.

Premjer 7·3 *m*, visina 0·7 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U sjevernom dijelu na dva mjesta sahranjene nespaljene lešine, na jednom mjestu mrtvačka paljevina.

Uz jedan kostur nagjeno je veoma zargjano koplje srednje veličine, 2 broncane fibule na obluk sa dvije petlje, broncano zrno, komad jantara i ulomci od različitog ilovastog sugja.

Gromila VII.

Premjer 3·2 *m*, visina 0·5 *m*. Prazna.

Gromila VIII.

Premjer 10·2 *m*, visina 0·7 *m*, vrh propao, od prikupljenog i lomljenog kamena.

U gromili na više mjesta razasute nespaljene ljudske kosti; od rukotvorina samo jedno ilovasto zrno i nekoliko utaraka od sugja.

Gromila IX.

Premjer 3·5 *m*, visina 0·6 *m*, na oblik kubeta. Prazna.

Gromila X.

Premjer 4 *m*, visina 0·6 *m*, na oblik kubeta. Prazna.

Gromila XI.

Premjer 4 *m*, visina 0·6 *m*, na oblik kubeta. Prazna.

Gromila XII.

Premjer 8·3 *m*, visina 0·5 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U južnom dijelu tragovi ondje sahranjenih nespaljenih lešina, uz koje su nagjeni ovi prijedmeti: 1 željezno koplje, tri zajedno sastavljena kolutića od fibula, probušen brus i više utaraka od sugja.

Gromila XIII.

Premjer 12 *m*, visina 1 *m*, na oblik graca, nasuta od lomljenog i prikupljenog kamena. Na više mjesta nagjena je mrtvačka paljevina s mnoštvom utaraka od sugja i vreteno od vapnenca.

Gromila XIV.

Eliptičke osi pri temelju 9·5 *m* i 8 *m*, visina 0·7 *m*, od zemlje i kamena; ledinom obrasla.

U južnom dijelu tri kostura, položena od zapada prama istoku; uz jedan dvije broncane špiralne karičice i broncani prsten.

U sjevernom dijelu mrtvačka paljevina.

Rusanovići.

Kotlasti dô, što se prostire megju Lagjevinom i Dobračom, zapadno od kotarske varošice Rogatice, kome se uz bokove na sjeveru penju mjesta Rusanovići, Maravići i Vragolovi, čini od glasinačke nekropole neodvisno, za se odlučeno područje. Gromila biće na oko 3000; obronci, po kojim je samo mršava paša, mjestimice su zasuti bijelim humkama. Kod sela Golubovića, na brežuljku, kome je na generalnoj karti visina obilježena sa 873 *m*, ima u šumi sakriven i gotovo sasvim obrastao gradac, kome je primitivnim načinom na suho uzidan bedem u krugu zagradio zaravanak. Premjer mu je 90 *m*. U zapadnom i istočnom kvadrantu vide se tragovi ulazima.

Gromile kod Maravića već su prije sustavno prekopane. Pošto su seljaci u Rusanovićima pri polaganju temelja za neku kuću, pred više godina otkopavajući gromilu, koja je pri tome smetala, na-

išli na hrpu bronca, to sam, pošto su dovršene radnje na Glasincu, otpočeo pretraživati rusanovićku nekropolu, te prve uspjehe priopćujem u izvještaju o nahogjajima. Gromile I—VI. sasvim su blizu sela.

Gromila I.

Premjer 6 *m*, visina 0·4 *m*, od kamena i od zemlje. U južnom dijelu mrtvačka paljevina, pri njoj utarci od ilovastog sugja i komadić broncanog tenećeta.

Gromila II.

Premjer 8·3 *m*, visina 0·5 *m*, od kamena i zemlje. U sjevernom kvadrantu sahranjena lešina, uz nju gvozden nož, broncana kvrgasta fibula, špirala od broncane žice, komadići željeznog koplja i nekoliko utaraka od sugja.

Gromila III.

Premjer 8·8 *m*, visina 0·75 *m*, od kamena i zemlje; ledinom obrasla. U sjeverozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina.

Gromila IV.

Premjer 10 *m*, visina 0·75 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena; u zapadnom dijelu mrtvačka paljevina, pri njoj jantarevo zrno, broncani kolutić i utarci od različitog ilovastog sugja.

Gromila V.

Premjer 8 *m*, visina 1 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena. U jugozapadnom kvadrantu od zapada prama istoku položena lešina sa zaponkom od bronca, gvozdenom dvostrukom špiralom, malom šipkom od bronca, komadom brusa, komadima od željeznih kopalja i noževa i nekoliko komada srebrne žice.

Gromila VI.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m*, od lomljenog kamena i zemlje; travom obrasla. Na pet mjesta nespaljene lešine s ulomcima od željeznih noževa, jantarevim zrnima i ulomcima broncane fibule na obluk.

Pokusno prekopavanje kod Borovskog.

Gromila I.

Eliptične osi pri temelju 18 *m* i 15 *m*, visina 1 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, pri dnu sloj šljunka.

U južnome dijelu mrtvačka paljevina s vretenom i mnoštvom utaraka od ilovastog sugja; u sjeverozapadnom dijelu kasniji ukop u spoljašnjem sloju, s rimskom lučastom fibulom od bronca.

Gromila II.

Premjer 12 *m*, visina 1·3 *m*, od golemih kamenitih šuljeva i zemlje nasuta; obrasla mladom šumicom.

Devet nespaljenih, od zapada prama istoku orijentiranih lešina. Od rukotvorina: željezna okovica od kopljišta, broncana ukosnica, ulomci od željeznih noževa, jedno jantarevo i jedno stakleno zrno i broncana, špiralnom zavojkom obavijena bočka, *slika 59.*

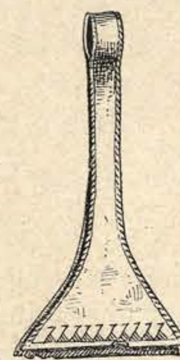

Slika 59.

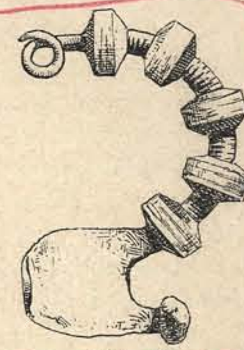
Gromila III.

Premjer $11^1/_2$ *m*, visina 1·3 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, vrh uvaljen, oblik kolobara; šumom obrasla.

U sredini mrtvačka paljevina, a na jednom mjestu i nespaljene ljudske kosti. Uz paljevinu ove rukotvorine: 1 broncane kliještice, nasavaćene, *slika 60.*; zaponka od bronca, ispupčena i isperena; fibula na obluk s jednom petljom i s četverouglastom isperenom nožicom od bronca; na stremenki ispupčena pet dugmeta, *slika 61.*; jantarevo zrno; držak željeznog noža; ulomci od kopljanih plojki.

Slika 60.

Slika 61.

Gromila IV.

Premjer 10 *m*, visina 1·4 *m*, od lomljenog i prikupljenog kamena, na oblik kolobara; šumom obrasla.

U jugozapadnom kvadrantu lešina, položena od zapada prama istoku. U jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina s ulomcima od željeznih noževa, željeznim drškom od noža, željeznom glavicom od bočke, megjegjim zubom i više našaranih utaraka od sugja.

Gromila V.

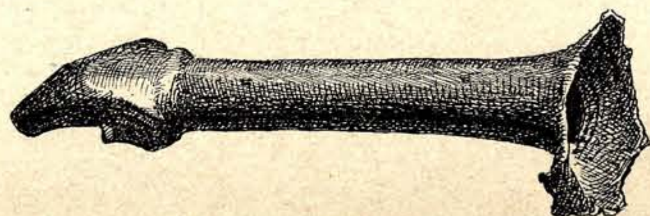
Premjer 5·5 *m*, visina 0·7 *m*, na oblik kolobara; šumom obrasla. U sjevernom dijelu mrtvačka paljevina s broncanim dugmetima, s usukanom broncanom žicom od špiralnih koričica i krstolikim broncanim dugmetom.

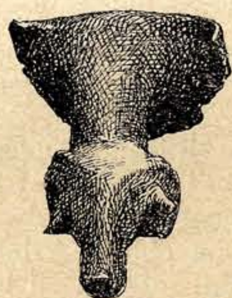
Gromila VI.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·4 *m*, na oblik kolobara, od lomljenog i prikupljenog kamena.

Mrtvačka paljevina u sredini, s ulomcima broncane usukane žice od špiralnih koričica.

Pri kraju da ovdje još spomenem jedan prijedmet, što ga je borovski muktar našao prigodom otkopavanja jedne rake; a to je u *slici 62.* (²/₃) naslikana ovnova glava od bronca. Čini se, da je to bio držak ili ručica oveće broncane posude; po slogu spada taj komad u kasnije rimsko doba, ako ne čak u vizantinsko. Pobliže ispitivanje na samu mjestu nije bilo moguće, pošto je ondje uregjeno tursko groblje.

Slika 62.

Prekopavanje za pokus kod Šenkovića.

Gromila I.

Premjer 7·5 *m*, visina 1·1 *m*, od prikupljenog kamena.

U jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina, ugljevlje i utarci od sugja.

Gromila II.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·8 *m*, od prikupljenog kamena. Prazna.

Gromila III.

Premjer 6·4 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. Tragovi od drvenog uglja, inače prazna.

Gromila IV.

Premjer 7 *m*, visina 0·8 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. Na jednome mjestu mrtvačka paljevina i utarci od sugja.

Gromila V.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·6 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. U jugoistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina, inače prazna.

Gromila VI.

Premjer 8 *m*, visina 0·75 *m*, od prikupljenog i lomljenog kamena. U južnome dijelu mrtvačka paljevina, s ulomcima od željeznih noževa, probušenim brusom i ulomkom od broncanog tenećeta.

Gromila VII.

Premjer 4·4 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila. Prazna.

Gromila VIII.

Premjer 5 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila. Prazna.

Gromila IX.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*, kamenita gromila. Prazna.

Gromila X.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m*.

Otkopali su je seljaci, da ondje zasade krumpir, te pri tome nagjena dva naušnjaka (ili šljepoočne halke) od bronca meni predadoše, rekavši mi, da su na dva mjesta u gromili nagjeni kosturi.

Pregledno razmatranje.

Oblik i gradnja gromila.

Raskapavajući ove godine 223 gromile došao sam do slijedećih rezultata.

Najobičniji je gromilama oblik odsječenog čuna, kome je vršak više manje istrošen, i kome temelj čini ili razvučen kolobar ili elipsu. Ako su gromile po strmim obroncima, onda im se oblik otkotrljanjem i otpuzanjem materijala, od koga su nasute, raznoliko mijenja. Osobito je zanimljiv oblik gradića, što se mjestimice nahodi; to su grobovi, koji u malom našljeduju oblik gradaca, ali po svojim dimenzijama bez sumnje nikad nijesu mogli služiti za fortifikatorske svrhe, nego samo bijahu grobnice glavara, kako to svjedoče nagjeni u njima prijedmeti. Upućujemo u tom pogledu naročito na gromile IV. i XIII. u nekropoli kod Mlagja u nanizanom ovdje izvještaju o nahogjajima. Često se naigje na grobove, kojim je vrh na oblik kratera uvaljen; kadšto je ta pojava tako izrazita, da samo kolobar od kamenja označuje grobnicu. Razlog toj deformaciji nagjen je u tome, što su takve gromile uzdignute nad ponikvama, te bi djelovanjem vode od kiše i snijega, koja bi se kroz njih procijedila, glavica malo po malo propala i ostala bi jama poput bunara. Valja ovdje još posebnu vrstu gromila spomenuti. Prigodom prekopavanja razmetnute su naime ponovno takve gromile, u kojima nikakvog traga nije bilo kostima i rukotvorinama. Isprva se pomišljalo, da su se tu ostanci od kosti sasvim rastrošili i izgubili, ali pri potanjem razmatranju došlo se do toga, da su takve humke prirodnim putem postale, i to time, što su se rastrošile naravne glavice, kakih u kraškom području mnoštvo ima. Jezgra takih gromila bio je uvijek oveći samorodi hrid, koji je pokazivao ostanke te glavice, i od koga se je rastroškom odvojila ruševina, koja sada čini gromilu.

U pogledu gradnje gromila valja samo napomenuti, da ih je većina nasuta od lomljenog i prikupljenog kamena i da su samo rijetko kad vigjene takve, gdje je upotrijebljena i zemlja, ili koje su

sasvim od zemlje nasute. Isto tako rijetko se kad u nutrašnjosti grobova nagje sloj od tucanog kamena ili kamenit odar.

Način sahranjivanja.

U nekropolama, raskopanim godine 1892. nagjeno je lešina, koje su čitave sahranjene, i takih, koje su spaljene, i to tako, da bi u jednih prevlagjivao prvi, u drugih drugi način. Češće našle bi se u jednoj te istoj gromili oba načina sahranjivanja. Nespaljene lešine položene su većinom od zapada prama istoku, rjegje je koja sahranjena obratnim položajem, ili od sjevera prama jugu, ili od juga prama sjeveru. U pogledu spaljivanja može se samo to jedno primjetiti, da lešine obično nijesu spaljivane na onom mjestu, gdje su sahranjene; rijetko kada konštatovani su u gromili tragovi lomače, koji bi sastojali od mnoštva drvenog ugljevlja, pečenog grumenja gline i paljenog kreča.

Nepotpuno spaljene lešine mogle su se nekoliko puta opaziti; obično su se onda vidjele kalcinirane kosti od lubanje, nasuprot na udovima nije bilo tragova od vatre.

Što se tiče mjesta, gdje su sahranjeni kosturi i mrtvačka paljevina, mora se primjetiti, da su većinom nagjeni u južnom i jugozapadnom dijelu gromile. Tjelesni ostanci, bilo to sad čitave lešine ili mrtvačka paljevina, polagani su obično na prirodnom živcu, a onda bi se nad njima nasula gromila.

Ali kadšto nagjeno je i lešina sahranjenih u nasipu, za koje se nije moglo reći da su kasnije ondje položene, pošto se nije našlo drugih tragova sahranjivanju.

I pri najpomnijem promatranju ostaje neodlučeno pitanje, da li je u takim prigodama, gdje su čitave lešine i mrtvačka paljevina uporedo nagjeni, oboje zajedno, ili jedno od obojega kasnije sahranjeno, van da pitanje možda odluče priložene rukotvorine, ako bi takve pripadale različitim slogovima.

Ne može se uzeti, da mrtvačka paljevina vazda predstavlja ostanke uglednije lešine, a kosturi da potječu od robova, koji su zajedno s njima sahranjeni, jer se jedan put najljepši prilozi nagju uz mrtvačku paljevinu, a drugi put uz kosture.

Piscu ovih redaka jedno se samo čini vjerojatno, a to je, da je u gromilama s miješovitim sahranjivanjem u prehistoričko doba bilo kasnijeg sahranjivanja, i da su te grobove ilirski pražitelji različitih vremena upotrebljavali; to može da slijedi i iz toga, što gotovo nijedna gromila nije nagjena samo s jednom lešinom, i što su tolike lešine sahranjene pri kraju gromila.

Drugojačiji vid dobiva stvar ondje, gdje su uz lešine nagjene tipične rimske rukotvorine. Takih je slučajeva ovogodišnje prekopavanje više iznijelo.

Jednom je nagjen kostur u spoljašnjem sloju gromile s rimskom lučastom fibulom, više puta je nadalje nagjeno paljevine s rimskim fibulama, u jednoj prilici i takva s rimskim ključem i sa dva rimska novca iz 3. vijeka po Hr. Za takve lešine mora se stalno reći, da su kasnije ondje sahranjene, kada se uz njih još nagju rukotvorine starijeg sloga.

Relativno ne rijetko nagjeno je kasnije sahranjenih lešina iz srednjeg vijeka, koje se po različitom stepenu, kako su očuvane kosti, lasno mogu raspoznati. Nagju se katkad i take lešine, koje potječu iz novijeg i najnovijeg vremena, i to od pošljednjih ustaških bojeva.

Rukotvorine.

U izvještaju o nahogjajima prikazane su u slikama samo takve umotvorine, za koje se do sada na Glasincu nije znalo. Ne ću da ovdje na široko govorim o oblicima, koji po slogu pripadaju specifičnoj glasinačkoj kulturi; ali valja ipak spomenuti stanoviti broj takih prijedmeta, koji pripadaju stranom mlagjoj, stranom starijoj epohi, a stranom su iz tugjine doneseni. Na prvom mjestu valja ovdje spomenuti nekoje rukotvorine, koje pripadaju starijim perijodama. To je kamenita bradva i dva broncana bodeža iz nekropole u Kovačevu dolu, kao i jedan prsten iz Parizevića sa dvije glavice na krajevima, koji prijedmeti pripadaju starijem broncanom, odnosno kamenitom vremenu. La-tenska perijoda zastupana je sa više fibula na oblik prsobrana i sa žljebastim fibulama iz nekropola od Čavarina i Čitluka, onda srebrnom ukosnicom i sa dva mala srebrna pomicava kolutića.

Najzanimljiviji su importirani grčki objekti, kakvi su nagjeni u čitlučkoj nekropoli; dvije broncane goljenice, plitki šljem, dva broncana pehara, broncano rešeto i ilovaste posude na oblik skifosa reprezentiraju grčki slog i radnju. Nekoliko prijedmeta, nagjenih u gromilama, valja svesti na rimsku invaziju; druge, n. pr. kuke s krajevima, uvijenim na oblik pismena *S*, na kasnije epohe.

Što se tiče materijala iskopanih stvari, to je velika većina nakita od bronca; željezo i srebro slabo je zastupano. Od potonjeg kova nagjeno je 14 prijedmeta, i to poglavito uz takve nahogjaje, uz koje su bile i la-tenske fibule.

Oružje, i to: koplja, sulice, vršci od strijela, bodeži i noževi svi su od željeza, izuzevši dva broncana bodeža, nagjena u Kovačevom dolu.

Najposlije valja još spomenuti na način brojke 8 savijeni trak od broncanog tenećeta, prikazan u *slici 46.* izvještaja o nahogjajima, koji je do sada nagjen na dva mjesta, i to u Kovačevu dolu i u Mlagju. Taj, zakovicom zglavljeni trak čini se da predstavlja neku vrstu spone, koja se je nosila na lijevom ramenu, gdje je držala okrajke haljine.

Uz dva skeleta moglo se je još i to utvrditi, da su se te spone metale od prilike počevši od ramena, pa do kukova.

Zaglavne primjedbe.

Po prijedmetima, nagjenim pri ovogodišnjem prekopavanju, dopire postanje gromila, te po tome i naseoba Glasinca, od mlagjeg željeznog doba preko la-tenske perijode sve do vremena seobe naroda.

Ne ćemo li da abstrahiramo od ono malo nagjenih starijih hrpa, onda se prvo postanje gromila može staviti u mlagje broncano doba.

U područjima, ispitanim ove godine, svuda tako jasno izlazi ovisnost nekropola od gradina, da se ne može drugo uzeti, već da su se u tim nekropolama sahranjivali žitelji naseobina oko utvrda, i da su tu djelomice i grobovi onih, koji su pali u bojevima oko tih mjesta protiv tugjeg napadača.

Ako se uzme na oko, da se takve gradine većinom nalaze blizu mjesta, koja danas još postoje na Glasincu, može se slobodno zaključiti, da su na istim mjestima stojale i kolibe prastanovnika ovih krajeva, i da su utvrde samo bile pribježišta u opasnim vremenima.

Što na Glasincu ima veći broj takih gradina, lasno se može razumjeti, kada se uzme na um, da na glasinačkom polju ima krasnih pašnjaka, pa da je narod, koji se je poglavito hranio stokom, sve morao činiti, kako bi utvrdio i zatvorio svoje livade i pašnjake.

Гдје је Зажабље?

Одговор на питање високопреч. архимандрита Илариона Руварца.

Приопћио **Петар Бошњак,** из Метковића.

У 1. књизи „Гласника“ од год. 1890. приопћио је вис. преч. архимандрит Иларион Руварац чланак[1]) под насловом „Зажабље у Херцеговини, староме Хуму,“ гдје, расправљајући о томе, да хумска жупа, по попу Дукљанину названа „Yabsco“ има бити радије Зажабље, а не, противно дојакошњем мнијењу другијех, Гацко, ставља питање: куд ли се је простирала?

Сам вис. преч. зачетник тога питања покушао је, не би ли му одговора нашао, те сабравши све могуће разлоге у прилог своме становишту, изразио га је, да Зажабље по своj прилици ваља тражити онамо негдје иза Жабе планине.

Дотично своје умовање оснива он понајвише на томе, што се предио Зажабље па и Жаба помиње уз познате крајеве Попова и Храсна, закључивши отале, да је морало близу њих лежати, а свакако уз Жабу планину, од које је очито и име изводило.

1) Благохотно достављен ми ових дана у препису по велеможн. госп. уреднику.

Ред је признати, да се је слично умовање добро истини примакло.

Нијесам стручњак, да бих ишта могао тврдити о Зажабљу као Дукљанинову, а о томе се и не ради. Већ односно оног о чему је ријеч, могу потврдити мисао вис. преч. Руварца о положају повјесничког Зажабља, а то на темељу емпиричног познавања ствари.

Почевши од врха „Округлица“, планинска коса Жаба растављa се од херцеговачког, те главицама Осоје, Градина, Матица, Везирова главица, Сарук, Троврх и Марин вијенац заредава неретванским земљиштем[1]). Сад што је земљишта од пљемена цијеле те неретванске Жабе према западу до међаша Херцеговине и Сливна, зове се у народу под именом Зажабља[2]). Оно међаши с Храсном у Херцеговини, а ни Попово није одвећ далеко.

Имам препис исправе Петра Валиера, провидура млетачког за Далмацију, издане из Опузенског табора 4. децембра 1684., у којој су садржани увјети прелаза Николе Нонковића с народом од њег овисним под влашћу приведре, „да јој буду навјеке поданицим“. Тога народа било је у Зажабљу, које исправа помиње као покрајину, око тридесет по прилици села и седамстотина људи под оружјем.

Мора се признати, да неретванско Зажабље, ма да је најгушће напучено, не би могло дати број ратника сразмјерно горњему. Је ли дакле ондашње повјесничко Зажабље обухватало виши опсег?

Вис. преч. Руварац држи, да је Градац у Херцеговини био средиштем повјесничког Зажабља. Свакако се чини, да је Зажабљу припадало, што би се дало поткријепити тиме, да је поп Петар Драгобратовић, жупник градачки, који је посредовао ради предаје Зажабља међу Нонковићем и провидуром Петром Валиером, и сâм пребјегао уз петеро своје браће и осталих жупљана на млетачку страну, а за све те пребјеге млетачки споменици кажу, да су из Зажабља. Нонковић бијаше уговорио, да ће настојати, не били и друге осим Зажабљана за собом превео, као н. пр. крпћане од Попова, који се свукуд у млетачким споменицима, па и овом пригодом раставлено од Зажабљана спомињу. Мора се дакле закључити, да се Грачани међу Зажабљане убрајају не из какве пометње имена предјела, већ што су онамо баш припадали.

1) У карти аустриј. ђенер. штаба тај дио Жабе планине описан је под именом „Царски хај“, што мотритеља доводи у блудњу, као да је то различито горје. Знајући, да су она брда под шумском брањевином, која се свугдје у народу каже: „царски гај“, ласно је разумјети, како су се изврнула у „Царски хај“.

2) И Жажабља.

Tabla I. Uz članak „Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892.“, str. 389. i dalje.

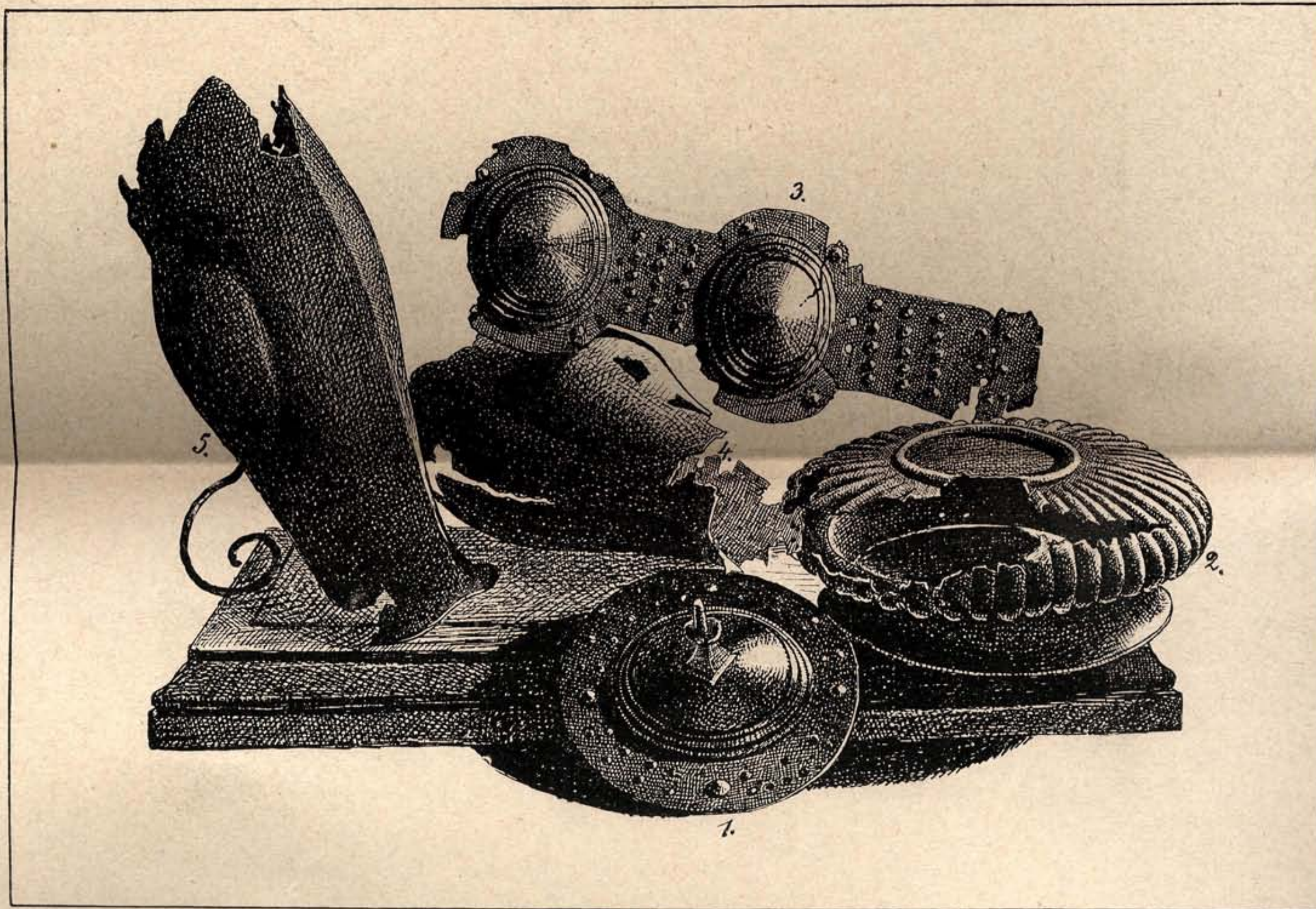
Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Godina 1892. (IV.) Knjiga IV.

Tabla II. Uz članak „Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892.“, str. 389. i dalje.

1
2
3
4
5

Tabla III.

Uz članak „Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892.“, str. 389. i dalje.

Даље од Граца село је Брођанци, гдје предаја биљежи, да су Нонковића двори. Горе споменуто писмо провидура Валиера каже за Нонковића, да је из Зажабља; ово се дакле и преко Граца протезало.

Је ли и Храсно припадало повјесничком Зажабљу? — Истина је ово, да и данас има у Храсном породица Жарковића, за коју по вис. преч. Руварцу помињани Чеваповић каже, да је из Храсна од Зажабља.

По свему томе неретванско Зажабље није цијело повјесничко Зажабље, но свакако је дио од њега, а ево доказа.

У неретванском Зажабљу постоје међу осталим и села Хрељиновац, Кути и Видоње. Ово, јер матица, постало је синонимом цијеломе предјелу, које се измјенито и Зажабљем и Видоњем зове. У Хрељиновцу је становао чувени јунак Матијаш Сентић, а у једној народној пјесми има, гдје вила с Матице планине виче на равне Видоње истог Сентића Матијаша. С Нонковићем и Сентић је пребјегао, а и за њ млетачки споменици биљеже, да је из Зажабља. Долази дакле, да Хрељиновац и Видоње, као што данас, и онда су били у подручју Зажабља. — Кути пак нијесу очито ништа друго него скраћеница од имена Кутићи или Кутјевићи, мјеста, о коме већ напоменути Чеваповић пише: „Villa Kultevich in Zaxabie“. Такове скраћеннце нијесу у Зажабљу ријетке, па ћеш чути од Барншића Бариње, од Сентића Сенте, од Остојића Остоје и т. д.

У лијеви рукав ријеке Неретве ниже Опузена утјече испод тврђе Брштаника приток „Црна-ријека“, који на том мјесту прима и име „Пруњак“. Тај приток извире из језера „Кути“, што својим водама оплакује крајни западни подапак неретванског Зажабља. Нешто више његовог утока у ријеку Неретву, скреће се у тај исти приток „Црну-ријеку“ други приток „Мислина“, него пошто је текао уздуж цијелог подножја зажапског са сјевера и сјеверозапада. По томе очито је, да је тврђа „Брштаник“[1]), за коју по вис. преч. Руварцу, спомињани Лукарић вели, да ју је начинио босански краљ Твртко, међу осталим служила и за стражу Жабе, бива Зажабља; имала је понајпаче бранити флувиална врата к неретванском Зажабљу.

У неретванској долини уздуж десног краја ријеке Неретве према кули од Норина, на исходишту равнице, што припада зажапском подручју, до данас уздржало се повјесничко име поља „Превлаке“, којим је, како Лукарић казује, кренула босанска и дубровачка војска супрот Бранибоја и његових синова.

Од породицâ по вис. преч. Руварцу у његовом чланку набројених, не могох црпсти с лица мјеста никаких доказа, јер истоименим породицама нема у неретванском Зажабљу ни трага,

[1]) Данас звана и „Градина“, којим именом уписана је и у карти ђен. штаба.

а по ономе, што сам чуо, ни у пограничним херцеговачким предјелима. Прилика је, да су изумрле или се иселиле. Ено у „Кораблљи“ (не знам јој издања, јер прве стране истиска што ми је пред очима, раздеране су). Качић на стр. 475. пише: „Novacovich od zaxabja, od ovoga plemena izlaze Maslardichi“. — Па добро, Новаковића, иначе речених Масларда̂ имаде и данас у Сутмартину на отоку Брачу. — Морнарићâ, ваљда од Мернарића, налази се у Метковском одломку.

Што већ споменути Чеваповић пише „Morgnitisca“, ја мислим да је од тог даље име Маргеритића, што га вис. преч. Руварац истоветује са оним, него име Мартиновића, која породица такођер живи у неретванском Зажабљу.

У погледу Црнојевића, имаде у неретванском Зажабљу Црнчевића, који би се могли узети за Црнојевиће, пошто Качић за њих вели, да су од Зажабља, но надодајући: „више рике Морачево, принципи од Зента и Црне горе“, те их по томе не ваља тражити у неретванском Зажабљу, нити у Црнчевићима, док нити ријеке Морачева у њему нема, па нити с истог разлога ни у херцеговачком, докле се може по прилици разабрати, да је допирало. Но ово небуди још коначни суд.

Какогођ, цијеним, да сам доказао, да је неретванско Зажабље чест повјесничког, да се та чест протеже још даље у унутрињу Херцеговине; тако сам му показао и траг, те сматрам да сам одговорио на упит, гдје је повјесничко Зажабље. — Сад стручњаци нека истражују и расправљају, које су му у разна доба биле међе и судбина, то је изван моје задаће и преко мојих сила. А не говорим, да не ћу с временом изнијети и ја који камичак; слободно мајсторима, да га употријебе, буде ли ваљао за ту градњу.

Spisak myriopoda (stonoga)

prikupljenih do godine 1892. u Bosni i Hercegovini.

Priopćio dr. Justin Karlinski.

Materijal za publikaciju što ovdje slijedi, prikupio sam godine 1887., 1889., 1890., 1891. i 1892. u južnoj Bosni i Hercegovini za tim čuvarski pristav V. Apfelbeck u južnoj Hercegovini. — Nagjene vrste odregjene su na temelju najbolje publikacije o miriopodima: Latzel: Die Myriopoden der österr.-ungar. Monarchie. Wien 1880. Gospodin gimnazijski direktor dr. Robert Latzel bio je tako dobar, pa je jedan dio materijala sam odredio, a ostali je najprijaznijim načinom kontrolisao.

A. Chilopoda Latreille.

I. **Scutigera** Lam.

1. *Scutigera coleoptrata* Linn. Mostar (A).[1])

II. **Lithobius** Leach.

2. *Lithobius grossipes* C. Koch var. *bosnensis* Latzel. Čelebić kod Foče, Foča, dolina Rijeke kod Čelebića, Konjic, Preslica (A), Igman (A).
3. *Lithobius validus* Mein. var. *punctulatus* C. Koch. Čelebić, Foča, Rajkovica, Trebinje (A).
4. *Lithobius leptopus* Latzel. Čelebić, Foča, Rajkovica, Mosko (A).
5. *Lithobius transilvanicus* Latzel. Vitine u sandžaku novopazarskom, Preslica.
6. *Lithobius spiniger* Latzel. Foča.
7. *Lithobius forficatus* Leach. Čelebić, Foča, dolina Rijeke, Jeleč, Rajkovica, Ulog, Stolac, Dabar, Konjic, Borke, Bjelemić, Preslica, Mostar (A), Bilek (A), Trebinje (A), Neum (A), Nevesinjsko polje.
8. *L. nigrifrons* Latzel et Haase. Jeleč, Preslica.
9. *L. dentatus* C. Koch. Čelebić.
10. *L. onodus* Latzel. Foča, Ulog.
11. *L. mutabilis* L. Koch. Čelebić, Foča, Jeleč, Radovina, Dabar.
12. *L. erythrocephalus* C. Koch. Čelebić, Foča, Jeleč, Rajkovica, Ulog, Konjic.
13. *L. microps* Meinert. Čelebić, Foča, dolina Rijeke, Ulog, dolina Bijele, Borke.
14. *Lithobius muticus* C. Koch. Foča, Čelebić, Jeleč, Konjic, Ivan.
15. *Lithobius peregrinus* Latzel. Konjic, Trebinje (A).

III. **Scolopendra** Newport.

16. *Scolopendra cingulata* Latreille. Stolac, Domanović, Mostar, Trebinje (A), Mosko (A).
17. *Scolopendra dalmatica* C. Koch. Trebinje (A), Neum (A).

IV. **Opisthemega** Wood.

18. *Opisthemega erythrocephalum* C. Koch. Konjic, Trebinje (A).

V. **Cryptops** Leach.

19. *Cryptops hortensis* Leach. Foča, Čelebić, Radovina, Hum, Stolac, Domanović, Hrasno, Neum (A).

[1]) (A) označuje mjesto, gdje je prijedmet nagjen po V. Apfelbecku.

20. *Cryptops punctatus* C. Koch. Dolina Bijele, Foča, Čelebić, Trebinje (A), Mosko (A), Konjic, Borke.

VI. **Mecistocephalus** Newport.

21. *Mecistocephalus carniolensis* C. Koch. Trebinje (A), Preslica, Konjic, dolina Bijele, Špiljani.

VII. **Geophilus** Leach.

22. *Geophilus flavidus* C. Koch. Foča, Čelebić, Vikoč, Ulog, Konjic, Ivan, Kiseljak, Rabreni, Trebinje (A).
23. *Geophilus flavidus* var. *carinthiacus* Latzel. Foča, Radovina.
24. *Geophilus strictus* Latzel. Konjic, Trebinje (A).

VIII. **Scolioplanes** Bergs. et Meinert.

25. *Scolioplanes acuminatus* Leach. Čelebić, Bradina.
26. *Scolioplanes crassipes* C. Koch. Foča, Konjic, Borke.

IX. **Schendyla** Bergs. et Meinert.

27. *Schendyla nemorensis* C. Koch. Radovina, Preslica.

X. **Scotophilus** Meinert.

28. *Scotophilus illyricus* Meinert. Foča, Čelebić, Ulog, Konjic, Domanović.

XI. **Dignathodon** Meinert.

29. *Dignathodon microcephalum* Lucas. Ždrijela, Gjurgjevica.

XII. **Himantarium** C. Koch.

30. *Himantarium Gabrielis* Linnè. Foča, Konjic, Borke, Preslica, Bradina, Ivan, Bijela, Bjelemić, Ulog, Trebinje (A).

B. Symphyla Ryder.

I. **Scolopendrella** Gervais.

31. *Scolopendrella immaculata* Newport. Radovina.

C. **Diplopoda** Blainville.

I. **Gervaisia** Waga.

32. *Gervaisia costata* Waga. Dolina Sutjeska kod Foče.

II. **Glomeris** Latreille.

33. *Glomeris hexasticha* Brand. Velenić, Hum, Preslica, Trebinje (A).
34. *Glomeris multistriata* C. Koch. Velenić, Hum na Tari, Trebinje (A).
35. *Glomeris conspersa* C. Koch. Preslica, Ivan, Konjic, Trebinje (A).
36. *Glomeris conspersa* var. *coccinea* Latzel. Radovina.
37. *Glomeris pulchra* C. Koch. Mosko (A).

III. **Polydesmus** Leach.

38. *Polydesmus complanatus* Latzel. Foča, Konjic, Čelebić, Preslica, Jeleč, Tjentište, Meštrovac, Suha, Visovina, Trebinje (A), Mosko (A).
39. *Polydesmus complanatus* Latzel var. *monticola* Latzel. Hum.
40. *Polydesmus collaris* C. Koch. Ljubična, Jeleč, Ulog, Bijela.

IV. **Strongylosoma** Brand.

41. *Strongylosoma pallipes* Oliv. Tjentište, Konjic.

V. **Craspedosoma** Leach.

42. *Craspedosoma mutabile* Latzel. Ulog.

VI. **Lysiopetalum** Wood.

43. *Lysiopetalum degenerans* Latzel. Suha, Trebinje (A).
44. *Lysiopetalum fasciatum* Latzel. Hum na Tari, Trovrh, Jeleč, Foča, Tjentište, Trebinje (A), Mosko (A), Bilek (A), Stolac.
45. *Lysiopetalum cognatum* Latzel. Čelebić, Trebinje (A).
46. *Lysiopetalum carinatum* Brand. Mosko (A).

VII. **Julus** Brand.

47. *Julus nanus* Latzel. Tjentište, dolina Ljutnice.
48. *Julus molybdinus* C. Koch. Ulog.
49. *Julus boleti* C. Koch. Suha, Sutjeska, Tjentište, Ulog, Konjic, Borke, Preslica, Trebinje (A).
50. *Julus luridus* C. Koch. Ulog.

51. *Julus austriacus* Latzel. Hum, Trovrh, Jeleč, Tjentište, Vikoč, Foča, Konjic, Rijeka, Preslica, Trebinje (A).
52. *Julus austriacus* var. *erythronotus* Latzel. Konjic.
53. *Julus austriacus* var. *nigrescens* Latzel. Konjic, Preslica, Ivan, Igman, Radovina.
54. *Julus podabrus* Latzel var. *bosnensis* Latzel. Hum na Tari, Vikoč, Tjentište, Konjic, Sutjeska.
55. *Julus trilineatus* C. Koch. Hum, Meštrovac, Suha, Radovina, Tjentište, Preslica, Mosko (A), Ljutnica.
56. *Julus fallax* Meinert. Trovrh, Foča, Radovina, Meštrovac, Tjentište, Stolac, Domanović, Neum (A).
57. *Julus fuscipes* C. Koch. Tjentište, Konjic, Preslica, Mosko (A).
58. *Julus fuscipes* var. *idriensis* Koch. Tjentište, Ulog.
59. *Julus vagabundus* Latzel. Konjic, Bijela.
60. *Julus hungaricus* Karsch. Foča, Jeleč, Čelebić, Meštrovac, Stolac, Konjic, Preslica, Trebinje (A), Mosko (A), Radovina, Ulog, Nevesinje.

Različito. — Различито.

Народна демонологија (духословје).

Приопћио **Иван Зовко.**

Ова врста народног причања, у колико је најбогатија и најразличитија својим обиљем и садржином, у толико је код нас најслабије обрађена и најмање испитана. Ријетак је онај, који није чуо бар што год приповиједати, ако ни откле, а оно за стално из дјетинства о тијем створовима четврте димензије. Наш сељак, ако нам ни о чему не зна приповиједати, умије шта било да било приповиједати из „царства духова“. Па и занимљива је у истину та демонологија. Стотине и стотине, хиљаде и хиљаде прича имаде о духовима, које колају народима свијета. И наш народ у томе веома обилује. Оне силне и безбројне приче о томе нам најбоље свједоче. Прости сељак о томе вам умије тако живо и сликовито приповиједати, да вас се његово причање веома доимље, а на њему саму о тобожњим страхотама, јер то он тврдо вјерује, управо се свака длака јежури, те му цијелим тијелом, како његовијем, тако и његовијех неуких и лаковјерних слушаоца језе (срси) пролазе. Прекрасна би доиста и врло занимљива била лектира, кад би се све оваковe народне приче сабрале, а уз то би и са етнографског гледишта биле од превелике важности ове приповијетке, јер је ова врста творевина људскога ума мање више заједничка и опћа свијем народима на свијету. Штета је велика, што се код нас не истакне и не нађе какав љубитељ народа, који би се својски заузео око сабирања ове врсте прекраснијех

умотвора цјелокупног нашега народа. Не би му било нужде, да путује по туђини и описује нам стране ствари, кад ево и код куће имаде да сабере, напише и обесмрти нам ове прекрасне и управо безбројне творевине народнога ума. Оваквијем би се радом дично одужио дому и роду, а себи би постигао часну задужбину. Књиге би се и књиге могле сабрати и написати овијех лијепијех приповиједака. А колике би се још у њима налазиле знамените и корисне ствари за науку.

Споменућемо овдје само један мотив из народног приповиједања односно вјеровања о духовима.

Осим обичне раздиобе духова, који се у главном на двоје дијеле, на агаходемоне (добре духове) и какодемоне (зле духове), наш народ имаде и једну трећу врсту духова. Ови духови нити су добри нити зли, а јесу и добри и зли. То се има тако разумијевати, да њихово дјеловање зависи о одношају њихову према човјеку, о дотичном времену и мјесту, кад се и гдје се извађају. Ако се извађају у сретно вријеме и на добром мјесту, онда ови духови својим дјеловањем не само да нијесу опасни за човјека, него су му још и од велике користи. Обратно, ако се извађају у зло вријеме и на злу мјесту, онда су ти њихови чини грозни и погубни за човјека. По томе се јасно види, да у нашем народу постоји вјеровање, боље рећи supersticija (празновјерје) и у неку трећу врсту духова, који нијесу, као они први ни добри, ни зли, него некако, да речемо неутрални, јер њихови чини и дјеловање, како видјесмо, зависи једино о дотичном времену и мјесту, гдје их чине, те могу према томе бити или добри или зли.

Priče iz Foče.

Priopćio **Sadik eff. Ugljen.**

I.

Veliko muslomansko groblje prostire se upravo sredinom Foče. Zanimljivo je znati, kako narod pripovijeda o postanku ovoga groblja. Evo šta narod pripovijeda o njemu.

U Foči i u nekim fočanskim selima od vajkada je bio običaj, da se svetkuje dan sv. Prokopija. Pa ne samo, da taj dan slave kršćani, nego i muslomani taj dan štuju kao veliku svetkovinu. Makar da islam ne poznaje nikakvih svetkovina, u kojim se ne bi smjelo raditi, oni opet štuju dan sv. Prokopija baš onako, kako i drugi mileti (vjere). Pa nijesu ni muslomani to svetkovanje Prokopijeva dana uzeli s ravne podine, nego su po njihovu mnijenju usiljeni, da ga štuju kao i drugi mileti.

Bilo je muslomana, koji su htjeli ostaviti tu svetkovinu, pa raditi kao i obično, znajući da se to svetkovanje ne slaže nikako s islamom.

Tako se nagje jedan bogati musloman, čije je bilo zemljište, gdje je danas veliko greblje, koji odluči uzorati i posijati tu njivu baš na dan sv. Prokopija, pa što god Bog i sreća dade. Taj dan on dogje na svoju njivu s volovima i

težacima, te je započe orati i sijati. Ali u tome Bog dade, te se navuče strašan crn oblak, iz kojeg započeše munje sijevati i gromovi pucati s velikom kišom i krùpom (tučom). On (sahibija toga zemljišta) brže bolje pobježe otalen kući s ragjenicima i volovima, te se spase ispred tog strašnog alameta (oluje).

On reče: „Ovo je Bog dao ovaj alamet za to, da izlije na me svoju srdžbu, što sam radio na dan sv. Prokopija. Za to mi valja oprati ovaj grijeh sa sebe“.

Započe misliti o hajratima (dobra djela, milostinje), dok mu dogje na pamet i reče: „Na ovoj sam njivi Bogu sagriješio, za to neka ona odsele bude vakuf i neka se u njoj kopaju muslomani“.

Taj alamet, koji je natjerao toga muslomana, da učini rečeni hajr, a s razloga, što je radio na dan sv. Prokopija, pobudi i ostale muslomane, a osobito seljake, da ne rade nikakvih poslova na taj dan, jer su se bojali a i danas se seljaci boje, da ih ne stigne kakva božija nepogoda.

Od tada ostade utvrgjeno i kod muslomana i kod drugih mileta, da se ne smije ništa raditi na dan sv. Prokopija, što se je i učuvalo do dana današnjega kod nemuhamedanaca i kod seljaka muhamedanaca; no danas ne drže ništa za tu svetkovinu oni muhamedanci, koji u kasabi Foči stanuju.

II.

U onom vaktu, kad je pobjedonosni sultan Fatih-Mehmed (Muhamed II.) pošao, da osvaja istočne krajeve Bosne i Hercegovine, dogje u Ustikolinu sa svojom ogromnom vojskom. Tu razjaha on i pope čadore, te osta tu sedam do osam dana. Otale iz Ustikoline poče slati svoje čete na sve strane, da razgledaju šta ima. Tako je jednu četu opremio na onu stranu, gdje je danas kasaba Foča. Kad se ova četa vrati sa svog puta, da dojavi sultanu, šta su vidjeli, upita ih sultan na turskom jeziku, šta tamo ima. Na upit sultanov odgovoriše vojnici: „Fuči den ibaret“[1]).

Po ovom bi se moralo zaključiti, da je Foča nova varošica, kojoj je ime postalo od turske riječi „Fuči“, tek iza osmanske okupacije.

Otalen iz Ustikoline sultan krene ovamo središnjoj Bosni, a tu u Ustikolini ostavi jedan dio svoje vojske, da čuva tu važnu tačku. Vojnici, koji ostaše, da čuvaju Ustikolinu i okolicu joj, prozvaše ono mjesto, gdje se danas nalazi današnja kasaba Foča — Fuči. Iza toga ono „u“ u riječi „Fuči“, pretvori se u „o“, te osta Foči, a malo kasnije pretvori se iza „č“ slovo „i“ u „a“, te se danas izgovara Foča.

Riječ „Fuči“ danas znači na turskom jeziku drvenu posudu i ništa drugo. No narod pripovijeda, da je riječ „Fuči“ u ono vrijeme na turskom jeziku označavalo mjesto, zemljište, koje je zasagjeno vinovom lozom te su to htjeli sultanovi izaslanici reći, kako je tamo sve loza.

[1]) Sve loza ili sve se sastoji od loze.

Грозно коло горичко на Стјепањ-дан.

Припопћио **Никола Баришић.**

Диздар, заповједник тврђаве горичке[1]), имађаше јединицу кћерку, Емину. Три низа жутијех дуката везаше јој врат, бијељи од лабудова перја; гривна крупнога бисера плела јој се око косе, жуте као дозрео житни клас; носила је свилене димије, плаве као небо, а прслук од црне кадифе, златом извезен, пријубио јој се као да је призастао око танка струка; капица, сва златом нашарана покривала је лијепу јој главу, а са капе златна кита до плећих јој сизала; ђемалије на малим ножицама вриједиле су пунијех сто дуката. Витка и висока стаса, сва горијаше од жеженог злата и прелијеваше се у дјевичанскоме наранчастом дуваку. Баш љепотица над љепотицама.

Ага имотски[2]) имао је сина Мују, на далеко чувена као по избор коњаника, храбра јунака и страшна мејданџију. О њему се приповиједало као о Краљевићу Марку. Једни вељаху, да је кроз толике опасности сретно главу износио, други да је с вилама љубав проводио, трећи да је с хајдуцима бојак био и на мејдану главе им односио.

Назријевши он једном кћерку Диздара горичког, махнито се у њу заљуби а дјевојка му на љубав једнаком љубављу одврати. Плам потајни, неосјетљиви у трен ока обузе та два младеначка срца.

Али гле несреће! Млади син аге имотскога имађаше моћног супарника у особи сина бега Руновића[3]), којега дјевојчини родитељи веома заволише и одлучише, да њему даду лијепу Емину.

Свадба би установљена на Стјепањ - дан, идући кршћански светац. Лицем на Стјепањ-дан окупио се небројен народ испред цркве на равници да коло игра.

У колу бијаху син аге имотског и оног бега Руновића са Диздарем. На један пут зачуше се кубуре, — знак мејдана. Два јунака — Мујо имотски и Халил руновићки — на бритке се сабље по игришту потјераше, на очиглед малог и великог. Младожењи руновичком лоша срећа била, јер му онај имотски главу одруби.598Пограбивши тада драгу своју и бацивши је на коња преда се, залети се низ горичко поље пјевајући и попијевајући: „О ружице свих друга царице! — Коло се је вило и довило! — Лез' у крило, моје љепо злато! — Полетимо пут равног Имотског, — Да ми сјајиш у бијелу двору, — Као сјајна на небу даница! — До вијека, мој драги анђеле"!

По народном казивању то се догодило године 1711. лицем на Стјепањ-дан. Тај дан и данашњи становници крајине горичке и имотске штују на

[1]) Горица, некад звана славна и стара Имота, село у Херцеговини, лежи у врло лијепом и романтичном крају са којијех 300 кућа римо-кат. Опширније види Гласник зем. муз. 1892., страна 276., књига III.

[2]) Имотски је варошица на далматинској међи од којијих 1000 кућа, а далеко је од Горице 7 километара.

[3]) Руновићи су једно убаво сеоце са 60 кућа римо-кат., далеко од Горице 9 километара на далматинској граници.

особити начин, купећи се у великом броју, тргујући, народно коло играјући и друге народне игре проводећи по старом народном обичају.

Тој народној свечаности и ја сам свједоком био и до срца се споменутијех игара научивао.

Kraljica Buga.

Po narodnom pričanju priopćio **I. Zovko.**

Grčki istoriograf. vizantijski car-pisac Konstantin Porfirogenet zabilježio nam je u svome znamenitom djelu: „De administrando imperio" onu prekrasnu i zanimljivu priču, koja nam pripovijeda, kako je naš narod došao iz svoje prastare zakarpatske postojbine u današnju svoju domovinu, predvogjen petericom one poznate braće i njihovijem sestrama: Tugom i Bugom. Da je ova priča neka vrsta narodne alegorije, koja nam pod imenom peterice braće i dviju sestara ništa drugo ne kazuje, do li sedmeroplemeni narod, o čemu je već učeni hrvatski povjesničar V. Klajić u jednome od pretprošlogodišnjijeh „Vijenaca" veoma umno i lijepo tumačio na temelju same kritične istorije, uza što pristaje kako se čini i visoko učeni Rus Filippov — o tome svemu mi ne ćemo ovdje govoriti, jer se to našeg prijedmeta ne tiče. Samo ćemo to ovdje istaknuti i zabilježiti, kako i ovdašnji narod priča o jednome članu, kako bismo rekli, te sedmeroosobne obitelji, a to je o poznatoj nam sestri Bugi. O njoj su nam se najčistije priče sačuvale u mjestu „Buško Blato" u Hercegovini. Kod tamošnjijeh stanovnika sačuvala se o njoj uspomena pod raznijem imenima, kao primjerice budi rečeno: Kraljica Buga, kraljica Bužanka, kraljica Bužana, te uz to još pripovijedaju i o njezinom stalnom obitalištu Bužan-gradu, označujući mu pri tome još i samo mjesto. Tamo imade i jedno mjesto, koje se zove „Kraljičina Prispa". No najznamenitije je za nas, što još i sada tamo ima porodica Bužana, koja u svojoj tradicijonalnoj genealogiji izvodi genezu svoju još od kraljevskog roda. Što je važno, što se i sada sami zovu, a i drugi ih njihovi mješćani zovu nekako upravo pod žensku. N. pr. ako se govori o jednoj osobi tog plemena, uvijek će se kazati: Mato Bužana. Ivan Bužana, Grgo Bužana i t. d. Govorili se o više njih, uvijek će se kazati nikako drugčije nego Bužane. a ne kako bi pravilnije za jedninu bilo: Bužan ili Bužanin. ili što takog slična. a za množinu: Bužani ili kakim sličnim načinom.

Дарови земаљском музеју у години 1892. — Darovi zemaljskom muzeju u godini 1892.

А. За умјетничко-хисторичко и археолошко одјељење.

1. Господин Алфред Бергер, инжинир у Сарајеву, малог хрта од љевеног бронца из Клобука код Љубушког.

2. Господин Едуард Пор, директор у Добоју. Римски стилус, велик сребрен наушњак и уломке другог, исто таквог наушњака, онда 3 римска бакрена новца из Црквенице код Макљеновца.

3. Господин Хасан-бег Чекић из Санског Моста. Римски бакрени новац и различите фрагменте грађевног материјала из римског жељезног мајдана у Шеховцима.

4. Господин Стипо Иванчић-Перановић из Грабовице у котару Љубушком, средовјеку мамузу, нађену ондје на брду Наклу.

5. Господин Хуго Једличка, инжинир у Бишћу. Жељезни римски срп из Крехиног Граца и средовјеку људску лубању из Мамића код Мостара. Велику колекцију животињских кости, утарака од иловастог суђа, иловастих вретена, каменитих, коштаних, бронцаних и жељезних рукотворина из једне градине код Цазина.

6. Господин Радић-Будалић у Имоском. Римски бронцани кључ из Имоског у Далмацији.

7. Господин Фрањо Сироватка, надрудар у Коњицу. Лијепу бронцану фибулу из ране ла-тенске перијоде и бронцано дугме с дугим шиљком из градине у Мајдану код Варцар-Вакуфа.

8. Господин Андрија Торкар, талионичар у Сињакову. Малу римску бронцану фибулу из долине Пливе више Језера.

9. Господин Едуард Ворличек, рударски повјереник у Сарајеву. Ручни млински камен, нож и стреличне шиљке од бјелутка и иверак од опсидијана; римски новац и жељезни стреличин вршак из једне градине код Д. Тузле.

10. Господин Отокар Кодерле, асистент у Сарајеву. Наушњак и бронцану пафту из Чапљине.

11. Господин Гејза пл. Сирмај, котарски предстојник у Цазину, бронцани келт и бронцани срп из Шумеца код Цазина.

12. Господин Ханс Келнер, грађевни савјетник у Сарајеву, више комада римске опеке, нађених при копању темеља за неку зграду у Сарајеву.

13. Ерарска грађевна управа у Гацком, сребрен прстен с великом, саваћеном плојком.

14. Господин Јулије Граунер, геометар за евиденцију у Бишћу, овећу збирку нахођаја из сојенице у долини Уне.

15. Господин Винко Хавелка, надлугар у Билеку, збирку римског грађевног материјала и утарака од прехисторичког суђа из прије́дјела око Билека.

16. Господин Дон Лазар Лазаревић, кат. жупник у Стоцу, 2 римске опеке с биљегом, велику морску шкољку.

17. Господин Сава Симић, ист.-прав. парох у Љубињу, 1 жељезни прстен, јантарево зрно, 1 зрно од модрог стакла, 1 римски новац, 1 брњицу од бронца, иловасто вретено, 1 бронцану халку, 1 жељезни нож — све из једног римског гроба.

18. Господин Филип Балиф, грађевни савјетник у Сарајеву, 28 римских објеката из Љубушког, 15 таких из Вида.

19. Господин Краловец, шумски управитељ у Мостару, 1 средовјеку гему из приједдорског котара.

20. Господин Драгичевић, котарски стражмештар у Власеници, бакрену сјекиру, жељезно копље, 1 бронцане клијештице, различите петрефакте и минералије.

21. Господин Једличка, инжинир у Бишћу, лубању из једног средовјеког гроба.

22. Господин Реди, инжинир у Бишћу, 1 бронцану римску капицу и 2 римска новца.

23. Госпођа Тикал, супруга геометра у Љубушком, 2 римска новца.

24. Господин Грум, официјал и управитељ испоставе у Купресу, 1 римски кључ.

25. Господин Ејуб ефендија Хафизовић, кадија у Рогатици, 1 средовјеки рог за прах.

26. Господин Крајчевић, капетан у Рогатици, 1 ловачки рог, дрвене резбарије.

27. Господин Превенер, инжинир у Бањој луци, бронцану медаљу од Филипа Арабика.

28. Господин Дон Стјепан Путица, жупник у Прењу, 1 средовјеки сребрни печатни прстен и мален сребрен крстић, уз то више комада римског новца.

29. Господин Дон Михо Путица, жупник у Грацу, једну римску опеку с биљегом и 5 комада римског новца.

B. Za prirodo-znanstveno odjeljenje.

a) Mineraloška zbirka.

1. Gospodin Matija Ribarić, okružni inžinir u Sarajevu, jednu zbirku cefalopoda i više komada sige od Han-Bulòga.

2. Gospodin Josip Marterer, nadšumar u Sarajevu, više zanimljivih životinjskih okamina, megju njima komad oveće ribe iz sjeverne Bosne.

3. Gospodin Ivan Grimmer, upravitelj solane u Dônjoj Tuzli, okamenjenog šišmiša.

4. Gospodin Josip pl. Marković, kotarski predstojnik u Sanskom Mostu, dvije nove vrste amonita iz Glamoča.

5. Gospodin Emanuel Straka, inžinir u Nevesinju, amonit od liasa iz Trusine.

6. Gospodin Karlo Leo, rudarski pitomac u Dônjoj Tuzli, oveću zbirku ruda iz Galicije, onda različite sitne stvari od ozokerita i nekoliko petrefakata iz Dônje Tuzle.

7. Gospodin Luka Karaman, direktor tehničke srednje škole u Sarajevu, velik otisak ribe i okamenjenog raka.

8. Gospodin Oton Wagner, rudarski nadupravitelj iz Mirešova u Českoj, veliku zbirku biljevnih petrefakata iz perijode kamenitog uglja.

Osim toga je više gospode, koji su i dosada zoološke zbirke obogaćivali svojim darovima, i godine 1892. mnoštvo ptica od svoga lova darovalo zemaljskom muzeju.

Svoj toj gospodi darovateljima neka je na ovom mjestu izrečena najusrdnija blagodarnost s uljudnom molbom, da se i u buduće s nagjenim prijedmetima i s lovinom svojom sjete zemaljskog muzeja.

Pripomene.

Ovdje dodane dvije table idu uz članak gosp. Ivana Knoteka: „Scolytidae,“ koje su do sada poznate iz Bosne i Hercegovine. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, godina 1892. (IV.), knjiga I., strana 32—39.

* * *

U članku g. Franje Fiale: „Pretraživanje pećina u Bosni“ (Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, godina 1892., knjiga III., strana 242. neka se mjesto riječih „šupljih zuba“ izvoli staviti zubâ ličnjaka, a mjesto „tri šuplja zuba“ tri zuba ličnjaka.

Zemaljska štamparija u Sarajevu.